

Gül Baba

**IRTA
TÓTH BÉLA**

MÜHLBECK KÁROLY RAJZAIVAL

**BUDAPEST
LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE
(Wodianer F. és Fiai) részvénytársaság
1907**

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2016
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-046-4 (online)
MEK-15652

TARTALOM

GÜL BABA.
GULLIVER.
A FACIPŐ.
FECSKEVÁNDORLÁS.
BETEG KORSZAK.
NABUKODONÓZOR.
AZ ETNA.
UTAZÁS PALÓCORSZÁGBA.
AZ ÍRÓGÉP.
A GÖVERDSIN BABA.
FARAGOTT KÉPEK.
A SELYEMCIPELLŐ.
A KEZEK.
A HATÁR.
REVICZKY GYULÁRÓL.
MÁTYÁS KIRÁLY.
IGAZMONDÓ KELECSÉNY.
TOVÁBB!
TRANS, APUD, ADVERSUS.
KARÁCSONYEST.
BIKAVIADAL.

GÜL BABA.

Szent volt, költő volt és szerette a rózsákat.

*

Ennyit tud a krónika Gül babáról, kinek sírja ott van a Margithíddal szemközt a halmon, abban a kis düledező mecsetfélében, ahova még most is el-elvetődik egy-egy kóbor dervis, hogy reggel homlokát odadörzsölje az üdvezült férfiú porát fedő deszkához, este pedig jó budai bort igyék a három 8-asban.

A reggeli érdemes és igazhitű cselekedetet persze lerontja az esteli tilos gyaurgyönyörűség. Izrafil angyal, ki a hetedik mennyégben az emberek jó és rossz tetteiről pontos könyvet viszen és minden éjfélkor sommázza a napi eredményt: a Gül baba zárándokainak mindig egy nagy nullát ír be. Mert méltóztatik még emlékezni a gimnáziumból, hogy a plusz és mínusz megsemmisítik egymást. Ez olyan rettenetes nagy matematikai igazság, hogy nincs alóla kivétel még a mennyországban sem. A fönt említett Izrafil angyal tehát összevetvén a jeles és a gonosz cselekedeteket, kénytelen úgy taksálni a budai dervisek dolgát, hogy egész nap nem csináltak semmit. Már pedig írva vagyon a Koránban, hogy boldog ember az, aki nem csinál semmit. Tehát azok az érdemes hadsik boldog emberek az égben és e földön; - az utóbbi helyen azonban csak akkor, ha az istentelen rendőrség nem kíséri be őket a három 8-as elől, ha a jó budai bortól egy kicsit hangosan talál kitörni kebelökből a régi szép török nóta: *«Ja fakir Juszuf cselebi!»*

Talán nem tetszett még elfeledni azokat a szép napokat, mikor mi magyarok úgy felbolondultunk a török testvéreikért; kardot hordottunk az alamuszi vén Abdul-Kerimnek és megéljeneztük még a pirosbugyogós basát is, aki a trafik-cégéreken csibukoz. Szalad az idő. Ma már irmagja is alig van ennek a szép, ifjú lelkesedésnek. Széles Magyarországon csak egy embert tudok, akiben még ma is él. És ez az ember én vagyok. Nem tehetek róla, de nagyon szeretem a törököt. Ha az angol képes-ujságokban látok egy-egy turbános fejjelkel telirajzolt lapot; ha a vasútak kalauz-könyvében szemem elé téved a kelet felé járó vonatok menetrendje: megdobban a szívem, mint mikor a szerelmes ember kedvesének nevét hallja. Ha boldog akarok lenni egy kicsit, leszaladok Konstantinápolyba, Kairóba és elálmodozom, eltunyálkodom ott a jámbor igazhívők között. Megtanultam a nyelvüket; ellestem szokásaikat; életfilozófiám az övék felé hajlik. Keleti ember vagyok itt a nyugaton is; szívemben él az Oriens örök honvágya. És ha már nagyon fájó ez a bolond, gyermekes érzés: fölmegek a Gül baba sírjához, mikor nem tudja senki, mikor nem látja senki, és a rozszant kis türbe mellett elringatom magamat abba az illúzióba, hogy a Keleten vagyok. A rongyos falak, a kidőlt-bedőlt ajtó, a törött ablakok, a csönd, az egyedülvalóság, a köveket fölverő gyepp - mind akár csak Kis-Ázsia valamelyik falucskájából volna és ha épp akad egy jámbor dervis is, aki a küszöb előtt kuporogva kávéfőzdögél: akkor teljes az én ostoba, boldog csalódásom.

Pedig bizony legtöbbször igen haszontalan, jött-ment legények ezek az istenes zárándokok. Csak épp hogy kaftánt viselnek és turbán van a fejükön; különben olyan kaszapakerülő, minden rendes mesterségtől irtózó korhelyek, mint azok a német vanderbursok, akiktől az öreganyánk úgy féltette a kis pelyhes libákat. Ritka dolog, hogy igazán jámbor és emberséges zárándok kerüljön ide Madsarisztán fővárosába.

De néha mégis el-elvetődik hozzánk egy-egy szentéletű, tudományos keleti ember, aki valahol Kháldea sivatagjain született, aztán a kairói nagy medreszében tanulta a hit bölcsességét és fölszabadulván ebben a nagy mesterségben, háromszor is elzárándoklott Mekkába, hogy

megcsókolja a fekete követ; majd bejárta a hívőknek földjét, az Eufrátestől a Gangesig s végre elgyalogolt ide a Dunáig, meglátni az iszlám végső kapujának utolsó omladványát.

Abdurrahman efendi volt a neve annak az istenfélő öregnek, akit én egyszer Gül baba sírján imádkozva találtam. Azaz hogy nem is efendi. E szó a romlott törökök csinálmánya; hívságos, dicsekedő név. Ez az ősz-szakálú, vén zarándok arab volt, valahonnan a Tigris-folyó mellől való; ott az emberek nem viselnek egyebet a nevük mellett, mint az apjuk becsületes nevét; Abdurrahman-ben-Abdallah volt ez az én jó hadsim. Vándorlásaiban megtanulta az iszlám minden nyelvét; tudott törökül is. A keleti vendégszeretet örömeivel osztotta meg velem kávéját és dohányját, engedett nekem egy kis helyet az imádságos szőnyege szélén is; tán azt hitte, nem vagyok egészen gyaur, ha igazhívők nyelvén tudok szólni hozzá; azért részesített ebben a nagy tisztességben.

- Apám, mondám neki, mikor kifogytunk a sok szép áldásból és jóegészségkívánásból, amelylyel minden török beszéd kezdődik. Sok földet bejárta, hallottam a hit erős nagy oszlopainak szavát, de azt nem tudtam meg soha, ki volt igazán ez a Gül baba. Szent volt, költő volt és szerette a rózsákat. Ezt hallottam a szultán Bajazid-udvarán, az Iszker partján és a Nilus mellett; s csak ennyit tudtak róla Kis-Ázsia rengetegeiben és az egyiptomi szent helyeken is. Fölkérdeztem messzelátó történetírók bölcsességét, akik olvasnak a régi pergame-nek soraiban és a rovátkos köveken. De egy se felel mást. Apám, te harminc holdfordulás alatt jöttél idáig; talán jobban fogod tudni, mért tiszteled Gül babát, mint azok, akik csak hírét csodálják.

- Igaz a beszéded, Belál efendi; Gül baba szent volt, költő volt és szerette a rózsákat. Ez az ő története. De én többet is tudok róla, mert ő nekem földim. Istennek és prófétának e választottja: balszói ember volt, amíg szent nem lett. Kalmár; a bazárban egy gyékényen árult a sok kapzsi és hitetlen boltossal; de már a kereskedése is olyan volt, hogy tetszhetett Mohammednek (béke legyen véle). Illatszereket árult Halil-ben-Szaid; mert így hívták őt, míg a neve el nem veszett s csak a rózsák atyja lett. Tudod, efendim, hogy a próféta nagy kedvelője vala minden jó illatnak; azt mondotta, hogy a rózsa, a jázmin és a jácint lehellete néma imádság; a virágok istendícsérete. Jó cselekedetet cselekvék tehát Halil már akkor is, mikor rózsaoajat, palackba szűrt korán-verseket adogatott igaz áron az igazhívőknek. Szantálfa-forgácsa könnyebbége volt a szegény betegnek, ha a parázsra hintették. Karamániai gyökerekből csodálatos liktáriumot tudott főzni; a férjek hívek maradnak tőle a feleséghez. Cédrus-kenőcsétől édesebb lett a csók. Hasisától boldog lett a legboldogtalanabb is. Hát nem csupa istenes cselekedet ez?

De fájt a szíve a jó Halilnak, hogy a kalmár nem lehet olyan bőkezű, amilyen szeretne lenni a jótékony ember. Főképp azon búslakodott, hogy a rózsaoaj csöppjét aranyával mérheti csak, s még úgy se nyer egyen-egyen fél dirhámot. Pedig a rózsaoaj a legnagyobb gyönyörűség ebben az életben. Bölcsesség, ifjuság, szerelem, vígság, egészség vagyon benne; illatától megéled test és lélek; egy csöpp rózsaoaj fölér ezer kád hegyi forrásvízzel. És ez a szegényeknek ne legyen meg? Csak a nagy urak lássák áldását és épp azok ne, akiknek legtöbb szükségük volna feledni, hogy az élet csupa siralom?

Halil boltja egy reggel nem nyílt ki. Baktató teve volt vörös földdel rápingálva a rozszant ajtóra; annak a jele, hogy a gazda elzarándokolt Mekkába. Nem volt hazudság. Ez a szent ember negyedszer is megillette homlokával a Kaába követ, de azután tovább gyalogolt, tovább hajózott s felért a nagy Balkán-hegyek alá: Kezánlik völgyébe, ahol az olajadó rózsa áraszt el mindent, mint valami piros tenger. Ha hét esztendeig éjjel-nappal mesélnék sem tudnám elmondani, micsoda viszontagságokat kellett túrnie Halil-ben-Szaidnak, míg el tudta lesni azoktól a féltékeny, kapzsi bolgároktól a nagy titkot: hogyan készül a rózsaoaj. Mikép aratják le a szirmokat holdas éjtszaka, mikor még nem csapódott le a keserű harmat; mikép

abárolják meg a selymes, puha virágokat édes esőlében, s hogyan lopkodják le a fölén úszó aranypettyeket: a tiszta rózsaoajat. Fortélyos mesterség ez, nehezebb, mint a Sza'adi *Gulisztánjából*, ebből a rózsakertből kiszedni a virágját tövisek nélkül, - mert haj! olyan is sok van benne. De mégis a kezánliki rózsza nemessége teszi ezt az olajat mennyei drágaság földi csöppjévé. Négyféle rózsza van ebben a családban. Az egyik olyan sötét, hogy szinte fekete; ez az apa; ez adja az erőt. A másik enyhe piros és illata csupa lágyság; ez az anya; ez adja a jószágot. A harmadik vérszínű és szinte kicsattan a bőségtől: ez a fiú; ez adja a kedvet. A negyedik halvány, majdnem fehér: ez a leány; ez adja a bájt. Ez a négy nagy tulajdonság ölelkezik abban a jótékony illatban.

Halil egy őszi reggel tovább vándorolt a nagy kék hegyek alól. Az irígy bolgárok kimotozták kegyetlenül, megbontották még a turbánja patyolatját is, pedig az istentelenség; fölfejtették a saruja talpát, hogy nem csent-e a rózsamagból, ebből a féltett kincsből. Az istenes férfiú, miközben elkövették rajta ezt a csúfságot, áhítatosan morzsolgatta nagyszemű olvasóját, háromszor harmincháromszor dícsérvén Alláhnak véghetetlen virtusait. Azoknak az ember-ségtudatlan bolgároknak nem jutott a bolond eszükbe, hogy az olvasó harminchárom szeme belül mind ki van vájva és tele van a drágálatos rózsza magvával. Négy részre osztotta volna a harminchárom golyóbist a bölcs Halil, ha megtúrná ez a szám. De azt már kiderítette Kahen Almeida, a bölcs zsidó csillagvizsgáló, aki nagy mestere volt a számvetésnek, hogy harminchármat csak úgy lehet négyfelé osztani, ha az ember kölcsön vesz hozzá hetet, aztán megint letagadja, amikor már nincs rá többé szüksége. Halil ezután az éleselméjű számvető után indult; tíz olvasószemet szentelt a leánynak, tízet a fiúnak, tízet az anyának. Csak későn vette észre, hogy az apának már csak három szem marad; ezért nem volt a budai rózsaoajnak elég ereje.

Mert Budára ment jó Halil-ben-Szaid az ő kincsel. Vértöntözte föld kedves a rózsának. Magyarország földje hát ugyancsak kedves lehet neki. Mehemed Szokoli basa, a budai helytartó, szép egy darab földet szakított ki a messze idegenből jövő Gül babának, mikor meghallotta: micsoda istenes munkába akar itten fogni. Neki adta ezt a dombot, meg azt a szomszéd halmot is, amelynek máig Rózsahegy a neve. Mehemed Szokoli basa előre hálálkodott Alláhnak: milyen nagy gyönyörűség leszen az majd, mikor a magaépítette fürdő márványkupolája alatt magyar földön termett rózsaoajjal kenegeti végig inait a dögönyöző Ali rabszolga. A fürdő megvan ma is, bőven buzognak alatta a régi tűzokádó hegy meleg forrásai; de rózsaoajat nem szűrnek többet Budán.

Sok ellensége vala ennek a jámbor kertésznek már Gül baba életében is. Hiába vették körül tizenöt singes kőfallal a rózsák ez új országát, a fecsegő virágok odacsődítették a város minden szép leányát, illatjuk beszédjével:

«A szerelemnek vagyunk mi virági. Bimbónk a vágy, levelünk a remény, illatunk a mámor, mézünk a csók, nyílásunk a boldogság, hervadásunk a bánat.»

Arról hallgattak a babonás rózsák, hogy tövisük is van. Sőt tövise van még a kert falának is; mert Gül baba üvegcsereppel rakta végig a nyers vakolatot, mikor látta, hogy ez a Buda tele van szerelmes leánynyal és még szerelmesebb legényekkel. Ezek a legények minden este aratják az ő vetését, de nem azért, hogy olajat csináljanak belőle.

Másnap virradóra, hogy Gül baba odarakta kertje falára ezt a kegyetlen őrséget, az üvegcserepeket, mintha kívül is rózsza termett volna: olyan piros volt a föld a vértől. Harmadnap reggel nagy óbégatva járult a fényes ábrázatú basa elébe két sátoralja oláhcigány s elpanaszolta: micsoda hallatlan dolog történt az éjjel. Kilenc illedelmességtudó táncos medvéjüket nyúzták meg kifürkészhetetlen latrok. Kesztyű, térdborító és bocskor lett a bozontos bundákból; nem fogott azon se üveg, de kard se. Gül baba még soha se látott kertjében olyan

pusztulást és soha nem rejtegetett még annyi szerelmes török leány, annyi szerelmes magyar leány drága, tilos rózsát, mint ezen a szép napon.

Elbúslakodott Gül baba; basa ő méltósága meg most már igazán megharagudott. Eb a hite, mivel fogja kenegetni a hú Ali az ő érzékeny inait! Trombitás hírhordókkal, dobos kisbírókkal tudtára adatta egyvégbe töröknek, magyarnak, hogy fejét veszti, aki csak egy szál rózsát mer is még lopni abból a paradicsomból.

Tele lehetett vitéz Mehemed Szokoli basának a háreme az esztendő minden napjára való szép, eleven virággal; de az asszony természetét még se ismerte jobban az ábécés gyereknél.

Ha valami hóbortos hatalom egyszer tilalmat hirdetne a csalánra: minden leány unszolná a szeretőjét, hogy hozzon neki csalánbokkrétát. Pedig ez a leghitványabb dudva. Hogy ne kellene hát százszor jobban a Gül baba csodarózsája, mikor szirma mintha már is pirosabb volna a hóhérpallosról rápermetező csöppektől. Furcsa folyadék az a vér. A fehérchseléd sápadoz, sikoltoz a láttára, de mégis boldog, ha tudja, hogy érte ontják. Az európaiak úgy hívják ezt: női hiúság; mi, ázsiaiak, azt mondjuk: a legkegyetlenebb állat az asszonyi állat.

Alig nyelte el a trombita, a dob szavát a tizedik utca, így szólott szép Léila, a rácsos ablak mögül, az ő jövődöbelijének, Hasszánnak, ki a vizivárosi mecset müezzinje volt:

- Ma válik meg, ki a hú szerető. Hajnalpirkadásra tizenhárom rózsa pirosodjék itt a párkányon!

Hasszán nem volt olyan ostoba fiú, hogy ne szóljon ellene ennek az esztelen kívánságnak:

- Báránykám, hátha majd a véremet is látod pirosodni?

- Óh, te nagy gyerek! Hát minek az ügyesség? Nem is arra a hitvány egynéhány szál virágra áhítok én, hanem kevélykedni akarok, hogy Buda legbátrabb legénye az, aki bájrámkor az uram lesz. Vagy tán gyáva fickó?

Hasszán nagyot ütött a mellére:

- Azt majd reggel meglátod, tulipánom! De adsz mindenik rózsáért egy csókot?

- Tízet is!

- Akkor egész szakajtóval hozok.

A magyar leány is csak olyan bolond az ő kegyetlenségében, a magyar legény is csak olyan bolond az ő szerelmében, amilyen a török. Hogy ne sokat vesztegessen a szót: ugyanekkor éppen ilyenformán beszéllett szép Erzsike Ötvös Lászlóval, az aranymívesek céhmesterének derék legényfiával. A különbség csak az volt, hogy László egy tarisznya rózsát ígért a szerelmesének.

Mikor leszállott az este, a török legény a vízivárosban, a magyar legény meg valahol a fehérvári kapu mellett, nagy furfangosan azon gondolkozott: miképp dézsmálhassa meg a Gül baba kertjét annélkül, hogy azért kár esnék emberben-lóban.

A végzet néha mintha unatkoznék: tréfákat talál ki.

A török legény így elmélkedett:

«Míg bemászom és kijutok, magyar süveget teszek a fejemre. Ha megint felcsapom a turbánomat, ki ösmer reám?»

A magyar legény meg ezt főzte ki:

«A palástom elég hosszú, kaftánnak is beillik. Ha egy patyolatkendőt kanyarítok a fejemre, törököt lát, aki meglep. Ha meg leszakítom a patyolatot, ki mer megesküdni, hogy én vagyok a tolvaj?»

Jaj te szegény Ötvös László! Be meg is jártad a bölcsességeddel!

Már a hegy menedékén ügetett lefelé a holdas éjszakában, vállán a rózsától duzzadó tarisznya, mikor hallja, hogy messziről egyforma lépések kísérik. Befordulni a közel sikátorba és kútba hajítani a tarisznyát, egy pillantásba tellett; de akkor már kiabált hátul a csaus nyers szava:

- Megállj, te magyar; hát te lopod a Gül baba rózsáját? És töröknek öltözködve? Láttalak mászkálni a kert falán, te kutyafülű; az egyik percben turbán volt a fejedben, a másikon meg süveg. Csakhogy megcsíptelek, te csapnivaló!

- Emberséges csaus, ha rossz a szemed, azért ne kívánd a más vesztét!

- Harmadmagammal láttalak, te hazug fattyú. Hé, Musztafa, Juszuf, gyertek csak közelebb! Hát nem ez a rózsatolvaj, aki a süveget meg a turbánt csereberélgette? Hogy nincs nálad se turbán, se rózsza? Mert eldobtad, te semmiházi! No várj csak, holnap ilyenkor nem hordasz te se süveget, se turbánt, mert nem lesz min hordani! Második imádság után már a basa úr ítélőszéke előtt állasz, zshivány!

A basa úr ítélőszéke ezúttal szép, fehér lepedővel leterített, meleg márványtábla volt és hasmánt hevert rajta a fényes ábrázatú Mehemed Szokoli. Minden öltözete csak az ágyékát övedző, kék kendő volt és széles, kövér hátán épp a dögönyöző Ali taposott végig. Mert reggeli fürdőjében hatott kegyelmes fülébe a hír, hogy a rózsatolvajt elcsípték a csausok. Átkozott ember, aki az igazság betellését egy perccel is hátráltatja. Csak kísérik ide a rabot. Elvégződik annak a dolga itt is. Nem szükség azt szelámlík-szobával megtisztelni.

- Hát te vagy az, te cégéres, he? szólt ő méltósága, föl se tekintve, amint karjára hajtott arccal feküdt a kövön. (Főképpen a keresztcsontomnak ne kedvezz, Ali!) Hallom az öreg Ahmed csaustól, hogy te nemcsak tolvaj vagy, de kétszínű alakos is; ha akarod igazhitű, ha akarod gyaúr. (A lapockámat egy kicsit, Ali!) Turbán is, süveg is? (Csak jobban, Ali, csak jobban!) No, megállj, te istentelen!

- Fényesábrázatú uram, megtévedett a csausok szeme!

- No, majd nem téved meg a hóhérré! Az eltalálja a nyakad csigáját. (Igaz, Ali, nyomogasd meg egy csöppet a nyakam csigáját is!)

- Hatalmas basa úr, én...

- Micsoda? Hát még most is itt vagy, te, emberfiú? Vigyétek innen, poroszlók; te pedig, Ali, hozhatod a szappanos-vedret. Vége a pörnek.

Pedig nem volt vége. Mert délesten, mikor a nagymecset piacán a bakó legényei már összerótták a vérpad vörös gerendáit, egy török fiú járult a basa divánjába és ott, az egybegyűlekezett törvénytudók előtt, így szóla:

- Az a magyar gyerek ártatlan. Én loptam az éjjel rózsát a Gül baba kertjéből. Én cseréltem föl a turbánomat süveggel.

Elálmékodtanak pedig e beszédre az urak.

- Nini, ez az én kisebbik müezzinem, a Hasszán! szólt a vízivárosi hods.

- Az vagyok, efendim, és oly igaz, amit beszélek, mint hogy az vagyok. Ártatlan vére ne hulljon miattam. Ütessétek le az én fejemet, de azt a szegény rabot ne bántsátok!

- A rác püspök se tudna kiokosodni ebből a dologból! kiáltott Mehemed Szokoli basa bosszúsan. Hozzátok föl a tömlöcből a magyar legényt!

Hát még csak akkor kócolódott ám össze igazán a dolog, mikor előkísérték jó Ötvös Lászlót is. Mert alig hallotta meg, mit mond a müezzín, elkezdett kiabálni:

- Nem igaz! Hazudik! Eszeveszett ember ez! Valahogy ki ne végezzétek! Eddig tagadtam, de most már kimondom az igazságot: én tettem a süvegem helyébe turbánt, én loptam a rózsát!

- Ne higgyetek neki! esengett Hasszán müezzín. Én tettem a turbánom helyébe süveget, én loptam a rózsát!

Mindeneknek elállott a szeme-szája a csodálkozástól.

- No, most már nem hogy a rác püspök, de maga az ó-budai rabbinus, a khakhám-basi se tudna kibonyolódni ebből a veszett históriából!... szólt a basa mérgesen. Legények, ne bolondozzatok! Nem tréfaság ez! Ki az alakos? Ki a tolvaj? Hadd hallom, no!

- Én! kiáltotta a török, a magyar egyszerre.

És azt is szinte egy szájjal tette hozzá mind a kettő:

- Ártatlan ember halála ne nyomja a lelket!

Csönd lett. A bölcs urak elméjükben tanácskoztak. Végre megszólalt a nagymecset ulémája, összevonva bozontos, szürke szemöldökét:

- Urunk, nagyságos basa, én azt mondom ezek után, hogy mind a kettő tolvaj. Kinek loptad a rózsát, te müezzín?

Hasszán elpirult és lesütötte a szemét:

- Azt nem fogom megmondani soha.

- Hát te, magyar, kinek loptad?

Most meg Ötvös László vörösödött el úgy, mint egy iskolásgyerek.

- Nem szükség azt ahhoz tudni, hogy leütsétek a fejemet.

(Hej, Léila, hej, Erzsike, de beszédes volt ennek a két szegény fiúnak a hallgatása!)

Mehemed Szokoli basa türelmetlenül feljebb rántotta a köntöse ujját és öklével nagyot csapott a kerevetre:

- Egy szó, mint száz: tolvajok vagytok mind a ketten; üssétek le a fejét mind a kettőnek!

- Helyes az ítélet, óh, nagy basa! szóla mostan Halil-ben-Szaid, a Gül baba, kilépve az ajtó kárpitja mögül. Törvény és igazság szerint való. Bölcs elméd kimondta ebben a percben, de jó szíved meg fogja változtatni a következőben, ha meghallgatod az én kérésemet. Ez a két legény, a török, a magyar, ha tolvaj volt is az éjjel, a legbecsületesebb két fiú, akire valaha a nap sütött. Kinek szabad élnie e földön, ha nem annak, aki csupa igazlelkűségből a halált keresi? Kegyelmet nekik, óh uram! Kegyelmet kérek számukra én, a te hű, öreg szolgád.

Szólott Gül baba és meghajította remegő térdét.

Mehemed Szokoli basa rettenetes haragra gyúladt és úgy kiabált, hogy szinte belerengett az ablak:

- Kegyelmet, ezeknek a gaz kölyköknek? Kegyelmet merészel itten valaki kérni?

Mindeneket nagy félelem szállott meg. Ilyen dühösnek még nem látták a basát soha.

- Hát ha kegyelmet kérnek, akkor megadom a kegyelmet! ordította ő nagysága vérbenforgó szemmel. Ti pedig, haszontalan fickók, hordjátok el magatokat, de előbb forduljatok be a kincstartómhoz; mind a kettőtöknek három erszény aranyat fog adni a nevemben. Kardot

vegyetek rajta, fattyúk! Akinek kardja van, az nem lop többet, még szép leány kedvéért sem. Most meg pusztuljatok a szemem előtt!

A müezzin kezét akart csókolni a jó basának, de a fényesábrázatú úr iszonyú barackot nyomott a feje búbjára. A magyar fiú hát meg se próbálkozott, csak a szemét törülgette.

Mikor kiértek volna a palota kapuján, karonfogva, mint két jóbarát, valaki utánuk settenkedett. Gül baba volt, két malomkönyi rózsabokrétával.

- Nesztek, fiúk, ezt én küldöm azoknak, akiknek a kedvéért a fejetekkel játszottatok. Alláh a tanum, kertem legszebb rózsáit arattam le. A török leánynak sötétpirosat válogattam, a magyarnak halványat. Ha pedig a rózsák elhervadnak, meghalnak: itt az ő maradandó lelkük, ebben a két kis üvegben. Száz évig sem múlik el ez az illat. Még az unokáitok is megemlékezhetnek a szegény öreg Gül babáról!

*

Az illat rég elszállt, az unokák is meghaltak, de él a jó Gül baba emléke, aki szent volt, ha nem tett is csodákat; költő volt, ha nem írt is verseket és szerette a rózsákat, ha pazarolta is néha őket.

GULLIVER.

Az élemedett ember mind egy-egy Gulliver. Mert valamennyi járt a törpék és az óriások világában. Csak a sorrend más; előbb következik Brobdingnag, azután Lilliput.

Legrégibb emlékem az, hogy egy zöld hálóval körülvett ágyacskából föltekintettem a szoba mennyezetére. A zöld háló olyan erős volt, mintha csupa hajókötélből bogozták volna; az ágyacska rengeteg nagy terület, a szoba kékvirágos mennyezete pedig magasabb, szédítőbb minden székesegyház boltozatánál. És nagy és messze volt körülöttem minden. Az emberek góliátok. Tőlem az ablakig szörnyű távolság. Első utazásomra is emlékszem. Az ebédli diófa asztala alatt sétáltam. És álmélkodtam a rengeteg nehéz alkotmány temérdekségén. Haj, azok a lábak! Diocletianus thermáiban sem láttam egynéhány évtizeddel utóbb akkora oszlopokat. Hát az én falum kálvinista tornya! A fönséges, a rejtelmes, a félelmes! Mily hős lehetett, aki föl merte rá tenni a buzogányos gombot! S ha én feljuthatnék valaha csak a «felső lyukig», ahol az az iszonyatos nagy harang lóg, amelyik minden reggel azt mondja: tótantal, tótantal. De én olyan magasra nem juthatok soha, nekem olyan veszedelmekkel szembe szállanom nem lesz szabad soha. Mert nekem tilos járni még a patak alján is. Mivelhogy a patak rettenetes nagy víz és bele találok esni.

A logika ugyan megszólalt bennem: hiszen az se lenne valami szörnyű baj; mert a paraszt fiúk felkapják a gatyájokat és átgázolnak a patakon: térdig se ér nekik. Csakhogy azok a fiúk nagyok. Rettenetes nagyok. És tudósak: tudnak olvasni. Mikor leszek én olyan nagy és olyan tudós? Alkalmasint soha. Hát nem közeledtem a patakhoz; s csak az égig érő kőrisfa alól nézegettem, hogyan hullámszik ott túl a zöld vetés a világ végéig. Mert bizonyos, hogy a Mészárék házán túl már a világ vége van. Olyan kietlen nagy az a távolság.

S ez a véghetetlen mindenség csak igen lassan kisebbedett. Noha bizonyos, hogy kisebbedett; mert megláttam a Dunát is, de nem hatott rám oly erősen, mint a patak. Sőt Pestnek, Budának tornyait se bámultam úgy, mint az én falum kálvinista tornyát. Ellenben határtalanul csodáltam a nyolcadik osztályba járó diákokat, a nagyokat. Istenem, ki viheti annyira, hogy nyolcadikba járjon? Mikor pedig magam is annyira vittem, tisztelő álmélkodásom Prém József felé fordult. Haj, aki ekkora ember lehet az alanyi költészet terén! Ezt a nagyságot fel sem bírtam észszel érni. Hát az Asbóth János tudománya! Megsemmisítő érzés volt egy világon élni ezekkel az óriásokkal. És szédületes ez az iszonyú mindenség, ez a Budapest, ez a Magyarország, ez a Brobdingnag.

... Ma?

A nyakamba veszem a világot. Elkóborlok városokba, országokba, amelyekről valaha régen csodálatos dolgokat olvastam. Mert csodálkozni akarok. És nem tudok csodálkozni. Minden oly igen egyforma, közönséges és épenséggel nem meglepő. Hát ez az a világhírű székesegyház? Ezek a pálmaerdők? S itt van a fény, a gazdagság, az élet? Elkéstem. Nem láthatom többé. Mert minden csekélyebb a szememben, mint amilyennek egykor álmodtam. Tér és méret nem lep meg. Az emberkéz alkotásai törpék, a Mont-Blanc, az Etna vakondoktúrás, a tenger egy tányér víz, hiszen a Föld is csak parányiság a csillagok rajában, a világtér mélységeiben. Gondolatom egyszerre éri be a zenithet és a nadírt, továbbá a magyar sajtó tárcarovatait és az Akadémia kiadványait. *Parva sapientia regitur mundus.*

És néha elijedek erőtlenségemen vagy erőmön, mely nem bír többé csodálkozni. Előveszek egyet-egyet a világnak ama nagy könyvei közül, amelyeket még nem olvastam; és felkiáltok: hát ez az? Mint mikor meglátom a kölni dómot, és azt érzem, hogy a kálvinista torony jobban hatott reám.

Mert Lilliputban járunk mink, élemedett emberek, valamennyien. Szomorú utazás. Érzelmek és örömek nélkül való. Bármily nagy dolgok történnek is körülünk, bennünket csak a magunk belső világa foglal el. Az elmélkedés. A tavasz mosolygásának édessége már nem hat a szívünkbe, s nem halljuk az ájtatos harangokat, mikor a feltámadást hirdetik. Egyik nap olyan, mint a másik. S milyen rövid mindenik! Az óriások országában hosszabb volt a perc, mint most az óra. Száll az idő és ragad magával a sír felé. Egy nagy dolog vár még ránk e potom apróságok közepett, az abszolút nagy: a halál.

A FACIPŐ.

Murád efendi letörülte homlokáról a verejtéket és kinyújtotta elzsibbadt lábát. Nem csoda, ha elfáradt. Már a tizedik pár facipőt faragta meg ma délelőtt egy ültő helyében. Kora reggel óta ott kuporgott a haidárpasai kert vén platánja alatt a gyékényen; mezítelen jobblábával odaszorította a fehér iharfadarabokat a földre, kezében pedig csak úgy pörgött az éles kis csákány. Nincs Sztambulban facipőcsináló, aki ilyen szaporán és tisztán dolgozzék. Alkuvás nélkül megért egy pár ilyen magassarku fa-talp száz parát. Murád efendi egy nap elkészített ötven darabot; az iharfa nem drága, hetenkint százhusz piaszter nyeresége is lehetett volna belőle, ha nem pusztá mulatság kedvéért faragcsál.

Facipőt csinálni jó időtöltés az embernek, ha török trónörökös. Aki föltalálta az iharfa-talpat, bizonyosan nem azért cselekedte, hogy az igazhívőnek legyen min tipegnie sárban és a fürdőszoba forró kövén; hanem a végett, hogy az üldözött hercegeknek majd egy kis mulatsága származzék a cipőfaragásból. Mert ha szegény Murád efendi sokat olvas, a szemfüles kémek, a mukhbirek, mindjárt megviszik a hírt a szultánnak meg a sejk-ül-iszlamnak, hogy a trónörökös veszedelmes terveket tanul hitetlen könyvekből. Ha sokat vadászik és egy kicsit messzebb talál ellovagolni: szökéssel gyanúsítják. Ha barátokat fogad a házánál: összeesküvést forral. Ha órasmesterséggel űzi az idejét: bizonyosan pokolmasinán tűnődik. Ha vargaságra adja a fejét csupa unalomból: az a sztambuli húszezer konduradsi kedvéért van; be akarja magát hízelegni a csizmadiáknál, akik a török földön is mind politizálnak. Egyszer hozatott magának Európából egy egész kis könyvnyomtató műhelyre való berendezést; ezt bátyja, a szultán, hirtelen elkoboztatta tőle, mert a kémek besúgták, hogy a herceg titkos rebellis ujságot akar csinálni. Mit tegyen hát szegény Murád efendi, hogy ne féljenek tőle és mégse eméssze az unalom? Ráadta magát a világ legártatlanabb mesterségére; beállt faszergyártónak s a haidárpasai kjöszk egy kerti laka már színig tele van a facipők garmadáival, amelyeket szegény ő fensége évek alatt összefaragcsált.

Murád efendi megtörülve a homlokát, csupasz talpa alá tette a huszonegyedik darab fát. A sok gyakorlattól már szinte markolni tudott a lábával, mint a legöregebb cipőcsináló. De mikor fölemelte a csákányt, ijedten rezzent össze. A masztiksz-bokrok mögül eléje lépett Hairullah efendi, a sejk-ül-iszlám, Mithád basa, a nagyvezér és az összes miniszterek, az egész fényes kíséret, oda a gyékény szélére. A sejk-ül-iszlám pergamen-tekercest tartott kezében és így szólt templomi ünnepiességű hangon:

- Üdvöz légy, ötödik Murád khán, Abd-ul-Medsid fia! Tudd meg, hogy az éjjel összeült a szent tanács, megfosztotta trónjától a méltatlan Abd-ul-Azizt és tégedet övez fel őseid, a padisáhok kardjával! Üdvöz légy, szultán!

- Üdvöz légy! kiáltották a nagyurak.

Murád halálsápadt lett és elfulladva kérdezte:

- Él a bátyám?

- Él és élete szent marad előttünk! szólt a főpap baljóslatú nyugalommal.

Túlhan Európából áthallatszott az ágyúk morgása, a kisázsiai magányos völgybe. És a kjöszk falain kívül nőttön-növekedve hullámszott az összeseregglő csapatok rivalgása: «*Padisáhymyz csak jása!*» - Éljen a császár!

- Masalláh! Legyen meg Isten akarata! szólt Murád zokogva.

Letette csákányát, felhúzta meztelen lábára a sárga szattyánbőr harisnyát és ment a birodalom nagyjaival, föllépni Oszmán trónjára.

*

Szultánnak lenni sokkal nehezebb mesterség, mint a facipőgyártás. Kivált ennek a szegény jó embernek, aki egész életében ott lappangott egy ázsiai falucska szélén. Egy szerelme volt: a felesége, egy vágya: a nyugalom, egy mulatsága: a faragás, egy boldogsága: a gyermekei. Gyötrelommé vált az uralkodása már az első napokban, mikor megtörtént a borzasztó eset, hogy Abd-ul-Azizt agyonollózták. Ettől a pillanattól kezdve sokat rettegett és a mikor nem rettegett, unatkozott. A Dolma-Bagdse márványai közt fázott, az arany ékességek nyomták, politizálni nem szeretett, a minisztertanácsban elaludt, ha pedig a külföld diplomatáival akadt dolga, szeretett volna elszaladni előlük Haidárpasába, hogy inkább pusztítsa az iharfát, mint a francia nyelvet. Az udvari ebédeken nem ízlett neki a sok cifra étel; visszakívánta a bőrében sült ürücombot és a jó faggyús pilávot. A háremét teleültették sok szép idegen virágszállal; asztalán mindig habzott a franciák igazgyöngyöket ringató bora. Nem találta kedvét ezekben sem. Bár imádta istenét, hogy olyan szép asszonyokat teremtett, mégis csak a legkedvesebb felesége maradt neki Laleli szultána; és bár nem vetette meg az innivaló tüzet, a legkedvesebb itala a takszimi forrásvíz volt.

Egy esős nyári délután töprengve járkált dohányzószobájában. Ablakain besötétlettek a Boszporuson álló hadigályák, ásító ágyúikkal; s hallatszott a katonaság léptetése, amint fölváltották az öröket. Most még nagyobb rab, mint üldözött korában; szabadságán még szorosabb az arany-béklyó. Amint ott járt föl s alá, lesütött szemmel, egy sarokban valami csillogót pillantott meg. Egy sárgaréz táblácska, az iszpaháni szőnyegbe eresztve. Mi ez? Megnyomta a lábával. Alig érintette, a habos körtefából való falburkolatban egy keskeny ajtó nyílt meg. Szűk folyosó, csigalépcső, ismét egy hosszú, homályos alagút, azután egy nehéz kis kapu, zárjában kulcs. Kikukucskált a kulcslyukon. Nagy kiabálva egy perces ment arra. A nagy utca, a Dolma-Bagdse mögött! Ott őrkatonák nem állanak, csak a hétköznapi élet zajong szabad zűrzavarában. Ah, ez Harun-al-Rasidnak való fölfedezés! Ujjongó szívvel sietett vissza. Szorongva, mint a csinytevő gyerek, kitekintett a szolgálattevő őrnagy szobájába. A bimbasi nem volt ott, csak a teveszőr esőköponyege. Pompás! Padisáh ő felsége magára kapta a formátlan burkot, lehúzta a kámzsát a bajuszáig, aztán - hipp-hopp! - egy perc múlva belevegyült a top-hánei nagy-út sokaságába. Szaladt, mintha menekülne. Felült egy lóvasúti kocsira és eldöcögött a sok lucskos emberrel egy sorban, a sztambuli hídfőig.

Vajon észreveszik-e a palotában, hogy eltűnt? Attól nem kell tartani. Az őrtisztek azt hiszik, hogy a hárembe ment; a háremben azt hiszik, hogy az ország nagyjaival tanácskozik. Esti imádságra visszalopja magát, addig pedig boldogan, szabadon kószál városhosszat.

*

Eljutott a bazárba. Meglökdösték, mint a többi tolongót. A röpülő borbély rákiáltott, hogy ideje volna borotválkozni; a vándor kávé megkínálta egy csésze barna lével; az örmény szappanosok pedig majd lerángatták róla a köponyeget, hogy vegyen egy kis zöld örmény szappant. De ő felsége, egyre lejjebb húzva kámzsáját, csak a bazár ama félreeső utcája felé sietett, ahol a facipőcsinálók tartják lábukkal az iharfát és vígan csattog éles kis csákányuk. Egy végben vagy száz kis bolt; mindenikben egy csendes, jókedvű munkás, aki ott kuporogva az ajtóernyő alatt, szorgalmasan faragja a facipőket, mint nemrég Murád efendi a haidárpasai kertben. Olyan szeretetet érzett szívében a szegény szultán, mintha csupa testvér között volna; és meglepte őt a gyönyörűséget adó, szokott munka vágya. Amint lassan lépkedne a jó mesterek sorai között, egyszerre visszahökkent. Csodát látott! Hihetetlen, agyvelőzavaró csodát! Káprázik ilyenkor a szem és az ember bele akar harapni az ujjába: vajon nem álmodik-e?

Ő maga, Murád szultán, kuporgott egy boltfülkében és egy faszarunak éppen a hátulsó sarkát faragta. Ez már nem hasonlatosság, a «másik ábrázat», ez a kimagyarázhatatlan tünemény,

amely minden ezer esztendőben egyszer adatik a bámuló emberszemek elé. Ilyen egyarcú vala Mohammed próféta és Abu-Taleb; ezért mondják a perzsák, hogy az isteni üzenetet hozó angyal megtévedt a személyben, s az igazi próféta az övék. Murád szultán egészen beburkolta fejét a kámzsába és megszólította az ő képmását:

- Bocsáss meg, aga, szeretném tudni, mi a neved.

- Musztafának hívnak, az apám pedig - irgalom néki! - Hasszán volt.

Murád megborzongott. Még a hang is szakasztott az övé volt.

- Vajon nem hallottad emlegetni, hogy te valakihez nagyon hasonlítasz?

- Soha én, efendim.

- Pedig te szakasztott olyan vagy, mint a szultán.

- Nem tudok felőle, efendim. A padisáhot mi szegény nép még nem láttuk. Még nem övezték fel karddal az ejubi mecsetben és addig szelámlikra nem jár.

- Engedd meg, Musztafa aga, hogy beforduljak hozzád egy szóra.

- Isten hozott nálam, efendi.

Murád föllépett a boltállványra, és hátul a homályban, a kész facipők garmadáinak között, leült a rongyos szőnyegre. Musztafa aga átsietett a szomszéd kavedsihez és egy pillanat múlva két párolgó findsával tért vissza. Mikor odatartotta a tálcát az ismeretlennek, Murád hátrasimította köpönyege csuklyáját.

A szegény facipőcsináló felkiáltott és segítségül hívta Alláht meg a prófétát. Aztán torkába rekedt a szó. Szemei kerekre nyíltak, arca fehérebb lett az iharfánál. Murád egészen levetette a kámzsát; és fezen látszott a négy kis kapocs, mely arra való, hogy beletűzzék a padisáh gyémántos boglárját.

- Ne félj, Musztafa aga. Alláh ikertestvéremmé tett, ha nem egy asszony szült is bennünket. Ülj ide mellém és hallgass rám.

Musztafa arcra vetette magát a minden müzülmánok ura előtt és megcsókolta ruhája szegélyét: «Óh én uram...» A szultán ismét behúzódott a teveszőr-burokba.

- Kelj föl, te ügyetlen. A nyakamra akarod csődíteni az egész utcát? Kávézzunk szép csendesen és hallgasd meg, amit mondani akarok.

*

Furcsa egyezséget kötött ő felsége a becsületes Musztafa agával. Ezeregyéji alku. Hogy cseréljenek néha mesterséget: vagyis Murád szultán üljön ki a facipőgyártók utcájába faragni, a jó Musztafa pedig üljön be a Dolma-Bagdséba, elnökölni a minisztertanácsban. Azt hiszem, Musztafa aga élénkebben aggódott azon: vajon nem ront-e el császári helyettese sok jó darab fát, mint a szultán azon: hogy a facipőcsináló elég bölcs uralkodó lesz-e. Mert az bizonyos, hogy a sarufaragáshoz és a császársághoz kell ész; csak az a kérdés: melyikhez több? Murád tudta magáról, hogy jó cipőfaragó, de politikához nem ért, csak hallgatni tud bölcsen; ugyanígy gondolkozott saját szerény személye felől Musztafa aga is. Ha közölték volna egymással e gondolataikat, mind a ketten megnyugodtak volna. Így csak a szultán nem aggódott. Boldog volt, hogy unalmas viták helyett majd megint itt forgácsolhatja a szép fehér iharfát, Isten szabad ege alatt, közbe-közbe dohányozván is. Viszont Musztafa aga is álmai legédesebbjét látta teljesülni, hogy ő padisáh lehet. Érhet-e el ennél többet halandó?

Másnapra tűzték ki az első cserét. Mielőtt azonban a szultán kiment volna a Dolma-Bagdséből, valami jutott az eszébe. Bement a háremébe és így szólt a tündérszép Laleli szultánához:

- Édes gyermekem. Ha én ma napszállat előttig hozzád jönnék, ne csókolj meg addig, míg nem mutatom meg neked a bal könyökömön az anyámtól öröklött jegyet, az epret.

- Mit értek ebből, én szultánom?

- Hallgass, rózsabimbóm. Csak tréfából mondom, de vedd komolynak.

Történt pedig, hogy mikor Musztafa aga a padisáhot várta, egyszerre egyet gondolt és fölszaladt a műhelyből házacska első emeletére és ezt mondta a feleségének, Fatma hanumnak, aki gyönyörű szép barna menyecske volt:

- Te feleség. Ma estig ne adj nekem csókot, akárhogy is kérjem, ha nem látod meg a bal könyökömön a velem született epret.

- Megbolondultál, Musztafa?

- Ne szólj, asszony. Ez a magasabb politikához tartozik.

*

Murád igen kitűnő mesterembernek bizonyosodott. Egy délután megcsinált tíz pár facipőt; s ami több, eladott hat párt: két férfinak, két asszonynak és két gyereknek valót. Hatszáz para volt a bevétele. Jeles szultánnak bizonyosodott ám Musztafa aga is. Mithád basa soha sem látta ilyen érdeklődőnek a felséges urat; s ő felsége soha sem aludt még ilyen keveset a minisztertanács alatt. Megszavaztak hatvan millió frank költséget a hadi készülődésekre. Murád és Musztafa meg lehettek elégedve egymással. De szerepet még sem cseréltek többet. Sem a szultán cipőfaragóvá, sem a cipőfaragó szultánná nem akart többet lenni, a világért sem. Mert mikor este a padisáh megölelte az édes Lalelit, így beszélt mosolyogva a tulipántermetű kökényszem:

- Láttam az epret ma délután, naplemente előtt két órával!

Fatma hanum meg ezt mondta az urának:

- Nos, megnéztem este felé a könyöködet, mikor feljöttél, te bolond ember és úgy cselekedtem, ahogy kívántad.

FECSKEVÁNDORLÁS.

A mi fecskéink már elmentek. Mert meglátták az ő kalendáriumukban, hogy elmúlt kis-asszonynapja. Ez a madárkalendárium a legnagyobb, ami ezen a világon van. Nagyobb a Földnek csaknem három negyedét borító tengernél. A levegőég. A fecske röpköd benne. Ki tudja, hány száz kilométert jár be egy nap, így szanaszét nyilalva. Talán többet, mint mikor költözik és nekivág a világnak, hogy elérhesse a szerecseny falu Abonyi-utcáját, valahol a Kék-Nilus mellett s jó reggelt mondhasson másik gazdájának, aki nekem épp az ellentétem: mert koromfekete, továbbá sok haja van és nincsenek sajtópörei. (No meg azért is, mert alkalmasint boldog ember.) Hogy mi a fecske napestig való röpködése? Játék? Madársport?... Nem: munka. Nagy, nehéz, fáradságos munka. Azok a kicsiny, de bámulatosan erős szegyzimok a repülésnek sok, hihetetlenül sok kilogram-méter munkáját végzik napjában a kenyérért. A fecske kenyere az insectum. Azt keresi szüntelenül magának és fiainak. Véletlenség nincsen a természetben. Az időben, mikor a fecske nemcsak magát, hanem fiait is táplálja, legnagyobb bősége van nálunk a bogaraknak - ahogy én, régi magyar szóval az insectumokat nevezem. - Szülői szeretetétől sarkalva akkor talán többet dolgozik a fecske, mint máskor. Mohóbban keresi a kenyeret. De könnyebben is találja, mert, hála Istennek, bőven van. Jut neki is, a csimotáknak is. Vagyis a fecske azért költ épp akkor, mert akkor van a legtöbb bogár. Mire a fiókák már maguk is meg tudják keresni kenyerüket: a bogárbőség csökkent. Hát fecske legyen, aki meg tud élni a maga emberségéből azaz hogy fecskeségéből. A táplálék fogytával kezdődik az igazi munkafelosztás: az egyén küzdelme a létért. Nem tudom: akadtak-e már tudósok, akik vizsgálták a költöző madarak életét abból a phænologiai szempontból, hogy biológiájuknak minden mozzanatát az eleségül szolgáló állatok és növények fejlődése intézi. Én csak a magam paraszt eszével gondolom, hogy a vándorlás legfőbb, sőt egyetlen intézője a kenyérkérdés. A gólya akkor szedi fel a sátorfáját, mikor itthon már nem kínálkoznak olyan jó ebédek, mint otthon. A fecskét, a hű fecskét, az éhség kergeti el. Nem a hideg. Hanem az, hogy a levegő nem népes többé bogarakkal. Repül a szegény, éhes madár fárad kenyérkereső vadász-munkájában; de éles szeme már mind kevesebb nekivaló vadat lát: nincs mire tátania a torkát. A bogarak nyilvános élete lepörgött. Kisasszonynapja körül már csak hírmondói vannak a myriádoknak. Az első esős nap aztán elsöpri még ezt a maradványt is. Azt hiszem, a fecskék mindig ez után az első esős nap után, az utolsó nagy szúnyogveszedelemre virradó reggel szánják rá magukat, hogy fölkerekedjenek, menni jobb hazába, ahol vígan vannak a szúnyogok. Még egyszer körülcsaponganak a levegőben: van-e benne mit enni; s mikor azt látják, hogy üres a kamara: alásszolgája! Ez az egyszerre való és csoportos költözés magyarázata. Az ösztön? Kényelmes szó, mert sok mindent megmagyaráz; de nekünk keveset. Már én csak a mi öreg udvarosnénk, az Ila néni természettudományában hiszek legjobban. Mert a pitvar küszöbén kuporogva megmondta a macskáról: «Annak is megvan a magához való esze.» Ám nevezzük ezt az észet ösztönnek; de mindig a természetnek valamely ereje indítja cselekvésre. Mint az emberét. A szent determinismus dolga ez. A fecske azért akar útnak indulni, mert akaratát épp erre és nem más felé hajtja a világ; a kegyetlen teremtetés, mely neki ez alatt az égalj alatt nem ad többé ennivalót. A fecskevándorlásnak minden költőisége csak a cudar éhség. A világkormányzó erő.

Egynéhány hét óta van nekem egy derék úri barátom, akivel minden esthajnalkor találkozom az erkélyen. Foglalkozására nézve denevér. A Park-Club kupolájában lakik-e vagy csak a mi házacsánk padlásán huzódik meg: nem tudom. De gyönyörű bogarászását, a becsületes munkát, szeretettel nézem. Avatatlan szemnek madár ez az emlős állat. Sőt mikor itt a francia apácáknál megkondul az Angelus harangja, én meg fölnézek az alkonyati levegőbe: csak csipkés ördög-szárnyáról ismerem meg a kedves rút pajtást, aki köröskörülcsapongva

kalandoz. Milyen remek repülőgép ez az állat! Az aviatio titkának fürkészői mind a madaraktól akarják eltanulni a szállás mesterségét. Holott az emberhez sokkal közelebbi denevér szinte csak olyan művésze a repülésnek, amilyen a fecske. Legalább a levegőben bogarászni épp oly pompásan tud. S mi minden kell ahhoz, hogy röptében el tudja fogni az ő kis vacsorájának azaz hogy reggelijének egy falatját! Ész, erő, éberség és művészet. Olvasom, hogy József főherceg az ő fiumei kertjében nem győzte bámulni: milyen ügyesen fogott meg Herman Ottó egy szitakötőt. Méltán bámulta. Mi közönséges halandók százszor pofozzuk fel magunkat, agyon akarván csapni délutáni álmunk szemtelen háborgatóját, a legyet. S a gaz náció csúfolódva dong odább. Aki szitakötőt akar fogni, annak az emberi érzékeken felül még valami - talán több - érzékének kell lennie; a tapasztalatadta biológiai tudáson kívül, hogy ha én azt az állatot erről veszem üzöbe, hát merre fog menekülni; hogy ott érjem. Herman Ottónak ezt a fecske- vagy denevérügyességét a természetben töltött félszázad szerezte meg. (Hadd legyenek udvarias az én fiatal bátyám uram iránt, hogy csak ilyen keveset mondok!) A denevér a maga jeles jáger-tudományára az évszázadok ezrei alatt tett szert. Ki tudja miből, azért lett repülő állattá, azért kelt szárnyra, hogy bogarászson; szárnyának vitorlája, füle, szeme és mindene arra van berendezve, hogy hatalmába ejthesse az állatot, melytől élete függ, a gyomor parancsánál fogva. Annak az állatnak, az insectumnak, viszont hatalmában vannak az erők, melyekkel az éhes denevér elől menekülhetne. A létért való küzdelemnek két energiája csap itt össze, a denevér és a szúnyog csatájában. Amaz enni akar, hogy élhessen; ez nem akarja, hogy megegyék. Hát mérköznek a tehetségek. A milliomm apró nagyságokból összerakott hatalmak. S a vége az, hogy a denevér, szorgalmas vadászmunkájának utána, soha sem megy éhesen aludni. Győzött, teringette! Erősebb volt a bogaraknál. Igazi művésze az életnek ez az úr. Hát persze majd két-három hét múlva az én jó denevér-pajtásom már nem fogja így fenyegetni többé a bogarak közbátorságát, minden Angeluskor, az én örömemre. Még ez a jámbor kis multságom is elvész, jövő tavaszig. (Ha ugyan élek addig, vagy még ebben az országban kellennem.) Vitélő barátom uram, a denevér, október elején majd egyet gondol és lemond minden vadászati kedvtellésről. Nagy búsan belekapaszkodik a körmével valami szarufába és ott lóg, lebernyegébe burkolózva, fejjel lefelé, tavaszig, dermedetes mély álomban. Hogy miért tökéltelte el magát erre a lépésre a jeles sportférfiú? Talán megesett a szíve a szegény bogarakon? Avagy valamely szúnyog vagy mi a manó olyan tiszteletes signummal jelent meg előtte a két bajusza között, mint szent Hubertusnak a szarvas? Óh nem. Ennyire még én is ismerem a sötét denevér-lelket. Ennek a hosszú böjtnek, ennek a remetei megtartóztatásnak, ennek a buddhista álombamerülésnek csak az és nem más a nyitja, mint hogy a fekete vadász egy rossz őszi este azt vette észre, hogy az ő erdejében, a levegőben, nincs többé vad. Nem látja immár a prédát, nem hallja a döngését és rebbenését, szárnya, a tapintó, sem érzi, hogy volna valami még a levegőben. Ez a denevérek hamvazó szerdája. Jó éjtszakát! Mennek egynéhány hónapra aludni. A koplalás így a legkönnyebb, a legtűrhetőbb. Vannak-e költöző denevérek? Én, a legtudatlanabb ember, akivel valaha dolgom volt, nem tudom. Hogy nálunk nincsenek, arra még az iskola is megtanított. Ha van denevér, aki vándorol, azért megy, mert azon a helyen az időben már nem bírja megkeresni a táplálékát. Aki marad, azért merül téli álomba, mert nincs mit ennie.

Megértem a darwinizmus bukását is, mint annyi más jót. Olvasom a tudós könyveket és értekezéseket, melyek e bukást hirdetik; sőt bizonyítják és törvénynyé emelik. De meg kell vallanom, hogy nem kapiskálok belőlük semmit. Darwint azonban értettem, mint gyermek-ifjú, most egy negyedszázada, az én nagy professzorom, Margó Tivadar ajakáról. Nem csoda; hiszen a gyermeknek is értenie, látnia kell azokat az igazságokat, olyan egyszerűek. Ma, én öregedő ember, az élet evangéliomát látom abban a halhatatlan tanításban. Tudom, hogy vakon jártam volna e földi téreken az én keserves útamat, ha nem világít előttem kódós Britanniából az a tűzoszlop. A fecske vándorlása, a denevér buta álma, nemzetalakulások és minden változása a föld színének... Te világítótól nékem és a gondolkodó millióknak, tisztes

és mulatságos vén majomképű, nagyszakálú Charles Darwin, te istentelen, ki minden vasárnap buzgón énekelted a downi templomocskában a táblára kiírott zsoltárokat. S te voltál a hívek híve. Mert az Istent, a felfoghatatlant, az imádja legigazabban, legméltóbban, aki elénk adott titkaiba az ész erejével legmélyebben hatol be; s mi a természet zárja, nyitja? Isten dicsőségül tanítja.

BETEG KORSZAK.

Tegnap este egy jó barátommal arról beszélgettünk: igaz-e az, hogy korunk betegségét ez a mi nagy civilizációnk szülte?

Korunk betegségén persze az idegességet kell értenünk. Mert például melyik írástudó nem neurastheniás ma? Hogy tulajdonképpen mi az a neurasthenia, őszintén szólva a doktorok sem igen tudják, de azért mégis mindenki tudja. Mert a műszók kelendők, kivált ha újak. A neurasthenia különben kötelező portéka közöttünk, fejjel dolgozó emberek között. Valamint a testi munkások megkövetelik, hogy a sorukbeli jó erős legény legyen: azonképpen mink is megkivánjuk társainktól, hogy gyöngye idegűek legyenek. Abban a táborban a kerges tenyér a derékség bizonyosága; nálunk a lágyulni kezdő agyvelő. Mintha csak vitatkozni akarnánk a socialistákkal, mikkel, akik az elme munkáját nem akarják annyira becsülni, mint a kézét; s felmutatjuk sebeinket: haj, a mi munkánkba is bele lehet pusztítani! S ebben igazunk van. Ez írógépet vervén a tíz ujjammal, gyakran irígylem a napszámost, aki e pillanatban cölöpöt ver le a súlyos bakkal és sötéten néz fel erkélyemre: haj, ott urak laknak, akik pecsenyét esznek hétköznap is! S ez a felebarátom nem tudja, hogy én déli falatozásakor szívemben istenkáromlással határos érzéssel nézem az ő fekete kenyerét: haj, ennek az embernek a Miatyánkját meghallgatta az ég, mert ő békével fogyaszthatja el a mindennapit! Eddig, mondom, igazunk van. De ez csak századvégi vagy századeleji kacérkodás, hogy az elmebeli munkával vele jár a beteges elgyöngülés. Legfőképp pedig a művészettel. S nem is igazi művész, aki nem nyavalyás.

Gyakran mulatok mostanában azon, hogy ha erőnek erejével el akarják hitetni velem, hogy valaki nagy poéta, hát döntő okúl azt is említik, hogy agoraphobiában szenved. Az agoraphobia új betegsége az agyvelőnek: ha nem csalódom: a német Westphal írta le elsőben, egynéhány évtizeddel ezelőtt. A baj az, hogy a beteg ember tüstént fél, szorong, tétovázik, ha szemhatára nagyobb a szobáénál. A szobában kutya baja sincs; de ha kilép a házból az utcára, tüstént megzavarodik, szédül, támaszt keres, egyszóval szinte jótehetetlen magával. Megjegyzem: eszemágában sincsen kételkedni benne, hogy azok a ragyogó tehetségű emberek csakugyan abban az istenverte agoraphobiában szenvednek. Nem tetetik magukat; a világért sem. De mégis eszembe jut néhai jó Vidéki doktor, aki elhitette magával, hogy ő nem tud sakkozni, ha a hadi terveket főzvé, nem mondja magában folytonosan e varázsigéket: *suffero, sufferre, sustuli, sublatum!* Pedig ezt ő csak maga hitette el magával. Hát mikor az irodalmi kompánia, sőt a divat akar valamit elhitetni az emberrel! Tartok tőle, hogy ha nekem is volna irodalmi kompániám, s azt sugallná belém, hogy az agoraphobiában nem szenvedő ember csak álhülyeségeket írhat, én is tüstént tengeri betegséget kapnék, ha kilépnék az Abonyi-utca leverő nagyszerűségébe. Egyszermind hat méter fekete selymet csavarnék a nyakam köré, továbbá denevérszárnyú köpönyeget és művésznövendék kalapot viselnék, mert ez mind kedvező kórjel: bizonyos, hogy rengeteg tehetségem rengetegül megbolondított.

Csakhogy a bolondság nem mindig okosság ám, édes lelkeim!

Először is nem igaz, hogy az erős gondolkodás és az izmos művészet okvetlenül idegromboló dolog volna. Sőt még az sem igaz, hogy ez a mi mai civilizációnk olyan igen nagy civilizáció. És hogy nyavalyássá tesz az ő áldásaival. Ám tessék rajtam bátran nevetni, de én kimondom, hogy az agyvelő ma nem végez olyan hatalmas munkát, amilyet végzett például a régi Görögországban. Ott voltak az igazán teremtmény nagy gondolkodók és művészek. Ami ránk maradt, az csak a kibővítés munkája. Alkotni való kevés van, mert az ember véges állat. Bölcselkedni Athene tanított bennünket, s verseket, drámákat, házakat, szobrokat csinálni is ő. Platon, Homeros, Aeschylus, Pheidias olyan roppant nagyságú alapvetők voltak, hogy

erejüket még most is nyögi minden leggeniálisabb kávéház is, noha nem igen tud róluk. Hogy a capitoliumi Vénust ki csinálta, soha sem fog kiderülni; de hogy felséges egy legény volt, s az agya velejében több erő, több emberlátás, több költőiség, több elmésség lakozott mint hatvanhat Abbaziában: arra esküdni merek. S ha az az ember ma feltámadna, nemcsak a műteremben győzné le mostani társait, hanem a cigánykompániában is. Agyonverné őket elmésségével, dicső tudásával, gondolatainak erejével. S nem ő lenne a sírból kelt, hanem azok.

Szent igaz, hogy ez a görög egy darabig nem tudna telefonozni; az elektromos világítás meglepné, a vasút nem mindjárt férne a fejébe, sőt eleinte megilletődve pillantana az amerikai cipőkre is. A primadonna-könyvomas intézményét pedig tátott szájjal bámulná. Noha Zeüszuccse civilizáltabb ember nálunk. De ne beszéljünk tovább erről a nehéz kérdésről. Hagyjuk a könyvíróknak.

Könnyebb, tehát érdekesebb az a másik tétel: hogy korunk idegbajos voltának legfőbb oka ez az ezer technikai vívmány, mely legyőzve tért és időt, szédületes gyorsá, idegrontóvá teszi az életet. Közhely, hogy a telefon a bolondokháza felé segíti az embert örökös csengetésével; a gyorsvonat meg épp kézzelfoghatóan tönkre teszi az ember testét roppant sebességével. Idegesség forrása a telegráf is, hát még a sajtó! Egy szóval: öl ez a rengeteg nagyságú, szédületes forgalom, ez az egykor nem is álmódott sietség mindenben.

No hát most én öreg ember beszélek, mint aki jól benne éltem abban a világban, mikor a gonosz vívmányok átka alatt még nem nyögött a magyar. - Kis falunkba messze földről csigaposta hozta a rossz hírt, hogy valaki, a kit szeretünk, beteg a távol idegenben. Kínos napokon, gyötrelmes éjeken át töprenkedtünk, aggódtunk, kétségeskedünk: mi van vele? él-e, hal-e? Mártiromság volt ez a bizonytalanság. Keservebb talán magánál a gyásznál is. Végre éjfél után megharsant a kert alatt a staféta trombitája. Hozzák a hírt! Hát esküszöm, százszor idegtépőbb volt az a hang a telefon minden csengetésénél. Ez is szörnyű néha. Mikor az ember tudja, hogy az a telefon egynéhány perc múlva borzasztó hírt mondhat. De uram Istenem, még a szerencsétlenség közepett is megvan a fizikai erőm. Nem fogyasztotta el az a szörnyű kínpadi szenvedés, hogy tudom, bizonyosan tudom: már rég megtörtént az, amitől rettegek; de mégis a kétség csigáz, mert a híradás eszköze gyarló, lassú. - Hát nem a legáldottabb, legidegkímélőbb vívmány a villámszíkra, mely nem hagy bennünket istentelenül sokáig bizonytalanságban vergődni!

Utazni váltott lovakkal szoktunk, a magunk hintáján; tehát despotai kényelemben. Huszon-négy óra alatt annyit haladtunk, amennyire ma négy óra alatt visz a vasút. Hintónkról összetörve, halálos fáradtan szállottunk le; azaz hogy engemet gyermeket úgy vettek le róla, mert a rázás, az álmatlanság, a por, a hőség félholtá tett. S mégis azt mondják, hogy az az idegrontás, mikor az embernek a zökkenés nélkül gördülő palotakocsiban megvan a maga jó kis szobája, nyugalmas fehér ágya, az ebédlőben eszik-iszik, a dohányzóban lebzsel és egy nap alatt ott van, ahol most harminc esztendeje csak egy hét múlva lehetett volna. Az utazás végén pedig olyan üdén, frissen és tisztán ugrik le a perronra, mintha tavaszi reggel a fürdőszobájából lépne ki. Imhol a neurasthenia egyik legfőbb oka, a vasút!

De minek bizonyítgassuk a kétszer kettőt! Életmódunk ma sokkal okosabb, mint nagyapáinké volt. A higiéné uralkodik mindenben, szobánk ablakától a konyhai edényig, mely alumíniumból van, tehát se nem mérgezhethet meg, se nem pattogja tele az ételünket mázzal. Hát a tisztaság! El se tudjuk képzelni, hogyan élhettek valamikor a királyok is fürdőszoba, csatornázás és vízvezeték nélkül. Világításunk kíméli a szemet. Az írógép mellett nem görnyedünk többé; az írással járó sok nyomorúságnak vége, ez a zongorázás kevésbé fárasztó a beszédnél és csaknem olyan gyors. S mégis azt mondják, hogy ezt a kort ezek a vívmányok teszik beteggé? Hogy ezért van olyan sok elmebajos és ideges ember? Nagy kérdés: igaz-e, hogy olyan igen

sok van s több, mint valaha volt. Ne feledjük, hogy a neurologia igen új tudomány, s épp most keresi össze, hogy mi minden tartozik az ő körébe. Az öreg Bene doktor még hátba vágta a páciensét: «Barátom uram megcsömörlött, az a baja!» Ma már tulajdonképpen tagadjuk, hogy van ez a magyar betegség. S az orvos úr azt mondja panaszkodó betegének: «Haj, persze, neurasthenia!» A csömört ki lehetett kenni az emberből. A neurastheniát nem lehet ilyen könnyen elűzni; kivált ha belesugallták valakibe. Azért vagyunk idegesek, mert azt hisszük, hogy idegeseknek kell lennünk, kivétel nélkül. Ez lelki járvány. Se az első, se az utolsó e világon.

NABUKODONÓZOR.

Tizenkét hónap múlva a babiloni királyi palotában sétál vala.

Szóla a király és mondá: Nem ez-e ama nagy Babilon, a melyet én építettem királyság házának, az én hatalmasságom ereje által és dicsőségem tisztességére?

Még a szó a király szájában vala, mikor ilyen szózat szálla le az égből: Néked szól a szó Nabukodonozor király, a birodalom elvételik tőled.

És kivetnek téged az emberek közül és a mezei barmokkal lesz a lakásod, és fűvel legeltetnek, mint az ökröket és hét idő múlik el feletted, a mig megesméred, hogy a felséges *Isten* uralkodik az emberek birodalmán és annak adja azt, a kinek akarja.

Abban az órában betelék a beszéd Nabukodonozoron: és az emberek közül kivetteték, és fűvet eszik vala, mint az ökrök és égi harmattal öntöztetik vala a teste, a míg az ő szőrei, mint a saskeselyű tollai, megnevekedének, a körmei pedig, mint a madarakéi.

Dániel.

Dániel próféta nagy volt
mint próféta, kétség nélkül;
ámde mégis valljuk meg, hogy
mint reporter közepes.

Kérem, milyen esemény az:
a király ő szent felsége
egy szép nap leszáll a bibor
trónusról és négykézláb jár!

Hatszáz diplomás szakácsnak
főztjivel nem kíván élni;
nem kell tálnok és pohárnok:
a réten fűvet legel!

Hadvezérek, országbírák,
bölcs heréltek dívánjába
nem jár többé elnökölni,
mert barommá változott!

Sült barommá ő felsége!
Szőrös, éhes füevővé!
És talán még szarva is nőtt
(hisz volt számos felesége).

S e nagy szenzációs dolgot
Dániel rövid hús sorban,
bibliai ujdonságban
látta jónak elintézni!...

Semmi alcím, semmi kompakt,
semmi durchschuss, semmi részlet,
szín, hang és jólétesültség;
s még bekezdés is kevés!

Ez valóban nagy mulasztás,
illik, hogy sok század multán
korrigálja a virágzó
zsurnaliszta-exegesis.

*

Babilonnak mennyegére,
a fehéren izzó kékre,
oly közel és mégis távol,
roppant háromszög van írva.

Nem hegy. Emberkéz alkotta.
Piramis se. Nem kövekből
rakták fényűző halottak
nagy, sötét, hideg lakának.

Végig téglá; zöld zománcos
könnyű téglá. Milliomszor
milliom; s úgy csillog-villog,
mint a gyíkhát áprilisban.

Élő embereknek épült.
Bölcs, erős, gazdag, szép, ifjú
embereknek. Vidám, szellős,
s mindenekfelett világos.

Szemirámisz függő kertje.
Órjás, szédítő négy lépcső.
Mind a levegőben úszik,
s ember rajt a fű, virág.

Legfölül, a legkisebben
(nem nagyobb egy fellelegvárnál)
a szakálas vénék állnak:
a vallás és tudomány.

Bő palástba burkolódzva
hétezer pap, mágus, orvos,
csillagjós, történetíró
és más akadémikus.

Még poéta is van ottan;
mert a tömjénfüsttel ének
száll a tündöklő nagy égnek:
babiloni gházelek.

Ötszáz nagy tekenősbéka
(*Chelonia imbricata*)
tekenőjére vont húrok
ujjongnak s jajveszékelnek.

Egy lépcsővel lejjebb - ott már
elfér ötvenezer ember -
dús marhájokat kirakva:
árosok és mesterek.

Színarany rudakbul máglyák,
gyöngy, kaláris hordószámra,
drágakő - lapáttal hányták -
s unikornis szarva bőven.

Csíkos tigrisbőrök, ember-
húsevő lovak sörénye,
phoenix-szárnyból rablott tollak,
rhinoceros túlkei.

Fényes pajzsok garmadában,
íjjak, puzdrák, kardok, török,
és temérdek öklelőfák
(a fájok is vert arany).

Van selyem, bibor meg byssus,
kagylónak bársony szakála;
sőt van font-szótt tiszta semmi:
fuvalomnál könnyebb fátylak.

És jóféle fűszerszám sok;
gyánta, ír, olaj, kendőző
és minden, mit csak kíván a
babiloni toilette.

Vörös márvány marhacombok,
boglárfarku pávák sülve;
pecsenyének hízlalt mókus
s habos csokoládé-torták.

Nemkülönben bor százféle
- van közöttük kékhajú is -
s araráti glecser-jégbe
hűtött komlós árpalé.

Egy lépcsőfokkal még lejjebb,
véghetetlen zöld síkságon
- bár ez is csak egy garádics -
áll a büszke hadsereg.

Százezer vitéz. Vas erdő.
S benne tornyokat cipelve
palaszínű elefántok,
lábon járó sziklabástyák.

És csótáros paripákon
- arany trombiták riadnak -
immer fesch und immer schneidig:
a babiloni huszárok.

E szomszédság veszedelmes;
mindazáltal mégis úgy van:
egynéhány méterrel lejjebb
nyüzsgenek az asszonyok.

E lépcső a legnagyobb. Nem
mondhatom meg: mért? A gúla-
szerkezet kívánja így? Vagy
mert a nők vannak legtöbben?

Háromszázezer. - Haj, egy is
milliommal ér föl néha!
Tessék ezt most sokszorozni!
... Logarithmus, el ne hagyj!

Szőkék fehér patyolatban,
barnák piros bársonyban; de
a legtöbbnek biz nem kellett
se bársony, se patyolat.

Mert a bársony finom jószág;
de van nála finomabb is:
a szép asszony hamvas keble,
az édes, forró gyümölcs.

Patyolatra sincsen szükség,
hogyha a lány nem takarja
azt a tiszta, szűz havat, mely
jobban éget minden tűznél.

És volt ottan mindenféle
(háromszázezerből futja):
kényes, orcátlan haeterák,
bánatos, nemes virágok,

krumpliorru kis boulotteok,
génusznyugalmu hősnők,
érdekes, szikár leányzók,
atque kellemes kövérek.

... És ez egy halomba gyűjtött
égi, földi kincs; a bölcsek,
gazdagok, vitézek s *not least*
e remek vászoncselédség:

mind csak egy emberre nézett
engedelmes, vágyó szemmel,
hogyan kilesse akaratját,
aztán meggebedjen érte.

S ez az ember mogorván ült
párduclábu arany székén;
és unalmában motollát
csinált a hüvelykujjából.

Nézte, nézte borult szemmel
a tündöklő mindenséget,
mely övé, s mely nem kell neki,
épp azért, mert az övé.

«Mit kívánok? Ez a bamba
kérdés mérgesít fel, bárgyúk!
Azt kívánom, hogy kívánni
tudjak én is valamit.

Mert ha minden, minden megvan,
s nincsen többé mire vágyni:
a kerek világ, a pompás,
egy ütet taplót sem ér.

S jobb a dolga a baromnak,
mint a szent, nagy fejdelemnek;
mert az áhít fűre, vízre...
Barom, aki nem barom!»

Igy szólott az ő szívében
komor filozófiával
Babilon dicső királya,
nagy Nabukodonozor.

És leszállva trónusáról,
legott négykézlábra állott
- bámul a hold, bámul a nap! -
és a rétre baktatott.

S ott orrát a fűbe dugva,
naiv sejtéssel, mely csak később
izmosult szakértelemmé,
vizsgálódott: mi a jó?

Gyenge sarju és lucerna,
baltacim, mohar, pohánka,
csemegének meg kakukfű,
illatos és zamatos.

Hát biz az tagadhatatlan,
hogy szegény ő felségének
ez elbarmult állapotban
nem volt úri hábitussa.

Mit száz borbély ápolt egykor:
szörnyen megnőtt a húsz körme,
térdét verte a szakála,
s hajából lett vad bozont.

Ámde menvén itatóra,
a csendes víz tüköréből
két boldog, nagy, gömbölyű szem
nézett Nebukadnezárra.

Mert baromnak lenni jó.
Végzetetlen nagy bölcsesség
így végigbotanizálni
négykézláb a zöld világot.

És nem gondolkozni másról,
mint hogy jó nem gondolkozni;
s hogy különb a ropogó fű
minden földi hatalomnál.

... Sajnos, hét esztendő múlva
rettentő nagy csapás érte
ezt a jámbor filozófust,
bölcs Nabukodonozort.

Megbolondult; meg, tisztára.
Baromésztól visszatért az
emberészhez; s ment folytatni
ő királyi mesterségét.

Ezt különben már megírta
böven és pragmatikával
Dániel próféta (*vide*
31-től 34-ig).

AZ ETNA.

Emberszem, azt hiszem, nem láthat nagyobb hegyet az Etnánál.

Ez a beszédem talán nem is egészen bolond. Az a szicíliai vulkán ugyan törpe az ázsiai és amerikai hegyóriásokhoz képest, sőt csak kis öcsce a Mont-Blancnak is. De mégis a legmagasabb föld-domborodás, melyet mink, e bolygócsillag lakói, teljes nagyságában, a tenger színéről és közelből szemlélhetünk. Mert a többi hegy magassága csupán relative vagy távolból tűnik a szemünkbe. A mi Szent-Gellértünk 224 méter magas, az Adriai tenger színétől, de mink a lánchíd közepéről épen félenyinek látjuk, mert a lánchíd közepe meg 112 méter magasságban van a tenger fölött. Mi szárazföldiek mindig hegyről látjuk a hegyeket. Kivétel Palästina. A Holt-tenger közel négyszáz méternyi mélységben van a tenger színe alatt; tehát onnan minden hegy ugyanannyi méterrel magasabbnak látszik, persze a Földközi-tenger színe fölött való számítás szerint. Vagyis az embernek el kell képzelnie, hogy feje fölött négyszáz méter tengervíz van, s ebből emelkednek ki, mint szigetek, azok a kopár hegyek. Vagyis ami azon a képzelt vonalon alul esik, az nem «numerál.» A hegy a közepén kezdődik. Bolondság. Pedig a magasságoknak a tenger színe fölött való mérése az emberi agy egyik legszebb gondolata. Talán a legelső törekvés, hogy a föld dolgait általános szempontból ítéljük meg. Épp oly fönséges, amilyen a méter-mérték: egy délkörnegyed tízmilliomod része. Mindez rést nyit nekünk, belepillantani abba a boldog jövőbe, mikor e világon az igazságnak és az erkölcsnek is meglesznek éppen ilyen abszolút törvényei; mikor minden az egyenlőség tengerszínéhez fog mérődni.

Messziről nézve törpül a hegy. Bernből a Jungfrau fehér halom; s aki a Mont-Blanct csak Genfből látta, alig tárul szeme elé nagyszerűbb dolog, mint mikor ide az ablakomba szürkül be a Nagy-Kevély. A Cordillerák óriásai is több száz kilométerre vannak a tengertől.

De az Etna!...

Mikor hajónk a lábánál áll, csak tizenhét kilométerre esik tőlünk 3274 méter magas csúcsa. Legalulról és közelről látjuk. Teljes nagyságában van előttünk a roppant hegy. És... és most következik a furcsa dolog: első pillantásra nem vesszük észre óriás voltát. Képzelmünknek szüksége van a tudásunkra, hogy hihessük e méreteket; számokat kell forgatnunk a fejünkben, sőt vissza kell emlékeznünk azokra az együgyű, torzított képekre, amelyek a nagy hegyeket ábrázolják karcsú cukorsüvegek formájában, a méterek számának összehasonlítása végett. Ekkor aztán győz bennünk a józan ész, vagy ha úgy tetszik: a jámborság. Teringette, jól mérték meg ezt a hegyet a tudós urak; hát csak fojtsuk magunkba azt az érzésünket, hogy otthon is láttunk mi akárhány szédítőbb magasságu hegyet.

Szédítőbb. Ez a helyes szó. Mert az embert mindig a meredekség szédíti meg. Legszedítőbb a merőleges fal. Ha a Parthenon ormán nem ragadja meg a galléromat egy felebaráti kéz, ma aligha kopogom ezt a tárcát; mert én akkor már azt láttam, hogy Phaleronnál fönt van a tenger és lent az ég, s ráadásul mind a kettő dupla. A Cheops pyamisra selyemkendőt vittem a zsebemben, hogy majd legyen mivel bekötni a szememet; de a kendőre nem lett szükség, mert a gúla oldalainak lejtése alig negyven fok, hát nincsen meredekség, amely szédítsen. Léghajóban még kevésbé szédül az ember. Onnan nem érzünk mélységet, csak távolságot; mert nincsen alattunk semmi, ami összekössön a földdel. Erkélyem korlátjára nem mernék felállani - s e pillanatban félős érzéssel szemlélek két munkást, aki egy háromemeletes ház tetején telefondróttal bíbelődik a zuhogó esőben - de jó Etna-magasságban felkapaszkodtam a léghajó kosarának szélére, látni azt is, amit a kosár elfödne; s az a kellemetlen gondolat, hogy onnan le is lehetne esni, csak most fordul meg az elmém.

Az Etna azért nem látszik óriásnak, mert lejtői szelídek. A 3274 méter magas csúcstól Cataniáig 30 kilométer, Taormina hegyéig 25 kilométer. Tessék ez arányokat papirosra rajzolni. Igen széles és alacsony kúp áll elő. A szemünkbe tűnő háromszög hosszú oldalai nem engedik észre vennünk a magasságot. És mégis!...

Valahányszor az Etna alá érkeztem, hajnalszürkület volt. Az ég immár világos, de fénytelen. És sápadt kékségére írva az a sötét háromszög: az Etna. A szem jól lát. Ez a világtalan világosság tiszta. Messzelátó nélkül is fehérlik a vulkán hava, meg a tölcseréből felfelgomolyodó gőzfelhő. Egyszerre aranyná válik ez a könnyű felleg. Nem tűzzé, mint mikor éjjel rőt fényt vet rá a Föld izzó belseje, hanem nyájas, mosolygó aranyná. Alatta pedig a jégkúp rubintkővé válik. A Nap kel. A pirosulás alatt ibolyaszínek kezdenek égni; tündöklő tarka diadém az Etna homlokán. Lepillantok. Itt a tengeren még minden fakó, bár olyan igen világos. A földézet iszamos a hajnali harmattól; a nedvesség átjárja minden porcikámat. Tél van idelent a vízen. De odafent, abban a magasságban, melyhez képest én - csak most érzem - hangya vagyok: odafent immár a nyár derül. És mind jobban szélesedik a három csík: az arany, a piros és az ibolyaszínű. Az isteni tünemény rövid ideig tart. Alig tovább, mint hogy itt dadogok, silány betűkbe foglalva a silány szavakat. Mit láttam? Semmi egyebet, csak azt, hogy miként győzte le a nappal az éjet. Megvirradt. Semmi egyéb nem történt. S ezt ugyan minden nap látja az egész világ. De így senki más, csak azok a boldog halandók, akiknek megadatott, hogy az Etna lábánál derüljön rájuk a nappal. Küzd a három szín. És az arany győz. Elkergeti a bíbort, el a kékes homályt. Egynéhány perc, és sárga tündöklés áraszt el mindent. Majd úrrá lesz a nappali fény, és az Etna - alacsony.

Jó fiú az európai tűzokádó hegyek nagyapja, az öreg Etna. Ha meg is haragszik néha, kordában tartja őt a szent Ágota fátyola. Azé a kedves cataniai szenté, akinél nincsen szeretetreméltóbb kisasszony a Bolandisták egész martyrologiájában. A cataniai székesegyházban őrzött szobráról, a csodatévőről beszélek. Ez a XVII. századbeli együgyű faragvány a legédesebb úrleány. Csupa őszinte falusi virulás, jókedvű kövérség és fiatal vídamság. Azok közül a tűzről pattant vidéki szépségek közül való, akik egész délelőtt kint sürgölődtek a konyhán, aztán harangszóra leteszik a fehér kötényt, az asztalhoz ülnek a vendégekkel, boldogan nevetnek minden szóra és gyönyörű, őszinte, ifjú és nagy étvágygyal esznek: két libacombot hódítanak el és a habos tejből három havas hegyet csempésznek a tányérjokra, egymás után. Csodálom e jámbor faragott kép névtelen alkotóját. Csókolnivaló falusi humorista volt az időben, mikor mindenki cifrán hazudott a vésőjével és az ecsetével. Hanem azt már nem tudom: hogyan képzelhette el azt a szent vértanút ilyen aranyos leányzónak. Óh, mit nem szenvedett cataniai szent Ágota keresztyén hitéért és ártatlanságáért! Kivégzése előtt emlőit vágatta le a római zsarnok. S ezt a szörnyű ereklyét most is a székesegyház főoltárának arany szekrényében őrzik. Nagy ünnepeken szabad a híveknek tisztelő csókkal járulni hozzá. A cataniai hagyomány följegyzí, hogy mikor ez ereklyét XIV. Lajos egyik követe elé tették, hogy csókjával illesse, a marquis elébb a feleségéhez fordult: «Megengedi, madame?» - De a nagyobb, a főbb ereklye a szent Ágota fátyla. Ha az Etna dühöng, s az izzó láva már Nicolosit fenyegeti: a püspök csak kiterjeszti a szűz fakó leplét a pokolból felszabadult tüzek előtt, s azok morogva vonulnak vissza a mélységekbe... Bocsáss meg, te kedves szent leány, ha nem elég tisztelettel beszéltem rólad itt messze és hitetlenek között! Ha még egyszer eljutok templomodba, fehér rózsát fogok tenni bájos, együgyű képed lábához. Mert te jó vagy. S ha valaki tudja, hát én tudom egy szörnyű nap óta.

Bízzunk a szentekben. És jobban, mint a geológiában. A szentek hatalmát nem ismerjük, hát hihetünk benne. De a geologia tudását ismerjük, hát nem hihetünk benne. Ha az a tudomány nem volna csupa elmélet- és rendszergyártás, Martinique pusztulását legalább egynéhány órával a világfelfordulás előtt sejtenie kellett volna, s intenie az embereket, hogy meneküljenek. De nem sejtett semmit. Hogy az Antillák vulkánrobbanását följegyezték a tölem egy

puskalövésnyire levő magyar geológiai intézet érzékeny seismographjai is, azok a mély pincében elhelyezett finom szerkezetek, melyeket a Stefánia-úton végigrobogó kocsik nem rezgetnek meg, de amelyek híven felírják a forgó hengerre a Földnek minden ingását: hiszem. Ez a bolygócsillag oly kicsiny, hogy a belsejében történő nagy hullámvázások átnyílnak minden részére. A Montagne Pelée robbanásának nálunk is lehetett nyoma, a hirtelen felszökő «görbe» képében. Nagy dolog ez. A tudomány telepathiája. Martinique érintkezik Budapesttel. Emberérzéssel föl nem fogható finomságú rezzenés itt a gépen, ami ott kataklymos volt. S ez a mindentudó geológia még sem tud semmit.

Azaz hogy sokat tud; csak épp azt nem tudja, hogy mi van a Föld belsejében. Égő gáz lángol-e a lábunk alatt vagy izzó pép van ott vagy keménység? Mindez nem is viták, hanem elméletek tárgya. Földünk belseje közlekedik ez élő világgal a tűzokádó hegyek révén; mindenik kapuja a mélységeknek. De a tudomány csak azt láthatja, ami e kapukon kitör. Mi van messzebb, lentebb, csak annyira, amennyire Budapesthez Visegrád: senki sem tudja jobban, mint én vagy akárki. Flammarion többször írta meg már azt a felséges és bohó ötletét, hogy a katonaság millióit használni kellene valami okos dologra is: napszámba fogni őket, ássanak borzasztó nagy kutakat, le, a föld gyomrába: hadd tudjuk meg végre, mi a patvar van odalent? E megfordított babiloni toronynak az a humora van, hogy a geológusok, vacsoránál beszélgetvén róla, el se tudják képzelni, hogy mi lenne abból a cudar nagy lyukból? Némelyek azt mondják, hogy csak addig hatnának le, ameddig a legmélyebb bányák: a hőség lehetetlenné tenné az ember ottlétét. Mások azt hiszik, hogy le lehetne ásni mesés mélységekig. Vannak végül, akik azt vélik, hogy abból a kútból csakhamar irtózatos vulkán pukkadna fel, s a levegőbe röpítené mindazokat, akik beledugják az orrukat. Mindebben csak az az egészen bizonyos, hogy a Flammarion kútját nem fogják megásni soha.

A természet pedig hallgat az ő titkairól. Mikor a hajó este Nápoly felé indul, a lágyan lélekző tengerre még soká vet fényt egy fel-felcsillanó világítótorony: az örök Etna. Tüze, melyet nem emberkéz gyújtott, alig rejtelmesebb az asztalom mellett égő lámpásénál. Mert arról sem tudjuk, hogy mi. Szivarom hamuja alatt örök titok lappang: ez a parázs. Mindegy, a füst mégis jól esik; és szép az élet, ez a másik égés, ez a másik füst.

UTAZÁS PALÓCORSZÁGBA.

Ez a tegnapi eddig az én legboldogabb levegői utazásom. Nemcsak azért, mert soha sem volt még ilyen kedves és tudós kapitányom, ilyen szeretetreméltó társaságom, hanem azért is, mert felszálláskor nem kellett megfizetnem a lámpaláz adóját a tisztelt közönségnek.

Jaj, ez az adó!... Bezzeg nem tudtam, hányszor kell lerónom még ebben az életben, mikor a kis falusi ház mohos födele alatt, estvéli imádság után, az én legnagyobb és leggyönyörűbb levegői útjaimra indultam. Behunytam a szememet és én voltam a felhők Robinsonja. A léghajózás benyomásai oly erősek, oly mélyek, hogy ki tudja őket fejezni az is, aki nem mestere a szónak. Azok a régi, együgyű leírások is belém oltották már azt, amit Flammarion úgy hív: *la nostalgie du ciel*. «Óh, ha én is, én is veletek mehetnék!...» És velök mentem, szálltam, a gyermeki képzelem tarka szárnyán, édes lebegéssel. S mikor maholnap húsz esztendeje először írta nekem az astronauta, hogy vasárnap felszállunk, nem tudtam enni, aludni, sőt még írni sem a boldogságtól.

Elérkezik a nagy óra. A sárga selyem kupola fenségesen kezd kiemelkedni a park fái közül. Fenségesen, de cudarul lassan. A gázcső vékony. Kora reggel óta ereszti a szuszt a gömbbe, de az még hat óra felé is csak félig van. Katonabanda muzsikál, s egyebek között arra érzi magát indíttatva, hogy előadja *Tell Vilmos* nyitányát. Ez még hagyján. De mikor jön a *Carmen* toreadora! Kezdem érezni, hogy ebben a háromezer embertől körülvelt cirkuszban én is objektum leszek. Az arcom kigyúlad, a szívem szorul. Eötvös Károly egyszer elnevezett engemet gözünek. Valóban az vagyok. A mélyen tisztelt nyilvánosságot nem kedvelő állat. S én most itt, komédiás a komédiában! E sok szem keresztttüze közt! Jaj, be tudok-e majd mászni kellő porzsoltsággal abba az átkozottul magas kosárba? Gyámoltalanságomon nem fog-e nevetni ez a sok ember, aki mind mulatni akar a pénzéért? Hála istennek, a bemászás fényesen sikerült. Oly fényesen, hogy észre sem vették. Ott állok a kosárban, a homokos zsákokon; fejem fölött, mint császári trónus-mennyezet, a félig se telt gömb sárga redői. A kapitány a gyűrűbe kapaszkodva kiáll a kosár szélére, a banda gyorspolkát kezd harsogni, elhangzik a sípszó, a tíz katona leveszi a kezét a kosárról, a kapitány lengeti a sapkáját, én is kalapot emelek, mint jó nevelésű toreador, - immár mintha bátran állanám a hatezer szem merev nézését, - de csak úgy nem mozdulunk a földről, mint az ólom.

- Uram, mondja nekem a kapitány, ketten nem mehetünk, pedig még a vasmacskát is lent hagytam. Nekem azonban mennem kell, mert a publikum fizetett. Szálljon ki! A viszontlátásig!

A katonák megfogják a kosarat, én kiugrom belőle s abban a pillanatban háromezer száj nyílik és üvölt felém, a gúny fekete kacagásával. Persze a nagyságos úr nem mer felszállani!... Mintha gyomron ütött volna egy láthatatlan ököl. A szemem karikát hányt, s borzasztó émelyedést éreztem, föl a torkomig. Legyávázott ez a sokaság!

A kapitány derék és okos ember volt. Egy intéssel elhallgattatta a muzsikát és nagy hangosan ezt kiáltotta felém:

- Uram, most már a gyermek is láthatja, hogy ez a félig se telt léghajó két embert nem bir felvinni. Holnapután szerencsémnek fogom tartani, ha ön úti társam lesz! Bocsánatot kérek!

Valami jóakaratu mozgás futott végig a sokaságon. Az igazságosság lehellete. Öt másodperc múlva a *Vindobona* fölemelkedett s én már csak a lemaradt útas szomorúságával néztem rá. Másnap reggel azonban benne volt Budapest legtöbb ujságában, hogy fel akart volna szállani N. N. úr is (a teljes név volt kinyomtatva), de homéri kacajt keltett azzal, hogy az utolsó

pillanatban meggondolta magát, - a levegőnek, tetszik tudni, nincsen rakoncája, - és nem akarván kockáztatni becses bőrét, fönségesen, de gyorsan kimászott a kosárból a biztos földre.

Ettől fogva boldogtalan boldogság volt nekem a léghajózás. Haj, mindig e kegyetlen nyilvánosság árán kell megszerezni! Már mikor megállt a kocsim a kert mellett és fülembe hatott a katonamuzsika, azok az átkozott, jeges pókok mászkáltak végig a hátamon. Mikor pedig felpiroslott előttem a kalapvirágok erdeje és a reporter urak szívesen mosolyogva kívántak nekem szerencsés utat, tele volt a szívem féltő fájdalommal. Óh nyilvánosság, de tudsz te gyűlölni és szeretni ok nélkül!

*

... De ez a csütörtöki kedves felszállás!... Strassburgban, Berlinben, Párisban, Rómában, sőt talán még Moszkvában és Madridban is tudják, hogy lesz, mert reggel nyolc órakor vagy húsz léghajó indul útnak egyszerre széles Európában, vizsgálni a levegőég óceánját. De Budapesten nem igen tudják; legföljebb az igen korai újságolvasók, s azok se ismerik a helyet. - Kint, a külső Váci-úton, a lipótvárosi gazometer mögött, ahová a legidősebb bérkocsisok is csak nehezen találhatnak ki, satnya ákácfa között, gazos telken duzzad a Magyar Aero-Club hatalmas sárga gömbje, a *Turul*. Körülte, igen pontosan számítva, mindössze tizenöt ember van; s ebből a sokaságból kitelik a néző közönség, a gázgyári munkások meg a négy felszálló is. Hát nem hihetetlen gyönyörűség ez?... Valóban hihetetlen; mert például azt sem bírom elhinni, hogy nincs itt a katonabanda, az a bizonyos, az a rendes, az a pokolbeli. Vajon megvakultam és megsiketültem, hogy nem látom és nem hallom? Vagy mégis lehet léghajóindulás e nélkül az átok nélkül és a hölgykalapok pipacs-mezeje nélkül? Jó az Isten; enged néha ilyet is. A tudományos léghajózásnak az az igazi pompája, hogy komédiát és kíváncsiságot nem tűr meg maga körül.

Háborítatlan gyönyörűséggel néztem a mindig érdekes előkészületeket; és bámulatra indított annak látása, hogy mit tud elvégezni a csekély, de kitűnő pontossággal dolgozó munkaerő. A rendes fél század katona helyett négy ember bánt el itt a gömbbe fogott óriás gázmennyiséggel, mely közel tizenkétezer kilogrammot bír fölemelni! Alig hallatszik egy hangos szó, minden úgy megy, mint a karikacsapás. Az a négy ember teljesen hatalmában tartja a homokzsákokkal lenyüggözött óriást. A gazometerből lüktetve tódul be az aerostat köldökén a világító gáz; alig egy óra alatt egy millió kétszázezer liter.

Nyelc órakor berakjuk a kosárba a tudományos és nem tudományos holmit, közte a reggelit, - mert jó négy óráig leszünk a levegőben, s odafönt mindig pompás az etyepetye, hogy a Mikes Kelemen szavával éljek, - aztán elbucszunk a hatfőnyi publikumtól, bemászunk a kosárba, egynéhány homokos zsák ki- s bedobálásával fél perc alatt megtörténik a súly kiszabása, aztán semmi ünnepies *lâchez tout!* a mi kedves doktor-kapitányunk, kiáll a kosár szélére, lengeti fehér sapkáját, - no mert ez az egy mégis muszáj, - és kezd súlyedni a föld.

A szokott, a régi és mindig új érzés ez: a szabadság kéje. Első pillantásom mégis azoké a csöppeké, akik lent maradtak. A nizzai piros napernyő vígan integet. Az utcán egy csomó apró gyerek éljent virnyítva rohan. No, még se kerülhettük el a nagy publikumot! Igen gyorsan emelkedünk, azaz hogy igen gyorsan súlyed a föld. Mert mi állunk. Mellünk közepén az archimedesi pont van. Mozoghat minden, csak mi nem. Körülnézek, látni azt a gyönyörű tüneményt, mikor a szemhatár vágatva tágul és szinte türemlik kifelé a horizon; s haj, nyoma sincs! Fölöttünk az esztendő legmelegebb nyári napjának felhőtlen ege kékül, de köröskörül sűrű páragyűrű veszi körül a világot. Alattunk, e szürke tölcser fenekén, minden olyan tiszta, olyan átlátszó, olyan zománcos, a milyennek már megszoktam levegői útjaimban. De a pára krátere annyira szűk, hogy csak a Margithíd látszik, a parlament már nem. Budapest nincs, csak ezer zaja hat föl hozzánk. Elcsúszik alattunk a Duna, s én, most épp harmadszor

életemben, beledobom a két krajcárt; ne mondassák szép számmal lévő jó barátaim, hogy szabadjeggyel szoktam átjárni Budára.

Kral főhadnagy, a kitűnő léghajóistiszt meg kidob egy zsák homokot. A Duna fölött ugyanis ötszáz méterről egyszeribe lecsökkentünk alig háromszázra. A vízen hűvös levegőréteg nyugszik s fölé igen nagy magasságokba. A léghajónak sülyednie kell, mikor átszáll rajta. S így van ez az erdőségek fölött is. Valami érzékeny dolog ez. Szemünk ugyan csak az aneroid hátraszaladó mutatóján látja, meg a kiszórt papirosszeleteken, melyek mint a nyíl repülnek föl; de az én fülem megérzi a legcsekélyebb esést is, mert tüstént bedugul. Egy másik levegői úton hasznát vettük ennek az én koponyabeli barometrumomnak. Ozsonnai beszélgetés közben egy-két percig nem figyeltük az eszközöket. Egyszerre elkiáltom magamat: «Esünk, mint az ólom!» Bejelentette a fülem. Valóban ötszáz méter sülyedést mutatott az aneroid. Hamar ki egy zsákkal! Fülorvosok, azt hiszem, értik ezt a tünetényt. Én azt vélem, hogy oka az Eustach-féle kürt teljes tisztasága. Afféle Valsalva-kísérlet ez. A doktorok alkalmasint tudják, mit akarok mondani.

A Margitsziget fölött, húsz kilóval könnyebbülve, vagy hétszáz méter magasságban állunk. (Soha sem mondom, hogy szállunk, mert nem győzöm eleget hajtani, minden mozoghat, csak épp mi nem.) És itt van Lilliput. Swift a léghajózás föltalálása előtt hatvan esztendővel megírta, mit lát az aeronauta a nagy magasságból. S mi Gulliverek mindig ugyanazt látjuk. A fű olyan finom bársony, aminő nem lehet semmi mesebeli zöld egérke szőre. Az erdő selyem peluche; a legmagasabb sudarak is csak egy-egy elképzelhetetlenül vékony szál benne. S amit emberkéz alkotott, azt nem alkothatta emberkéz. Liliputiak építették ezeket a házakat. A téglapiros mákszem, a vakolat hígabb a tejnél, a cserépszindely por. A léghajósoknak régi, százhusz esztendőhasonlata, hogy ez a világ odalent mintha csupa játékszer volna. Ez a hasonlat rossz. Hiszen a legparányibb játékszeren is látjuk az anyag durvaságát és az emberi megmunkálás nyomát. De itten minden csodálatosan finom, síma, éles, tömör, atómszerűen egy. Ez a törpék országa. S ha önök is akarják látni innen alulról: nézzenek át homorúra köszörült kristály lencsén; az olyan finomra ránt össze mindent, mint ez a távolság vagy mélység.

A szokott mappa sem jó hasonlat. Óh, a térkép holt, ez a Lilliput meg él. Igaz, nem mozdul benne semmi; mert azok a csöpp kis fekete pettyek, az emberek, a kocsik mind állanak, sőt a vasúti vonat is csak olyan láthatatlanul mászik, mint az óramutató. De ilyen csekély magasságba, talán ezer méterre, felhallatszik a világ ezer hangja; emberi szózat, ebugatás, libagágogás, pacsirtaének. És olyan eleven ez a tenyérszerű Aquincum is, a Lilliputi Pompei! Mert azt is ezek a kis szorgalmas lyükkik alkották.

És ez útbán is az volt a magasztos, hogy mindenütt a te hatalmas, nagy munkádat láttam, gyöngé, törpe ember! A mappa olyan üres, akkora hézagok vannak papirosán. Hazugság! A mienk ez a föld. Meghódítottuk. Kezünk nyoma felhat a hegyekre, bele van írva az erdőkbe. A szürke páraöv tágul. Húsz falut, várost látok egyszerre; és milyen sűrűn vannak! Ott az esztergomi bazilika kupolája, itt Vác és Visegrád, - ni, hogy fut a szarvas, az őz! - amott Újpest és a pilisi hegység falvai. Mindet egy pillantás iszsza be. Duna-Bogdány csúszik el alattunk. Nagy nap van ott: búcsú. Szólanak a harangok, és tizenkét kis párjával lerakott fehér rizskásaszem: a kálvária felé hangya-nyüzsgés mászik láthatatlanul lassan; a processzió. A sok fekete hangya között vannak fehérek is, egy csoportban: a tiszta patyolatba öltözött leánykák. És felhat hozzánk a zsolozsma szava.

Verőcénél átkeltünk Dunáninnenre. A folyam megint lehúzó; sok drága homokot kell áldoznunk. Minden zsák ki tudja hány perccel rövidíti meg boldogságunkat! Horpács fölött jó reggelt kívánok Szontágh Pálnak, mert hiszek az aero-telepathiában. Elsiklik alattunk a Cserhát végső nyulványa és Balassa-Gyarmatnál az Ipoly gyönyörű völgye kezd elévonulni.

Óh ti szép órák! Csak ne repülnétek olyan sebesen! Vagy legalább én lehetnék egyszerre két példányban. Az egyik, aki éli a kosárbeli kedves, vidám életet, s a másik, aki lelkével oda-tapad az édes, a gazdag, a jó termés pompájában tündöklő magyar földhöz! Négy igen egymáshoz való úr került itt össze. Született levegőjáró König barátunk, a kemény bácskai fi is; egy pillanatig sem látszott meg rajta, hogy novicius. Felséges az a kis reggeli, - három karaj szalámi és egynéhány korty sillerbor, - mert a friss levegő éhséget szerez, a nap erős tüzése pedig szomjúságot. Megfizetjük az adót a divatnak is. Balassa-Gyarmat fölött mindenki ánzikcel, aztán a jókora csomó levelező-lapot a becsületes megtalálónak szánt koronákkal egyetemben leröpítjük, hosszú papirosszalagra kötve. A szalag, mint a sárkány farka, percekig kígyózik a levegőben; a kaszánya felé viszi a szél, de aztán egy réten tűnik el. Vajon meglelik-e, mielőtt eláztatná az eső? De e bohóságok mellett folyik a komoly munka is. Tolnai doktor Kral főhadnagynak sűrűn diktálja a följegyezni valót, és fel-felkiált örömeiben, mikor leolvassa a psychrometert: «Hallatlan! A levegőnek ez a szárazsága igazi sivatagi klímára vall! Ma mi küldjük Strassburgba a legérdekesebb, a legritkább adatot!»

Sokat beszélünk, de sokat hallgatunk is. S a nagy csöndességben csak két hang hallatszik. A gömbről messze kifüggő aspiratiós psychrometer, a nedvességmérő óraműve berreg, lent pedig mint földalatti orgona bűg a sok gőzcséplőgép. Hála Istennek, van mit csépelni. S a munkának ez az egyszerű, imádkozó hangja órákon át kísér bennünket, az Ipoly völgyében. Jaj be cifra egy folyócska ez! Nem hiába hogy magyar. Nincs az a palóc szabó, aki a remekbe csinált dolmányra ilyen kacskaringósan tudná hányni a sujtást. Zöld posztón kanyarog az ezüst zsinór; és még ólompityke is van mellette sűrűn: ez a sok szürkén csillogó fűzfa. De nekem jobban tetszik a föld szép sárga selyem ruhája, ezek a véghetetlen tarlók. A tündérkéz fonta-szötte pókháló pedig skófiúmos a milliomm apró arany keresztől. Arany kereszt, a szó igaz értelmében: a búzakereszték. Négy ércsillogású pötty. S mind olyan rendben, olyan egyenes vonalakban, mint a legdrágább aranyhímes szövet rajza. Vége nincs. Fölér a hegyekig, beleolvad a szemhatár ezüst páráiba. Óh milyen gazdagok vagyunk mi! Milyen boldogok ezek a falvak, amelyekből a torockai óriás leányka egyszerre tízet is beleszedhetne a kötényébe! Milyen bájos gyermekség ez! De a cséplőgépek komoly, mély szava felébreszt a bohó álomból. Mind azt zúgja: munka, áldás, munka, áldás!

Csakhogy elfogy ezen a világon minden, még a homok is. Rima-Szombatnál 2200 méter magasságot érünk el; az idő is tisztul, kezdjük látni azt a fenséges tüneményt, mikor a föld olyan az ember alatt, mint egy mély tál. Egynéhány perc múlva feltűnnének talán a Kárpátok is. A palóc városban delet harangoznak. Négy óráig utaztunk; a gömb sárga perkálja redőket vet fejünk fölött, teli zsák csak öt van már. Hol egy rét? Le kell szállanunk.

A meghúzott szellentyű sóhajt, - mintha csak helyettünk cselekedné! - fülem, a barometrum, jelzi a gyors sülyedést. Alig három percz múlva a zöld fűvön vonszolódik immár Szent-Endre fölött lebocsátott nehéz kókusz-kötélünk vége. Batyi felől gatyák és szoknyák víg lobogásával fut a csodára a jó palócság. Leordítunk neki, hogy fogják meg a kötelet. De bizony nem nyúl hozzá egy lélek sem. «Felraant!» gondolják józan eszökkel; s nem akarnak belekóstolni a léghajózásba. Tehát még egy zsineghúzás és még egy zsák homok. Felkapaszkodunk a kötelekbe. A kosár levágódik a gyepre, aztán még egyszer felugrik, mint a földhöz vágott labda, de másodszorra mégis lent vagyunk, most már végképen. Egy kis nyekkenés nem baj; szép leszállás volt ez. Az utolsó pillanatban egy rántás felhasítja a gömböt és a sebesült óriás végigdől a vadvirágos fűben.

Most már csak a pakolódzás munkája következik, s biz az nehéz egy kicsit, mert a jó palócok még egyre nem igen szeretnek a szörnyeteghez nyúlni és irtóznak a torkából kiáradó «rossz levegőtől». De csak elkészülünk valahogy azzal is, és egy harapás után szaladunk a vasúthoz, hogy estére itthon lehessünk.

AZ ÍRÓGÉP.

Dóczi Lajost a minap itt tisztelhettem, az íróházamban. Bánom is én, ha majd igen sokan azt mondják, hogy ezt emlegetnem közönséges dicsekvés. Hát, - bár Dóczi Lajosnak, nem tudom, miért, igen gyűlöletes ez a hát conjunctio, - én azt a látogatást igenis személyem nagy ki-tüntetésének ítélem és lelkem nagy örömének vallom; s jobb is szeretném, ha nem kellene róla beszélnem, mert némely érzélem dolgában fősvény, irígy amateur az ember; akár csak arról volna szó: ezt az erdélyi zománcot ne lássa más, ne értse más. Hiába, mégis el kellett árulnom ezt a kedves titkomat; különben nem lehetne elég világos ez a rég óta bennem forró és ugyancsak kedves gondolkodás.

Dóczi Lajos azt mondta nekem beszélgetés közben:

- Hanem, hogy ön írógépen ír... Igaz az? Szinte hihetetlen. Én író toll nélkül nem bírok elképzelni. Még a diktálás is képtelenség. Lindau Pál mostanában már mindig csak diktál. A leveleit is. S ezért a levelei is olyan szónoki stilusúak, hogy a multkor azt írtam neki: «Bolondozol te, Pál?»

Ez az egynéhány mondat csupa nagy érdekesség. Először is a szobában nem volt írógép. Tehát a művész az associatio mechanikája nélkül tért rá a type-writing dolgára. De olvashatta, talán hónapokkal ezelőtt valamelyik ujságcikkemben azt az odavetett vallomásomat, hogy én már mindig csak géppel írok. Ha ilyet nagy író mond, talán emlékezetében maradhat az embernek. De ki törődik vele, milyen módon gyártja kéziratát egy journalista? Minden bizonynyal a dolog érdekelte Dóczi Lajost, nem az ember. A gép Bécsben is csak másol; és példátlan, hogy a *copie* szónak francia értelme legyen. Vagyis, hogy a gép hengeréről eredeti kézirat csavarodjék le. A művészt a kíváncsiság izgatta: ha van, ugyan hogy van az ilyesmi? És kételkedett, mint minden conservatív lélek, mikor valami új bukkanik fel a világon.

Ez a művész a magyar humanismus iskolájának legutolsó hírmondói közül való. Sokszoros paradoxon, amit mondok. Enmagam előtt is furcsa, hogy Dóczi Lajost a negyvenes évek emberei közé sorozom. Testben ifjabb nálam. A teljes tizenhárom év óta, hogy nem láttam őt, nem vénült egy nappal sem. Ami pedig művészetének eszközeit illeti, szakasztott olyan, amilyenek a természetvizsgáló koryphaeusok: holnap már ismerik és használják a tegnap fölfedezett új módszereket s labororiumukban frissen csillog a modernség. S Dóczi Lajos mégis a magyar negyvenes évek embere, noha a negyvenes években csak pendelyben járt. Sült bolondságnak látszik, amit mondok; de biz én csak elmondom: a Dóczi Lajos lelkében *character indelibilis* a régi magyar középiskola nyoma. Bolondság! Hiszen ő már Thun rendszerű gimnáziumba járt; s ugyan mi része lehet a tanulás kezdete ama kezdetének egy-egy saját erejével és eredetiségével teljes lélek megalkotódásában!

A systema már új volt, de a tanítók még a régiek; a Széchenyi-korszak, a Kossuth-korszak humanista, idealista emberei; és - középiskolai oktatók, értsetek meg engemet! - a gimnázium nyolc esztendeje a legfontosabb idő az ember életében. Akkor épül a fundámentom; akkor kezd belőlünk valami lenni. A gyermekséggel ölelkező növendék-ifjúság, mikor még oly ép és erős minden érzélem, mikor teljes és hatalmas minden hatás, mikor a világ még csupa szín és hang; alakulásunknak legfontosabb időszaka. Vagy mit is hímezek-hámozok: ami Dóczi Lajost és Rákosi Jenőt egyénné tette, a régi magyar középiskola. Abból való az ő klasszikus és romantikus mivoltjuk, melyet most, a csaknem félszázados elegyedésnek utána, alkalmasint maguk is tagadnak, sőt az ilyesminek hirdetőjén bizonyosan mosolyognak. S én mégis azt hiszem, hogy jól hiszem, amit hiszek.

Rákosi Jenő egyszer, régen, kábaságnak mondotta azt az állításomat, hogy az írásnak és a beszédnek azon-egynek kell lennie. S vajon ki tiltakozhat így ama tétel ellen, ha nem a telivér humanista? A formák nagy tiszteletében nem veszi észre, hogy ő is szakasztott úgy ír, ahogy beszél. A betű épp olyan jele a gondolatnak, amilyen a szó. S ahányféle a gondolat, annyiféle a kifejezése. Ki mer rá megesküdni, hogy ha Kadmus vagy ki, nem találja ki a betűvetést, ezen a világon soha sem terem vers? Vagy épp csak a toll alkotott volna meg minden formát? Tegyük fel, hogy egy csillagon a gondolat rögzítésének módjaiból végképpen kimarad az írás; s ama csillag Phœniciája azon kezdi, hogy fonográfot szerkeszt. Az emberek nem írnak, hanem beszélnek; nem olvasnak, hanem hallgatnak; a könyv, az ujság nem tekercs, kötet vagy papiroslap, hanem viaszhenger; s a bibliothéka ilyen hengerek gyűjteménye. Azt kérdezem: vajon lehetetlen-e, hogy azon a csillagon Danték, Shakespearek és Arany Jánosok lehessenek, csak azért, mert nincs betű, papiros, tinta és toll s az a hosszabb-rövidebb *nonus annus*, - néha csak egy perc, - mikor a művész tanácskozik önmagával, hogy miképpen fejezze ki gondolatát legtokéletebben!

Vagy, - *deficiente penna*, - mindenki csak szónok volna azon a csillagon, mint a diktálásra vetemedett Lindau Pál? Hogy a Lindau Pál manuscriptuma más, mikor írja és más, mikor tollba mondja, elhiszem. Mert későn és lelki fegyelmettség nélkül tért át a gondolat kifejezésnek e módjára. S valamint az íróasztalnál a toll finom, aprólékos, filigrán stílust sugallt bele, - van elég idő és van elég papíros, amelyen simítani, törölni, toldozni és javítani lehet: - azonképpen a diktálás oratori szélessé, kényelmessé és gondatlanná tette kifejezésmódját; mert mikor az ember az asztaltól az ajtóig és az ajtótól az asztalig sétálva a gyorsírónak vagy a type-writernek beszél, oly hirtelen tódulnak elő a gondolatai, hogy toalettebeli aggodalmak nem is igen bántják; de főképpen megmámorosodik a saját hangjától, hálás publikuma lesz önmagának, az a bizonyos «teremtés gyönyöre» a hiúság kellemesen csiklandozó érzésévé fajul benne, s a diktáló egy-egy hatalmas tiráda után boldog elégedettséggel teszi a lelkében zárójelbe: (Szünni nem akaró, meg-megújuló általános éljenzés és taps. A szónokot minden oldalról számosan üdvözlík. *Elnök*: Öt perc szünet!)

Az ilyen ember ne diktáljon. Mert amilyen rabszolgája a tollnak, épp olyan rabszolgája a szónak. Vagyis az eszközök láncái nyögözik le. S ez átoktól nem szabadulhat más, mint a *causeur*. Magyarországon igen ritka species. Nálunk az emberek vagy fecsegnek vagy szónokolnak, - *fragt mich nur nicht wie?* - vagy tradálnak. A beszéd mint öncél, - hogy ezt a tanáros szót használjam, - szinte ismeretlen; alig van társaság, melynek az az alapszabálya, hogy esténként le kell telepedni egy asztal mellé és hallgatni az Eötvös Károly vagy a Keszler József causeurieját. Ahogy a török kávéházban fülelnek a jámbor muzulmánok az okleveles mesemondó szavaira. Mert már az anekdotázás is kihalóban van itten. Az a nyugodt gyönyörködés, az a szakértő gourmandise, továbbá (hogy a német franciaságú szóval éljek) a *bien-écouter* művészete, - mert a *bien-écouter* bizony nem csupán a színészek mestersége, - már igen kevés emberben él; mindenki csak vitatkozni szeret, nincs türelmünk mást végig hallgatni, sokat beszélünk, de a beszéd művészete nélkül.

Vajon, hány ember van ebben az országban, akinek a beszélgetése és az elbeszélése kész irodalmi mű? Azt hiszem, tévedés, hogy ez a rögtönzés tehetségétől függ. Az improvisatio más; akár az az *à la minute* versgyártás, mely a latin népek közt még ma is kelendő, akár szónoki *Schlagfertigkeit*. Ez a művészet nem az elme gyors munkája; ellenkezőleg: épp a meglévőnek, a rendezettnak, a kidolgozottnak előadása. Vagyis e művészet embere nem papiroson, hanem az elméjében fogalmaz. Mintha íróeszköz se volna a világon. S én azt vélem, hogy ez a fogalmazásnak legjobb, mert legtermészetesebb módja. Mikes Kelemen bizonynyal így fogalmazott; Döbrentey Gábor bizonyára nem így. S ez az elfeledett akadémikus azért jut az eszembe, mert az ő prózája a legmesterkétebb magyar próza a Halotti Beszéd óta.

Az írógép azért fontos eszköze a literaturának és a nyelvnek, mert kizárja a tollrágást. Kész gondolatokkal és a forma befejezett tervével kell a billentyűzet elé ülni. Mert nem is lehet másképpen. Aki nincsen úgy fölfegyverkezve bizony nem verhet ki egy mindennapi levelet sem. Mert ezzel a masinával szigorú visszavonhatatlanság jár. Törölni, toldozni, simítani nem igen lehet; *impurum* nincs. Mikor a gépnél magam-magamnak diktálok, úgy kell vigyáznom, mintha a nagy nyilvánosság előtt szólnék, mert itt is baj minden nyelvbottlás: el kell dobnom egy-egy hosszú sorokkal teleírt papírost. Gépem rendszere olyan, hogy az írást nem látom folytonosan. A minap egy kiváló magyar elméjű tudós azt mondta nekem, hogy az írás e láthatatlansága gátolja meg e gépeknek irodalmi célra való használatát. Én meg azt hiszem, hogy épp ez a hiány a nagy lelki jó: ez vezeti az elmét a kifejezésnek határozott szerkezetes, vagyis előre megfontolt módjára. Ha beszélünk sem maradnak előttünk az elröppent mondatok. Mikor e billentyűket verem, nem az az érzés van bennem, hogy írok, hanem az, hogy beszélek; de a tollbamondás mellékgondolata nélkül.

S prózám még sem eléggé hasonló az élő szóhoz. Stílusom a Mindenki József stílusa. Mert az iskolában még arra tanítottak. Véremmé vált a mellékmondatos és közbeszúratos szerkesztés; arról nem is szólva, hogy igen sokáig rabja voltam a magyar tárcaírás egy immár tűnő divatjának: az úgynevezett jól-megírásnak avagy gondos-tollúságnak. Ez valóságos szittyá gongorismus volt: csupa sújtás és pityke. Ontása a jelzőknek; mintha Voltaire soha se mondta volna meg, hogy *l'adjectif est le plus grand ennemi du substantif*. Vagy tíz esztendeig tollba mondtam minden irodalmi munkámat; de attól tartok, hogy e vallomásomat kevesen hiszik el: olyan kicirkalmazottak azok az írások, szinte látszik bennök a sok javítás, törlés, pótlás nyoma. És élő hang nincs. Imhol a bizonyosság, hogy a tollbamondás is lehet rossz írás.

De el fog következni az idő, mikor az iskolában nem az írás, hanem a beszéd stílusát fogják javítani. Ma még alig van tanító, aki megkövetelné a tanulóktól, hogy felelésök formája tiszta, hibátlan, könnyed és magyaros legyen. A legtöbb diák a gimnáziumok hagyományos nyelvén beszél: zavaros hosszúság, ezer *-ván, -vén, -tatik, -tetik*, és mentől kevesebb összefüggés az alany és az állítmány között. Ha majd az iskola természetes és hibátlan beszédre oktatja az ifjúságot, több jó stílista lesz ebben az országban. Vagyis győzni fog Herman Ottó és Eötvös Károly, ez a két nagy beszélő, más szóval: ez a két nagy író.

A toll bukását hirdetem. A stílusból el kell tűnnie mindennek, ami az írásban tintaszagú. S győznie kell a betűvé vált művészi beszédnek. E fejlődésben, mint mechanikai eszköz, igen fontos az írógép. Jól tudom, hogy a régiebb emberek, köztük Dóczy Lajos is, eretneknek ítélnék engemet. Mert feledik, hogy ők is akkor írnak legszebben, legjobban, mikor a hangjok hallatszik a néma papírosról.

A GÖVERDSIN BABA.

Világbíró nagy Szulejmán khán, minden igazhívók padisáhja, míg rettegtené villámfegyverével a földnek népeit, diadalmas dicsősége közepett magába szálla az Úr előtt és fölemelte kezét az égre:

- Fogadást teszek, királyok és férgek alkotója, hogy építek neked olyan templomot, a minőt még nem csodált halandó szeme!

Mondotta és megépítette a szent, a hadverő szultán.

Széles e világ csodája az Ája Szófia, melynek kupolájára a görög kereszt helyébe Mohammed khán tűzte a félholdat. Meghajlik minden müzümán térde a mekkai szent kaába előtt, melyet Ibrahim alkotott kegyes kezekkel. De a Szulejmán szultán dsámija nagyobb, fényesebb mindennél, ami eddig kővel hirdette Alláh nevét. Ha azt a helyet, ahol fehér márvány falai állanak, hét rőf magasan vert arannyal raknák meg, még akkor sem tellenék ki az a tömérdek kincs, amelybe került. És ha olyan tenger támadna fölötte, hogy nem látszanék ki legnagyobb mináretje sem, az sem lenne annyi, mint az a sok verejték és könny, amely emelkedő falait öntözte.

Kelevézek büszke forгатói, kevély magyar daliák, azok is meghajtották soha nem hódolt fejüket: vállukon hordták a márványkockákat a nagy mecsetre. És ott görnyedt a tömlőctartók korbácsa alatt ő keserves rabságában Hédervári Tóth Miklós is, az öregapám valamelyik öregapja.

Napok, évek tellettek. És emelkedett ég felé a roppant fehér mecset, Dselaleddinnek, a tűzeszű építőmesternek kigondolása szerint. Mintha a Korán áhitatos szúrái váltak volna minden rejtelmes virágaikkal hősínű márványnya: úgy nőtt fölfelé ez a rengeteg csodaépület, millió kőliliomával, rózsájával, vésett jácintszirmaival.

Ki is vájatta később a bölcs szultán a jámbor Dselaleddin mesternek mind a két szemét, nehogy valaha mását tudja csinálni ennek a világraszóló remeknek.

Még nem hirdették az édesszavú müezzinek a hajnal jöttét, mikor Tóth Miklós, föloldatván a Héttorony láncai alól, már ott hordta vállán a márványt a mecset falaira. És immár hangzott a karcsú tornyokról az estvéli könnyörgésre hívó ének, mikor az árva rab még egyre ott roskadozott szolgamunkájában.

Mint a fáradt hangya a zsombék tetején: úgy vánszorgott a szegény Tóth Miklós az iszonyatos kupolán. Vállát megvérezte a nehéz kő, megvérezte a porkoláb korbácsa. - Déli nap hősége sütötte a rab ősz fejét, mikor terhe alatt támolyogva, a meredek létrákon, ingó deszkapallókon fölfelé törekedett a magasba. Kifáradt maga a török poroszló is, míg fölértek; s a dsámi csonka ormán pihenni ült meg a rab vitéz és porkolábja egyaránt. Letette válláról a márványkövet Tóth Miklós és porlepett ingével végigtörülte verejtékes homlokát. Tekintete bele-mélyedt az elvesző éghatárba, ahol ölelkezik kék tenger és kék ég; körülhordozta bágyadt pillantását a nagy Sztambul száz mecsetjén és szürke házfödelein.

És mikor ott pihent az ormon, mint csillogó felhő, galambok serege szállt feléje. Leereszkedtek mellé, belepték a fehér köveket, a deszka-utakat. Tóth Miklós meg elővette silány zabkenyerét a tarisznnyából és szétmorzsolta a galamboknak. A szelíd madarak körülrepdesték, fehér szárnyukkal pajkosan suhintottak ősz fejére, bűgva ültek meg térdén és követelték a morzsájukat. A rab bánatos mosolygással osztotta meg velők sanyarú falatját.

Némán, de komorság nélkül állt ilyenkor mellette az ő; nem háborgatta a fogoly kedvtelését, sőt kegyetlensége, durvasága múlni látszott, mikor egyre és egyre, mindig több és több

galamb szállt Tóth Miklós felé. Ha már csak föltűnt ősz feje a kupola magasságában, a galambok mintha csak társukat látták volna a fehér főben, százával özönlötték őt körül és hamar elfogyott a rab kenyérkéje. Az ő megilletődve nézte a szegény vendégeket. A göverdsin szent madara a töröknek. Muhammadnak a prófétának (béke legyen véle!) nem volt kedvesebb állatja a galambnál. Mikor a koránt írta, hőszerű göverdsin ült a vállán; s az súgta fülébe az isteni szózatot, méltónak ítélvén Alláh e tiszta madarat, hogy általa szóljon. És midőn a hedsrakor, Mekkából Medinába futván a próféta, halálra kerestették a pusztában: szent életét mentette meg a jó göverdsin. Mert barlangba menekült Muhammad a vad koreisíták üldözése elől; és mikor a gonoszok utána akartak menni az üregbe: íme galambtojások voltak a barlang szádájában, annak jeléül, hogy nem járt ottan senki. Jámbor göverdsinek rakták oda, a prófétának kedvezvén. Török ember szereti a galambot; még turbános sírkövébe is vályú van vésve, hogy meggyűljön benne az esővíz és ne legyen a jó göverdsineknek szomjúhozása. Száztornyú Sztambul egyetlen templomán sincs szöglet, zug, párkány, ahová göverdsin ne hordott volna fészket; és sok kegyes ember, asszony hagyta arra minden gazdagságát, hogy belőle tápláltassanak az ég e jámbor szárnyasai. Maguk a göverdsinek is tudják ezt az Istennek tetsző szokást; és alig állt még egy fala a Szulejmanje dsáminak, már is siettek rajta elfoglalni helyöket, mely nekik szabad és illő minden mecseten.

Ritkábban csapott le a komor Amhád korbácsa a magyar rab vállára, mióta a poroszló napról-napra látta, hogy az ő foglya göverdsin baba. Apja a galamboknak. És azok a szelíd madarak csak egyre sűrűbb seregekben röpködtek körül a göverdsin babát. Egy hamvas hátú, aranyos zöld begyű, fehér szárnyú kis göverdsin meg épp mindig ráröpült a gyaur rab vállára; rózsaszínű lábával belekapaszkodott rongyos zekéjébe, aztán átlátszó piros orrával tépdeste ősz haját, csipdeste redős arczát, úgy zsarolta ki a neki járó morzsát. Szegény Tóth Miklósnak elfogyott volna őt kenyere is ott a kupola dombján, oly sok szárnyas fia volt már neki. Biz azok legtöbbje éhen szállhatott odább, hiába vett ki néha a szatyorból Amhád is egy-egy cipőt és lökte oda a rabjának: «No add még nekik!»

De egy galambot nem hagyott soha éhen a göverdsin baba: azt a hamvas-zöldet, aki mindig ott incselkedett a vállán. A rab szájába vette utolsó kenyérkéjét is, s a kis galamb onnan csipegette ki a selymes, rózsaszín orrával. «Lám ez a legokosabb göverdsin!» mosolygott magában Amhád és nem hajtotta volna följebb a toronyra Tóth Miklóst, míg a sok madár ki nem fosztotta az utolsó morzsájából is. Mikor aztán a rab újra megindult nehéz útjára a meredek pallókon, a raj suhogva kerekedett föl és mint szürke, föl villanó felleg szállt valamelyik messze dsámi tetejére. Legutolsónak maradt mindig az az okos kis göverdsin; alig akart elröppenni a jó öreg baba válláról.

... Egy este hosszú sorban hajtották vissza a mecsettől a rabokat a Héttoronyba. Nehezen vonszolták béklyós lábukat a szegény nyomorultak a kátyús, szűk utcákon végig. Csörögtek a láncok, pattogott az ostor és a poroszlók nyers kiabálása kergette félre az útból a késő járókelőket. De nem azt a csúcsos örménysüvegű vén zsidót, aki ott ólálkodott, ott settenkedett a sikátorok árnyékában, amerre a rabokat kísérték. Addig-addig lappangott az az ármányos zsidó a gyaur foglyok körül, ameddig oda nem osont Tóth Miklós mellé; s az valamit sebtén odacsempészett neki a zekéje kebeliből. A zsidó hegyes süvege egyetértően biccentett, aztán a hosszú fekete kaftán beleolvadt a sötétségbe egy menedékes fordulónál, a roskatag házak alatt. És Tóth Miklós könnyebben hurcolta bilincset a Héttorony kapujáig...

Büszkén magasodott föl a kék égbe a Szulejmanje fehér kupolája, oly égi könnyűséggel lebegvén háromszázharminchárom íves ablaka fölött, mintha kherubok emelnék láthatatlan karokkal Sztambul új koronája gyanánt. Az építők raja már nem is járt e márvány hegyre, hanem fönt dolgozott a négy karcsú mináreten, amelyek hirdetni fogják Alláh dicsőségét a levegő oly magasságában, ameddig emberi kéz még nem vitte föl a föld sarából lett követ. És

felnyúlt az első mináret oly csodás magasba, mintha a mennybolt oszlopa akart volna lenni. Ezer szálfá, deszka rúd, híd és gerenda fonta még körül e csodálatos tornyot, mint pókháló bonyolult szövevénye; de már kivilágított messzeföldre a bámulatos fehér óriás, derekán a három csipkés karzat öve és fején a szédületes magas, vékony, hegyes, sötétzöld bronz-süveg. A mély azúr égre rajzolódva szinte imbolyogni látszott ez istenkísértő karcsuságú, fényes, fehér torony; elfáradt a szem, míg fölért a tekintet a csúcsáig, ahol csonka kopjanyél multa fölül mind e borzasztó magasságot; oda tűzik majd az arany félholdat, hadd nézzen le büszkén egész Sztambulra, még a génuaiak galatai vén tornyára is.

Hordta a márványt jó Tóth Miklós a török kőművesek keze alá ennél a világhíres mináretnél is. És galambjai meglátogatták minden pihenőjén itt is; ellepték a karzat csipkéit, mikor oda ült a rab és csipegették az árpakenyeret. De az a hamvas-zöld kis galamb nem szállt többet a göverdsin baba vállára; a hű madár eltűnt, nem jött többé elő. Tán őt kereste mindig a göverdsin baba, mikor pillantása a háztenger fölött elmerült a felhőtlen égboltozatba? És Amhád nem kérdezte: «No baba, hol a legkedvesebb göverdsined, az egyetlen jó barátod?» Hiszen ilyen kegyetlenséget nem kérdezhet még gyaurtól sem az emberséges müzümán. Százszor jobban fáj az a korbács-ütésnél.

Nagy ünnepre készült az az ezernyi és ezernyi emberraj, amely ott nyüzsgött hosszú évek óta a Szulejmanje roppant falain. Jövő pénteken teszik föl a nagy mináret tetejébe azt a félholdat, amelybe tízezer magyar aranyat olvasztottak bele a császár ötvöse; és a világverő nagy szultánnak, aki isten tudja hol, messze földön terjeszti most győzhetetlen kardjával a próféta dicsőségét: sebes futárok lóhalálába fogják megvinni az örömhírt, hogy áll a dsámi fényes tornya és nincs mása, széles e világon.

Dselaledin mester dehogy engedte volna, hogy ne az ő keze tüzze föl a legnagyobb remekére a próféta büszke, szent jelét. Előre ki volt csinálva a pompa, amelylyel megtörténik ez a nagy dolog: míg a mester felteszi a mináret ormára a félholdat, táncoló dervisek fognak keringeni a torony körül és rufái-dervisek ordítognak majd: «Alláh-hú!» tüzes késekkel szabdalván testüket. A népnek meg kenyeret, bélest, berbécshúst fognak leszórni a mináret három karzatáról, e ritka ünnep örömére.

Egész Sztambul nézte péntekre viradó éjjel a felhőtlen mennyboltot. Épp a telt hold ragyogott rajta. Holnap ilyenkor már *kettő* lesz az égen! «De csak egy!» kezdtek suttozni rémülten a törökök. «Csak egy lesz ott a Szulejmanje mináretjén, mert az igazi, az ím eltűnik az égről!» És valóban elsötétedett a telt hold. Babonás, nyavalyás félelem lepte meg a népet. Gyaurok ugyan azt mondják, hogy a holdfogyatkozás egyszerű természeti tűnemény: a föld árnyéka. De az igazhívők tudják, hogy gonosz lélek vet árnyékot a szent égitestre. Ezer dob, trombita csapott fülhasogató lármát, minden utcán puskák ropogtak, hogy elriaszszák a dsinnt, aki elfödi a szent félholdat a halandók szemei elől. De hasztalan! A hold nem tűnt elő, csak a viradat félhomályában, s akkor is felhők között derengve.

- Rossz jel! mondta mindenki és legkivált Dselaledin mester.

Megrázta a turbánját és felkiáltott:

- Nem megyek föl holnap a torony tetejére, ha nekem adják is a szultán minden boglárját. Nem én, mert szerencsétlenséget jósol az ég. Jaj nekem nyomorultnak, hogy a hét mennyország nem veszi szívesen tőlem az életem legszebb munkáját, azt a félholdat! De nem szaporítom a szerencsétlenségemet azzal, hogy magam tegyem föl; mert akkor százszor jaj lenne nekem.

És nem akadt más igazhitű ember sem, aki rászánta volna magát erre az istenkísértő munkára. Még a moszlim rabszolgák is azt kiabálták, hogy inkább mozsárba törjék őket, de ők nem mennek föl a mináretre azzal a félhoddal.

- Megyek én! mondta Tóth Miklós. Sokat jártam azon a tornyon, nem szédül a fejem a mélységtől. Hadd megyek rá utoljára én.

Fölméne hát a szörnyű magasságba egymaga, jó Tóth Miklós. Lent veszteglett a nép, komor csöndességben. Nem volt semmi pompa. Alláh nem fogadja örömet az ajándékot és gyaur rab keze tűzi fel a holdat a kópjára.

Fönt a szédületes magasságban, a mináret csúcsa fölött ingó deszkaszálon állt a gyaur rab; oly kicsiny a fölfelé révedező szemek előtt, mint egy apró gyermek. Ezüstös ősz fején ragyogott a napsugár. Fogta a kötelet, mely surrogva futott át a csigán; a kötél végén ingott a rengeteg üres félhold. Emelkedtében oda-oda kondult egy-egy szál fához. A rab szeme itta az ég fönséges nyugalma kékjét és tekintete elkalandozott messze messze, a merengve néző távol hegyek felé.

A csiga nyikorgott s a félhold egyre magasabban lebegett. A nép ott lent lélekzetét visszafojtva leste minden ingását. Massaláh! már fölért a torony legcsúcsáig.

És mint sebesen repülő nyíl, most ím elősuhan egy kicsi, szürke galamb. Zöldes arany begye, szárnya fehér és odaszáll, odaül pihenőn vállára a rabnak. Rózsaszírom-csőrrel csókolja haját s mintha susogná: «Itt vagyok, eljöttem! Nem volt nyugodalmam, szárnyam se bevonva, míg ideértem hegyeken át, puszták fölött, tengereken!»

- A göverdsin baba! álmélkodott lent a nép.

A göverdsin baba szívéhez szorította egy pillanatra a madarat, mintha hálálkodott volna néki. Aztán fölemelte szárnyát. Egy kis pergamenlevelet melengetett ott a galamb. - Fehér tollra piros szállal volt rákötve a levélke; hajh, de sötét az írása!

... «Én jó uram, jó Tóth Miklós, keserves török rabságban, halj meg, halj meg, nincs más tenned és meghalok én is véled. Mert özvegyi fátyol helyett aranycsipkét hordozok már, s egy karikagyűrű helyett kettő van a kisujjamon...»

Megtámolyodott a rabbal a világ. Keze megragadta a lengő fényes félholdat. Egy gondolat és lent hevert a földön a göverdsin baba és a hold - porrá zúzva mind a kettő.

Fönt a magasságokban, a torony csúcsa körül, egy galamb repdesett árván, egyedül.

Urunk születése után ezeröttszáznegyvenötben, így halt meg jó Hédervári Tóth Miklós, az öregapám valamelyik öregapja.

FARAGOTT KÉPEK.

Bécs hirdetéses táblái, gondolom, még most is tele vannak raggatva Rodin sárba rántott és égis magasztalt Balzac-szobrának két méteres képeivel. Ez a reklám, mint sokszorozás, valóban művészi; érzik rajta még a gipsz is. Arra való, hogy az embereket a prágai Rodin-kiállításba csödtse. Ezt a rányomtatott francia sorokból értjük meg. Német szó egy kukk sincs. Az ember persze már Bécsben is tudja, hogy Rodin prágai kirándulása a francia-orosz barátság révén keletkezett pánszláv tüntetés. Kényelmes és bátorságos; mert abba csakugyan nem szólhat bele senki, hogy a Moldva mellett gyönyörködni akarnak egy Szajna-parti nagy művész alkotásaiban. A politika nem mesterségem. S talán nem is érdeklene ilyen apróbb tünetei. Csak várom, mikor a természet rendje ellen mesterséges korlátok közé szorított szláv óceán egyszerre összecsap. Ez majd érdekes lesz, mint minden, ami világtörténet. Most sem Rodinicsék, hanem Rodin kedvéért állottam meg Prágában.

Főképpen látni a Balzac-szobrot. Színről-színre látni. Mert az igazán rettenetes, hogy e vitás mű százféle rajzát és fényképét már úgy ismerjük, akár csak a levélbélyeget; de a Rodin műhelyében rejtegetett gipsz-minta eddig nem került a világ elé. Ismerek magyar képfaragót, aki Rodinnek bizalmasa; s a mester még neki sem mutatta meg a mintát. Csodálatos egy minta az! A képek révén az unalomig, sőt a csömörig ismeretes; s ennek a nyilvánosságnak nem mondott ellene a művész; de maga a gipsz-öntvény sarkányokkal őrzött titok. Vagy - úgy hittem - csak volt; mert Prágában most végre a nagy, a kétkoronás nyilvánosság elé kerül. Avagy mit is jelentene a Rodin-kiállítást hirdető Balzac-szobor-kép, ha nem azt, hogy ott ez a mű látható.

Nos, meg fogom hát tudni, vajon csakugyan azok közé a kutyák közé tartozom-e, akik - mint Octave Mirbeau írta - minden időben lerondítják a Notre-Dame falát, avagy a genális emberek közé. Csakhogy a prágai kiállításban az a vicc, hogy sok minden látható benne, az egy Balzac-szobrot kivéve. Hogy ez a vicc jó-e vagy rossz, azt most ne fessegessük. Igaz, megvan ott a Balzac fejének egy kis viaszvázlata; de mi az? Ama késig menő viták az egész alak körül folytak. Otromba tuskó-e a Rodin Balzacja, mint némelyek mondták, vagy minden görög ideálnál istenibb és emberibb a *froque* redőibe burkolt alak, mint mások mondták. Durva, bolond hazugság-e az a test, vagy az anatomia eddig soha el nem ért csodája, melyet Rodin ötször mintázott meg izomról-izomra, míg végre ráadta a kámzsát.

Nem tudom, mert nem láttam. A prágai tüntetés nem mutatta meg. De láttam sok olyat, amiért hálás vagyok, hogy megmutatták. Láttam egy művész Faust-tragédiáját. A művészi igazságot kereső küzdelem bukását. Láttam a szédületes, a szinte határtalan tudást, mely aztán, öregedvén az ember, elveszti hitét, bizalmát; mert azt érzi, hogy hosszú életében sem találta meg, amit kutatott, amire sóvárgott s most kezdi a küzdést - elejéről. Szébb és könnyebb azt mondani, hogy ez afféle Faust-végzet. Csúnyább és nehezebb kiejteni a magamalkotta terminust: *nihilismus senilis*. Az erősek esnek-e bele vagy a gyöngék? Nem merem eldönteni. De még sem titkolom el azt a hitemet, hogy az erősek. Megesik a gyöngével is, hogy úgy látszik, mintha vénségére megbolondulna. Ilyenkor az ok kívülről befelé hat. Az iskola hagyományaihoz tapadt ember észre veszi, jó későn, hogy ezen a réven nem boldogulhat; látja az új nemzedék, az új divat sikereit, hát nekirugtat ő is - ne mondják, hogy ósdi, hogy a világtól elmaradt - és járja a kalamajkát. De az alkotó művészelmének önmagában rendül meg a hite. Fölfelé akart szállani, a végtelenségig; s egyszerre azt érzi, hogy nem lehet tovább. Azaz, hogy lehetne, csak nem ezen az úton. Hát kezdi az elejéről, de más felől.

Rodinben a költő hatalmával egyesül minden tudás, amelyet valaha akadémia adhatott. Ismerem régiebb biedermeyeres műveit - hogy ezzel a bécsi és müncheni kifejezéssel éljek - de

ezekből is kitör az emberlátó nagy poéta és eget kér. Méltóztatik-e ismerni azt a női fejt, mely szinte haut-relief és egy márványdarabból néz elő. Ez szerintem a legnagyobb költemények egyike. A nő igaz szobra. Csak mi férfiak érthetjük meg, mert ez az *Ewig-Weibliches*; s a másik nem sejteni se bírja, hogy mi lehet az, ami bennünket elragad, az ős törvény szerint. A nők - csodálatos! - nem is sejtik, hogy mi tetszik bennök nekünk. Rég hirdetem, hogy a maguk számára, azaz hogy az egymás irígységét felkölteni öltözködnék s meg sem álmodják, hogy a férfi mit érezne szépnek. No de sebj; mi se tudjuk, hogy mi az ördög adja belénk ezt a cudar nagy hódító erőt. A Rodin márványasszonya eszembe juttatja az Ezeregy éj egy leányát, akinek gyönyörű arab neve magyarul Gyötrelem. Mi ez a szomorú, rejtelmes báj, a hozzáférhetetlen? A hatalmas nagy *enyém* szó nem elég. S nem győzelem a szerelemnek semmi diadala. Mert hiába égett az a nő az elhamvadásig, a szemében, az ajkán maradt valami, ami örök mysterium, amit nem ismerhetünk meg soha s amit vágyunk nem érhet el soha. Még csak Botticelli régi, együgyű képein láttam az örök nőiségnek ezt a megérzését. Rodin a másik. Az ő félig lehúnyt szemü, szomorúan bájos és mosolyogva zárkózott asszonyát látni egy valami örökké reménytelen szerelemmel.

Pedig az a szobor mai felfogásunk szerint akadémiai simaság és megcsináltság. A későbbi Rodin már azt kezdi hinni, hogy a realizmus nyers, szaggatott, éles kifejezést kíván. (Mint ha ő nem volt volna mindig realista!) Híres Keresztelő Szent Jánosa is a szertelen látás terméke. Mert mégis csak a mód nélkül való látás tüneménye mindez. Az a baptista, a mi szemünkkel nézve, még csak anatómiai túlzás. A legújabb művek aztán érthetetlenek nekünk. Azt képzelem, hogy Rodin ma már nem lát, nem érez plasztikát, hanem csak az alakok sarkalatos pontjai keltenek benne hatalmas képzeteket. Hogy talán világosabban beszéljek: a legkülsőbb pontok. S ez mind a legerősebb valóság. Annak az alaknak csakugyan ott van a feje búbja, az orra hegye, a szeme bogara és mindene, ahol lennie kell, az anatómia legkeményebb törvényei szerint. De az összekötő vonalat *mi* hiába keressük, nem találjuk meg, mert a szemünk nem a Rodiné, azt csak ő látja, azaz hogy érzi. E mai napokban már elérkeztünk addig, hogy van elbeszélés mese nélkül, kép rajz nélkül, zene melódia nélkül. Most már itt van a plasztika nélkül való szobrászat is. Legalább mi Biedermeyerek azt mondjuk; mert hát ilyen kucséberes a látásunk.

A Balzac-szobor - mondom, csak a képekről ítélnék - szintén ama plasztikai művek egyike, amelyek a szemre bízzák a teljes mintázást. Hiszem, hogy akinek van ehhez való szeme, el is végzi a reábízott munkát, az alkotás gyönyörűségével. Hiszen az az igazság, hogy minden művész munkának tulajdonképpen bennünk és általunk kell befejeződnie; részt követelünk magunknak a teremtés kéjéből. A lelkünkben élő Othello vagy Falstaff teljesebb a Shakespearénál. De ha az az óriás több munkát ró reánk, mint amennyit elbírnánk; ha sokat követel tőlünk: akkor mi gyöngék nem tudunk az ő dolgozótársává erősödni. Mit cifrázzam a szót: nem értjük. Ez történik akkor is, mikor Rodin annyit akar belőlünk kiegészíteni, amennyi tőlünk nem telik. Meg kell vallanom, hogy én notre-damei kutya vagyok. Nem érem fel észszel a szobrászat nélkül való szobrászatot. Hiányos a szemem, gyöngé az elmém. S csak azt mondhatom, amit más ilyen kutyák mondanak: a legújabb Rodin monstrumgyártó, hókupaccsináló, s az a Balzacfej, melynek viaszmintáját láttam, örült sörényes bagoly. Meglehet, hogy mégis ez a legújabb művészet, sőt csakis ez a művészet. De mi vén kutyák vagyunk. S azon már bajos segíteni.

... Hanem a németek sem tudnak ám szobrászolni, - hogy Herczeg Ferenc e mulatságos és pompás neologijával éljek. Azaz hogy tudnának biz ők szobrászolni; csak ne ülne a nyakukon a hivatalos lidérc, ama bizonyos *olle Willem*- és Bismarck-plasztika, mely ma is a post-thorwaldsenismus német hagyományait köteles ápolni. II. Vilmos császár udvari szobrásza Begas. Ez a hatalmas poéta. Ugyan nézzék csak meg Budapest legszebb két szobrát, a közvágóhid főkapuján lévő faragott kő csoportokat. Vagy a mester más régibb alkotásait;

például a berlini állatkertben azt a fehér márvány centaurust, aki egy nymphát segít fel a hátára, a tenyerét tartván kengyel gyanánt a dévaj szépségnek. Ujjong az ember a gyönyörűségtől, ha ezt látja, mint a gyermek. S ugyanez a Begas nehézkes és közönséges gyáros, mikor a porosz dicsőséget hirdetni a bronznak száz mázsáit kell valamivé formálnia. Szinte hihetetlen, hogy az a két ember egy; az erős költő és ez a valaki, aki csak arra való, hogy viselje a frakkot, amelyre a hivatalos monumentumokért kijáró mindenféle színű sasokat aggatják. Hát az egész híres *Sieges-Allée*! Kacagva jártam volna végig, ha nem szakad rám a siralom, hogy az én édes hazámban is tulajdon ez a weissbier-szobrászolás a hivatalos, az uralkodó; mert mint mindennek, ennek is Berlinből kell jönnie ide. De elvétettem most valamit. Kár volt említenem a weissbiert. Nem, ez a szörnyű ital még sem tudott ide eljutni, hiába német. Nem veszi be a magyar. A berlini szobrászolást azonban be kell vennie szegénynek, akár akarja, akár nem. Mert az az egyedül üdvöztető, s minden más eretnecség.

Ez is csak bécsi gyámoltságunk és gyámoltalanságunk foganatja. Kötelességünk szentül hinni, hogy a Gesamt-Monarchie szobrász-Jupitere Zumbusch professzor úr és még a Mária Terézia-szobor sem otromba német akadémiai közhely. Nem, nekünk kötelező mintánk, a követendő példa, a hivatalos ideál. S vajon ne ítéljük csapásnak, mikor a jó magyar holmi szobrokra nagy pénzeket ad össze ebben az országban! Megint csak több lesz egy monstrummal, mint mindig, ha szobrok ügye hivatalos kézbe kerül; mert mi győzhetne más, mint a német banálisság? Mégpedig ennek a vidéki fajtája. Mert hiszen a Begasok is menekülni akarnak valahogyan a hivatalos hagyomány rabságából; egy-egy mellékalakba becsempésznek valamit, ami mégis művészi. De nálunk az ős Fernkornok uralkodnak ma is. És Zumbusch is modern ember a mi országos németjeinkhez képest. Bulgáriában krinolint láttam, nem is olyan igen rég. Európa halad; de némely irányban csak lassan, s a végével előre.

A SELYEMCIPELLŐ.

A sztambuli régi szeráj kincstárában a hódított hadi zászlók, hólyagos aranyserlegek, smaragdmarkolatú handsárok ragyogó rendetlensége közé lökve, valamelyik szekrény poros üvege mögött hever egy kis selyemcipellő. Watteau lisztes hajú pásztor-kisasszonyai viseltek ilyen költői lábbelit; szövete rózsaszínű hab, sarka zománcos, bélése patyolat. Olyan csöppség az egész, hogy a Hamupipőke cipőcskéje valóságos vadászcsizma hozzáképest. A régi francia udvar kelleme fénylik rajta még most is, pedig már keshedt és színehagyott a selyme, az ezüst pillangók foszladoznak róla, hegyes sarka pedig leválóban. És hol az asszony, aki egykor a versaillesi márványlépcsőkön libegett benne! Hogy került ide, az oszman diadalok zsákmányai közé ez a rongyában is bájos kis semmiség? Vagy talán hódítás ez is?

*

- Szolgám Raghib, szólt Musztafa szultán az ő nagyvezéréhez, irass levelet a magyar királynak és mondd meg neki, hogy ne sokat bolondozzék azokkal a követekkel. Válogassa ki emberei közül a legegészségesebbeket s azokat küldje ide, mert nem tartja kedvem minduntalan ceremóniázni velök. Ez esztendőben már a harmadik követ utazott el innen. Az egyiknek a tüdeje volt rossz, a másiknak a májával támadt baja, a harmadik a perai vizet nem tudta inni. (Már pedig az én Takszimforrásomból édes kecsketej csurog.) Ha még egy magyar követ megbetegszik, a Héttoronyba küldöm kúrára. Ma már a negyediket fogadom ez idén és tudod Raghib, hogy nekem nincs nagyobb gyötrelmem, mint az ilyen unalmas, hosszú kihallgatás. Még ásitania sem lehet az emberfiának, mert tiltja az etikett, vagy hogy mondják. - Ezért csak csördíts rá fiam arra a magyar királyra, most pedig hol a kaftánom, hol a kardom? Essünk túl ezen az ostoba histórián.

Etikettes ő felsége valósággal nem ásitott a trónuson ülve, hanem elaludt szép édesdeden, mihelyt elejébe járult a magyar követ és elkezdte felolvasni a szép hosszú deák beszédét. Ki az ördög érti azt? Kendi Bálint pedig csak olvasta, csak olvasta a véghetetlen orációt, amely a török fülben olyan egyhangú pergésnek hallatszott, mint mikor a malom korongját veri a pitle pofozója. Kendinek meggyűlt a baja a vállára akasztott bolond nagy kaftánnal; minduntalan lecsúszott róla a nehéz skófiumos selyem, de azért nem zavarodott meg, csak egyet-egyet rántott a vállán és rendületlenül ontotta a kacsaringós periodusokat. Daliás, talpig nemes ember, magyar gavallér volt így is, hogy úri köntösének fölébe kanyarították azt az esetlen kaftánt. Mögötte a követség tagjai sorakoztak: csupa ősi dísz és pompa mindenik, de valamennyinek a nyakában lógott a kaftán, mert az igazhívők ura elébe gyaurmódra lépnie nem szabad halandónak. Kendi Bálint elolvassván az utolsó sort is, a becsületes Demoszthenesz Argirosztavronideszre, a tolmácsra került a sor, hogy emberi nyelven mondja el mindazt a fölséges padisáhnak, amit a követ úr barbár szóval hebegett. A derék görög homlokát, száját és mellét érintvén, először Kendi Bálintnak adta tudtára, hogy megértette, érezi és ki is tudja fejezni, amit hallott. Aztán hosszában végigvetette magát a szőnyegen és rákezdt a törökül egy szép orációra, amelyből ugyan a követ nem mondott egy árva szót sem, de benne volt, hogy a magyar király porba omlik a császárok császára, a nap fia, az emberölő szultán előtt és alázatosan esedezik kegyelmeért.

Mikor Demoszthenesz Argirosztavronidesz is már egy jó darabig beszélt, Raghib basa jónak látta, hogy kellő tisztelettel egyet cibáljon a nagyúr köntösén, mert mindjárt elérkezend az idő, hogy a padisáhnak felelnie kell. Musztafa szultán álomtól bosszúsán pillantott fel és kövér barna kezével végigsimította fekete szakálát. Aztán lustán jártatta végig tekintetét a magyarok csoportján.

Fátyolozott szeme azonban egyszerre felcsillant. Valamit láthatott, ami nem úntatja, hanem érdekli. Az ékesszavú Demoszthenesz a padisáh hatalmát épp a ciprusfához hasonlította, amelynek galyai között félve bujnak meg az apró madárcák, a világ összes potentátái, mikor Musztafa ő felsége egyszerre csak közbeszólt:

- Te görög! Kicsoda az a rózsaszínruhás, feketeszemű kölyök a között a sok himpellér között?

Kendi Bálint egyszerre összeresztette. Demoszthenesz Argirosztavronidesz pedig megérintette a homlokát, száját és mellét, föltápáskodott és a követhoz fordult:

- Kegyelmes uram, a felséges szultán legkegyelmesebben érdeklődni méltóztatik érdemes társaid iránt és szeretné tudni, hogy ki az a tisztelt jeles úrfi itt a hatalmas követség tagjainak díszes sorában?

Kendi Bálint összeharapta ajakát és keskeny homlokán lángoló pirosság ömlött szét.

- Mondd meg uradnak, hogy egyik íródeákom és atyámfia.

A szultán megértvén ezt a választ, szörnyű haragra gyúladt.

- Hallod-e görög, ugasd el annak a gyaurnak, hogy ne merészeljen belőlem csúfot üzni. Az Édesvizek gyöpe az én palotám szőnyege, hogy itt álarcos játékot üzzenek, mint bájrámkor a spanyol zsidó csepűragók? Hogy bátorodik ez a hitetlen engem bolonddá tenni? Eb a hite ennek a maskarának! Az az íródeák nem íródeák. Látom a lábán. Micsoda férfiembernek van olyan kicsi lába? Az az íródeák asszony!

- Igenis, asszony, felséges uram! mondá tiszta török nyelven Kendi Bálint. Tiltja ugyan az illendőség, hogy tolmács nélkül szóljak, de most nem országos ügy forog szóban, hanem a magam dolga. Ez az asszony az én feleségem, Margit grófné. Hatalmas császár, te tudod, hogy a vitéz ember meg bír küzdeni mindennel, csak egygyel nem; és ez az asszonyi kíváncsiság. A feleségem látni akarta nagyúri fényes ábrázatodat és udvarodat színről-színre. Hogyan lehessen ez másképp, mint hogy íródeák ruhájában öltözött és...

- Szóval bolonddá tettetek engem! kiáltotta a szultán haragosan. Hallod-e, az ilyen tréfát az én országomban megkeserüli az idegen. Íródeákod egy tapodtat sem megy ki többé e falak közül. Maga kereste a bajt. Ami asszony az én palotámba lép, az az enyém. Ez a törvény.

Kendi Bálint a kardjához kapott. Azaz hogy csak kapott volna, ha veretes szabályját nem vették volna el tőle már a kapuban, mert a nagyúr elé fegyveresen lépni nem szabad. Margit grófné pedig megértette a szemek beszédét és remegve simult férje oldalához. A szultán lángoló pillantással nézett rá.

- Óh ne hagyj el, Bálint! suttogta az asszony!

- Magyar úr, folytatta Musztafa, mégsem akarom, hogy rossz hírért vidd vendégszeretetemnek. Az íródeák-asszonyság itt marad, az egyszer bizonyos. De választhatsz helyette kincstáramban és egész országom földén, a mit szemed-szád kíván.

Kendi Bálint fölegyenesedett, aztán mosolyogva szólt.

- Én lovag vagyok, szultán, nem kalmár. Az asszonyt magam is hódítani szoktam, hát nem árulhatom pénzért. De nálunk magyaroknál divat, hogy a gavallérok cserélnek pipát, paripát, fegyvert, sőt néha asszonyt is. Az igazhívők ura is gavallér. Nem bánom, felséges úr, cseréljünk asszonyt. Kérem Margit grófné helyett a palotád hölgyei között azt, aki fel tudja húzni ezt az ő kis rózsaszínű cipellőjét.

Musztafa szultánnak tetszett a tréfa.

- Jól beszélsz, magyar. Szeretem a bölcs és jókedvű embert. Most csak menj békességgel és vidd magaddal a feleségedet is. - De azt a pár cipőt megkapjam még ma estig.

Kendi Bálint valamit súgott az ő írdeákja fülébe.

- Óh Bálint, megöl bennünket ez a tréfa! rebegte Margit grófné.

- Ej asszonyom, nevetett a lovag, hát oly kevésbé hiú vagy te, hogy attól tartasz, hogy a földkerekségen van még olyan kis láb, mint a tied?

*

Korán ment az este háremébe a nagyúr. Mikor letelepedett a puha kerevetre, egy pár arany-pillangós cipellőt ejtett ki a köntöse ujjából:

- Aki kedvemre akar lenni, virágszálaim, járja el e kis cipőben a zengő liliom táncát. Csörögjön a nakara, sírjon a nei, Dsem poharát adjátok ide, mulatni akarok ma.

Azzal odahajtotta fejét az ő kedveltje, a jázminfürtű Bahargül kebelére és mámoros szemmel nézte, hogy mosolyog négyszáz piros ajk arra a parányi pár cipellőre. Mosolyogni könnyű volt rá, de nem ám felhúzni. Georgia szöke leányai jöttek, hogy keskeny lábacskaikra erőltessék ezt a kis selyemtököt. A nubiai fekete szépségeknek szinte a vér serkedezett a körmük alól, hogy fölkényszerítsék a cipellőt - hiába. Jöttek százan, kétszázan, négyszázan; a szultán bosszúsan harapdálta a bajuszát. Nem akadt egy sem, akinek lábára illett volna a Margit grófné cipellője.

- Hát mind ilyen tenyeres-talpas teve-népség van itt? kiáltotta a padisah haragosan. Nem látom meg a zengő liliom táncát? Tavasz rózsája te, Bahargül, még neked is kicsiny ez az átkozott francia papucs?

Bahargül megvetően vont a kicsattanó gránát almához hasonló ajka szélét; kicsillantak apró hegyes fogai, aztán lerugta lábáról a sárga szattyánbőr harisnyát és odakiáltott egy szerecsen rableánynak:

- Uarda, add ide azt a cipellőt meg a nakarát.

Felszökött a kerevetről, megrázta feje fölött a csörgő dobot, aztán oly könnyen bujt bele a Margit grófné cipellőjébe, mintha már esztendeje azt taposná. És eljárta a zengő liliom táncát, édesbús bájjal, büszke délcegséggel, míg sírtak a sipok és robogtak a nakarák. A szultán csak nézte, csak nézte, és mikor vége volt a táncnak, oda vont a tavasz rózsáját kebelére, bele takaródzott selymes hajába és csak annyit mondott:

- Hátha a világ minden magyar asszonyával kellene téged kicserélnem!...

*

Gróf Kendi Bálint másnap visszakapta a cipellőt. De csak az egyiket. Az az egy meg színig tele volt gyémánttal és zafírral. Mellette pergamen levélkén ez a pár szó: «Jól számítottál, magyar úr. A te feleségednek van legkisebb lába széles e világon.»

A KEZEK.

Nagy emberlátó filozófus ez az én jó öregem! Egy este, Monte-Carloban, a zöld asztaloknál, azt mondta nekem:

- Te, ma este ne nézzünk mást, csak *a kezeket!*

*

Gyönyörű és borzasztó ötlet! A lelki detektiv-mesterség netovábbja. Vagy mit is látni az arcokból? Valahány csak van, vagy rossz komédiások lárvája (mert «szépen» játszani kötelesség!) vagy a legközönségesebb «drukkolás.» Ugyan kit érdekelhet ez a szép dereshajú úr, aki annál hivatalosabban mosolyog, mennél többet veszít! Vagy kinek pszichológiai tanulmány ez a jól megtisztított biliárd-golyóbisfejú kis szőke angol? Clown vagy lord? Nem érdekes, mert őszinte. Haldokló fohászkodásával szed elő óriás zsebének legmélyéről egy akkora piros bugyellárist, hogy beleférne a Grimani-breviarium is; és lassan, keservesen leszámlál belőle a zöld posztóra, és pedig a vörösre, tizenkétezer frankot. *Rouge perd!* A hatvanas években a magyar csizmadiák remek ráncokba tudták szedni a csizma szárát a torkában. De mik ezek a ráncok a biliárdgolyóbis redőihez képest! A tizenkét darab ezrest a croupiernak be sem kell gereblyélnie; a kis angol sóhajta, ez a szélvész, sodorja a kellő helyre. *Messieurs, faites le jeu!* A kis angol megint lassan halászni kezd a zsebeiben; ismét előkerül az a rettenetes vatrantyú, és újra kisuhog belőle tizenkét ezerfrankos a feketére. Persze *rouge gagne.* S ugyanez esik meg vagy tízszer. Mert ez a szerencsétlen és szeplőtlen biliárd-golyóbis minden elátkozottnál jobban tudja kitalálni, hogy mi nem jön ki. A hetedik tételnél és vesztésnél a biliárd-golyóbis már olyan emberfej, amelyet én, tizenhárom akasztás látója, még nem láttam. Ennek utána megyünk vissza, a múlt századok torturás kivégzéseinek korába. Csigázás, keréketörés, forró szuokkal való csepegtetés. Megvan minden; szépen fokonként, azon az egy arcon. A százhuszadik ezer frank elveszésével pedig vele jár Lucilio Vanini, az 1617-ben Toulouse városában elevenen megégetett epikureista minden gyötrelme. Ezt a derék elvtársunkat arra is elítélték, hogy a nyelvét kivágja a hóhér. A máglya meggyújtása után a hóhér a késéhez nyúl és azt mondja az elítéltnak, hogy öltse ki a nyelvét. Az elítélt nem akarja kiölni. A hóhér tehát harapófogóval húzza ki a nyelvét és lenyiszálja; s mint a szemtanú Gramond írja «akkor olyan ordítás hallatszott, amelyet még nem hallott emberfűl; rettenetesebb volt minden bikabömbölésnél.» A biliárd-golyóbisfejú kis angol nem üvöltött; csak elment. De az arca, a homloka épp olyan szenvedetes volt, a milyen akkor Lucilio Vanini testvérünké lehetett. Szegény Lucilio, szegény ánglius! Egyikötök sem érdekes, mert olyan természetes, olyan őszinte a kínládástok! A gyötrelmem fáj. Ki nem tudja azt? Monte-Carloban nem ilyen gyermekségekre kíváncsi az ember.

A cocotte? Nem a maga pénzét dobálja. Kendőzött pofája kacag és hazudik. De a keze igazat beszél. Pedig ez a kéz is kendőzött. Hogy milyen a kendőzött kéz? Szecessziós. Hogy milyen a szecessziós kéz? Reggel jön a tudós *manicure.* Megfürösztö a kezét tíz lében; végigkeféli a körmöket húsz kefével; kitisztítja harminc vassal; majd indigóval szép kék ereket fest a bőrre. Aztán következik a *souillage* (ez neologizmus, kérem!); a bepiszkítás. Mert naturalista-korban élünk, vagy mi. Hát *madame la manicure* nyúllábat márt a szénporba és befeketíti vele azt a két kis fehér sovány kezét; chinai tussal pedig olyan feketét pingál a tíz hosszú, rózsás köröm alá, hogy minden Bródy Sándor sírva fakadhat boldogságában. Ez a természet, uraim! *C'est le document!* Ne pózoljunk! Minden nő nőstény állat és mosóné! Azaz, hogy nem épp mosóné; hiszen az, szegény, ugyancsak tisztára maratja a kezét a lúgban! Hanem a köszénbányai munkás vagy tintagyári alkalmazott. A többi hazugság, silány hazugság!

S ezek a hazug kezek még sem hazudnak. A mesterségesen piszkos tíz ujjon húsz briliánt gyűrű tündöklök; igaziak-e vagy nem, döntse el a zálogház fölesküdt szakértője. Én csak azt tudom, mert látom, hogy e gyűrűknek minden foglalatja hosszabb egy ujjíznél. De a gyémánt-páncélos kéz mégis őszinte. Olyan őszinte, mintha csakugyan piszkos volna, mint egykor volt, a házmesterék odujában. Nézem. Odabök vagy húsz arany plaqueot, százfrankosat, a vörösré. S mikor a croupier hányni kezdi a kártyát: «*Rien ne va plus!*» azok a hazug ujjak olyan külvárosi igazmondással, olyan kétségbeesetten dobolnak a zöld posztón: «Eszünk-e holnap libát? Hozza-e az apa a kabátja alatt olyan boldogan, olyan furfangosan, mintha lopta volna? Óh, öt frank sok pénz!»

Hát a sok kapzsi állati végtag! Ez a nagy fekete szőrös kéz szakasztott a gorilla lába; s ugyanazzal a dühös, mohó markolással nyúl a nyert arany után, amelylyel az őserdők óriás majma kaparítja el a táplálékát. Itt a tigrisköröm. Hiába rejtőzik angol kesztyűbe, mégis csak a macska tépő szerve, mikor bekaszálja azt a bankót. Amott a héják, a vércsék, a sasok karmai. Az élet utolsó izgalmát kereső matrónák tíz uja. A fehér haj, a fekete ruha, az öreg arc mind olyan tiszteletreméltó és hazug. De a ragadozó madár természete a kezekben!... Milyen előtörő igazság!

Hát a sápadt, a fázó, a kékkörmű kezek! Hogyan reszketnek és vonaglanak a zöld posztón! Némelyik félve lapul meg, mint az üldözött állat; s csak akkor rándul össze, mikor a halálos csapás éri: mikor begereblyélik a pénzét. Aztán a nyughatatlan kezek! Nincs az az acél perkussziós ujjú Rosenthal, aki olyan veszett zongorázást vinne véghez, mint ezek a puha asztalon. Csupa hatvanegyedekes kóta, prestissimo és chromatikus skála. Vagy széles fogású, mély, lassú akkordok, olyan erősek, hogy kopog a csont. Csupa gyászinduló. Hát a sokféle nyughatatlan babonás kéz! Hirtelen rácsapja az aranyat a feketére; aztán megint utána nyúl, hogy egy kicsit félretolja, mert csak ott nyerhet. Keresztbe rak két öreg gombostűt, egy ceruzát meg pontos derékszögben fektet a papirosra. Gyorsan elrendez egynéhány aranyat - kettőt megfordít, hogy fölfelé legyen az írás - és lenyomtatja egy ötfrankossal, mert az a hite van, hogy ez hoz szerencsét. Most megnyugszik egy kicsit. De csakhamar kétségei támadnak: hátha az segít, ha a fej van fölfelé, nem az írás! A késéstől rettegetve forgatja föl aranyait, mert semmi sem bizonyos, csak a kabbala.

Ököl is van szép számmal. Igaz, hogy nyugodt, jónevelésű öklök. Nem dörömböznek és nem ütnek szét a croupier urak között. Erre még nem volt példa a monacói fejedelemségben. A bank csakugyan bank. E termék aranyos ívei alatt tökéletes pénzügyi nyugalom és hűvös-ség uralkodik. Mintha nem is játék folyna itten, hanem csak higgadt, csendes pénzváltás avagy couponok kifizetése. Tehát az ököl is türtőzteti magát. De azért vágyait ékesszólón fejezi ki. «Hej, ha én megbúbozhatnám Blanc úr ő felségét! Hej, ha én oda vágnék a közé az ötszáz darab ezres közé!» Így beszél a komoly, a korrekt ököl. S legnagyobb bosszúja az, hogy fügét mutat az asztal alatt.

Sok kéz kisebbszerű hóhérmunkában fárad. A mutatóujj körme véresre kaparja a hüvelyket; vagy három ujj megragadja a tulajdonos szájaszélét vagy fülecimpáját és keservesen összepréseli, mialatt a golyóbis pörög vagy a kártya esik. Az emberi nyomorúság régi fogása: testi fájdalommal űzni el a lélek kínját. S e között a sok ezer rút és szép kéz között egy sincs, amely ne volna beszédes és szenvedő. Csak a croupier-kezek némák és boldogok. Mind kanonoki jóllétre és ápoltságra vallók. Édesded lustasággal hevernek a zöld bőrön, mikor nincs dolog. A többi emberkéz. Ezek érzéketlen apparatusok.

A HATÁR.

Tél havának tavaszi reggelein át-átrándultam Monte-Carlóból Nizzába, újra ember lenni egy néhány óráig. Ember, nem spiller. Az én kedves ellenségeim, tudom, el fogják tenni ezt az ujságszámot a legjobb zárú szekrényükbe, hogy majd annak idején felmutathassák bíróság előtt és mindenütt, hogy ime a kegyetlen prédikátor *palam et publice* spillernek vallotta magát. Biz én az voltam Monte-Carlóban. S akkor volnék rossz ember, ha azt hazudnám, hogy nem voltam. Mert Monte-Carlóban mindenki spiller. Még az is, aki nem játszik. Nincsen agyvelő, amelybe ne hathasson az a rettenetes erő: a vak szerencse játéka a milliókkal. Még az amerikai pénzkirály elméjében is megfordul a gondolat, mikor pusztá mulatság okáért ott áll a zöld asztal mellett: hátha növelhetném a millióimat egygyel. A remény! Vagy olyan szegények a gazdagok, hogy még csak nem is remélhetnek? Hát a magunkféle munkás ember, aki minden darab bankóért megdolgozik! Milyen nehéz és lassú a munka; milyen könnyű és gyors a játék! Ne vígy minket a kísértetbe. Buzgó lélekkel értem a miatyánk kérését. Mert nincsen menekülés, nincsen, ha az ember oda tévedt abba a paradicsomi pokolba. Csodálatos bölcs végzése a sorsnak, hogy az a szörnyű hely széles e világnak legszebb foltja legyen. Minden olyan gyönyörű, hogy hihetetlen, hogy szertelen, mint a régi piktorok ideális tájképei. Összeválogatás. Az ég, a tenger, a föld, a pálmaerdők, a virágos kertek, az örök tavasz, a narancsligetek illata, a madárének... S mindez nincs. Nem látjuk, nem érezzük, nem halljuk. Nincs itt más szín csak a vörös és fekete. Nincsen más illat, csak az a meghatározhatatlan szag: a játéktermek levegőjéé, a gazdagság parfümjének és a szegénység bűzének elegye. Nincsen más hang, csak a bankó zizegése, az arany csörgése és az a harmincegynéhány szóból álló francia phraseologia, mely a croupierek szájából hallik.

Azok a reggelek, mikor én Nizzába mentem!... A Földközi tenger kék ege alatt és fölött suhan a vonat, virágzó citromerdőkön át, legyező pálmák árnyékában, babérligetek közt; a havasok zordon pompája a délszaki tenyészet bájával ölelkezik; minden lépten-nyomon tündérpaloták... legalább azt gondolom, hogy így van, okvetetlenül így van; mert akkor és ott mindebből semmit sem láttam. *Treize, quinze! Transversale pleine!* Tegnap hármát ütöttem meg, s ez harminchárom louis. Kilenc tárca! Ma este talán sikerül tíz perc alatt százötven tárcát megalkotnom. Sőt bizonyos, hogy sikerülni fog. Most robogtunk át az ezei alagúton, melynek a sziklába vágott ablakrésén, épp a közepén, bemosolyog egy darab kék tenger. Aki ezt véletlenül meglátja, aznap nyer. A fő a véletlenség. Igaz, én ma reggel erősen számítottam rá, hogy ez a véletlenség megesik rajtam; s minden alagut torkában megfeszítettem az erőmet, hogy ne jusson eszembe a kék ablak. Pszt! Hátha a babonás szerencsét is meg lehet csalni a *reservatio mentalis* révén, mint az embereket, a törvényt és a lelkiismeretet! Rózsa nektárjától ittas pillangó karikázik be a kocsiba. Tyhű, ez már bizonyos, minden huncutság nélkül bizonyos! Írva vagyon, hogy ez a jel sohasem csal és meg se lehet rendelni. Ez ma este három gyönyörű *en plein*. Ki tudja kiszámítani, hogy hány kötet tárca!

Ezekkel vala teljes a spiller lelke a természet édes, ártatlan bájának közepette. S hol volt akkor a kék hab, a bérc, a zsendülő gyepek, a téli május, a virág, a pálma és az ember! De, köszönöm neked, örök jószág, mégis csak mindig előbukkant az ember, a diadalmas ember, mikor a nizzai magaslatok fölött fehérteni kezdett a kupola.

A kupola!

A 95,000 kilogrammos érc félgömb, melyet az Európa legnagyobb equatorialis messzelátóján néző csillagász félkezének egy mozdulatával forgat, mikor az egek mélységeit búvárolja. Lelkem mindig olyan áhítattal szállott a tudomány ama nagy szent mecsetje felé, ahogy az iszlám buzgó híve fordul Mekkának. Tegnap fehér volt a kupola, tiszta fehér. Ma már egy

széles fekete vonal van rajta. A 3.30 méteres rés. Ah, hát az éjtszaka is dolgoztak ott, azok a boldogok, azok a tudósok! Nem vesztegetik az időt. A földkerekség ez egyik legdicsőbb, leghatalmasabb csillagvizsgálóját azért építették ide, a Mont-Gros ormára, mert a ködös Európában itt legtisztább az ég, és tündöklük a csillagsátor akkor is, mikor másutt a téli felhők sötétségében, vakon alusznak az emberek. Mondjam-e, ne mondjam-e, ki ajándékozta a tudománynak ezt a nagyszerű intézetet? Ki vette ki a zsebéből a milliókat: nesze astronomia, te szép, de pénzt nem hajtó tudomány! Bischoffsheim a neve annak az embernek. Nemde gyanús név? Jóllehet benne van a püspök, ha németül is. Jól tetszik gyanakodni. Az az úr - teringette, valóban úr! - foglalkozására nézve izraelita. Vagy legalább volt, ha már esetleg nem él. Ahá, most már érthető! Egy kis tiszta csillagfényvel akarta megtisztítani a piszkos milliókat. Helyes. Beszéljünk tovább. Hát az éjtszaka is dolgoztak odafönt... Óh, ha én is ott lehettem volna a hegytetőn, a székesegyházi főnségű kupola alatt, abban az áhítatos csöndességben, melyet csak a másodpercinga tik-takja mer megzavarni. S ott áll, a homályban, a félelmes nagy rezes bálvány, az eget ostromló 18 méter hosszú ágyú, melynek kalibere 770 milliméter, vagyis lencséjének átmérője egy arasz híján teljes egy méter. Haj, mit lehet látni azon! Milyen lehet a messze Mars és milyen a közel Hold! Ha csak egy percre közelkedhetnék az én szemem is ahhoz az ocularishoz! Talán elérhettem volna. Egy ajánló levélkét kérő telegramm Juvisybe, Flammarionhoz és megnyílik előttem a rejtekszent. De hát még sem lehetett. A minden vizitkártyázás gyűlölete is elég ok; de nagyobb, mert még erkölcsibb a másik argumentum: hát van-e nekem jogom egy percet is elrabolni a tudomány munkájának szent idejéből? Nincsen. A csillagászathoz csak annyit értek, mint minden középiskolát járt ember, aki mellesleg olvasgatott és még most is olvasgat egyet-mást. S ez egyenlő a semmivel. Milyen keserves és megalázó az a jelenet, mikor azok a tudósok, a megháborgatott dolgozók fanyar udvariasságával azt mondják: «No hát itt az equatorialis, tessék belenézni!» Akár csak amerikai hölgy volnék, aki kíváncsiságból beprotégáltatja magát az observatoriumba és belekukucskál a nagy ménkü tubusba, hogy elmondhassa, hogy ő is belekukucskált. És mit látnék? Valami aranyosat, fényeset; pontokat, vonalakat; itt-ott árnyék, vagy valami hegyorom éles csillogása. Ezt látnám.

De, haj, mit lát más? Mit az astrophysikusok éles szeme? Ez a bökkenő! Tegnap és ma azt olvasom az újságokban, hogy egy amerikai observatoriumban a legújabb vizsgáló módszerekkel kiderítették, hogy a Hold sarkain hó van. Hó! Tehát levegő is, mert levegő nélkül a víz nem lehet meg semmi formájában. Elpárologva rohan a vacuumba, ha jég is. Nagy dolog ez a fölfedezés, még akkor is, ha tévedés, - az astrophysika történetírói tudnák megmondani: hányadik. Mert új, kegyetlenül új bizonyossága annak a szomorú igazságnak, hogy a csillagvizsgálás mai fejlett voltában is csak olyan tapogatódzás, amilyen az eszközök gyermekkorában volt. Az astronomia csak mint matematika jár biztos ösvényen. Mert ezen a világon és kívül is csak a kétszerkettő bizonyos. A többi mind a gyarló ember retortáján menvén keresztül; hívságok hívsága. Mit lát az ember a világ legnagyobb refractorán? És mi az a csodálatos, az a milliókba kerülő eszköz? Arról van szó: mekkora üveglencsét tudunk gyártani. Vannak igen okos emberek, akik azt hiszik, hogy annak tulajdonképpen nincsen vége. Az üvegtechnika ma már oly hatalmas, hogy a tükrök nagyságának csak az alagútak szabnak határt. Az alagútak, mert a vasúton szállított tükörnek elvégre is át kell férnie azon a lyukon. E szerint lehetne akkora lencsét is önteni, amekkora egy cirkusz kége, - ahogy a régi magyarok a manőget nevezték. Csak pénz kellene hozzá. S ezzel a nagyító üveggel aztán meg lehetne látni nem hogy a holdbéli embert, hanem a holdbéli ember orra lyukát is, sőt minden szemét a tubáknak, melyet a holdbéli ember a fenthivatolt orralyukába beledug. Voltak, akik az 1889-iki párizsi világtárlat cloujának olyan messzelátót akartak, amely a Holdat egy méter közelségbe hozza. «Miért nem egy centiméter közelségbe?» kérdezte az időben Flammarion. Ma úgy áll a dolog, hogy a világ legnagyobb refractorának lencséje is alig hogy egy méter átmérőjű, mert nagyobbbat önteni és köszörülni nem tudunk; s ez a hosszú évek munkájába kerülő drága

eszköz sem viszi előbbre a csillagvizsgálást. Mit tudunk például a legérdekesebb bolygóról, a Marsról? Mik azok az úgynevezett csatornák? S amit legjobban szeretnénk tudni: bizonyosságai-e annak, hogy azon a csillagon is értelem uralkodik? *Ignoramus*. Imhol a mi kicsiny, közel kísérőnk, a Hold. Arról sem tudunk semmi bizonyosat. Még csak azt sem, hogy képzelhető-e rajta élet. Van-e levegője? Amerikában most azt mondják, hogy a Holdon havazik. Ha igaz, mi mindent lehet ebből tudni és nem tudni! Mégis csak az a cordovai arab zsidó csillagász volt az okos ember, aki mellesleg tolvaj is vala és mikor akasztani vitték, azt mondta: «Hálistennek, legalább mindjárt megtudom, mi van a Holdnak amaz oldalán, amelyet mi, innen a földről, sohasem látunk».

A mikroszkópium hatalmas fegyverünk. Vele vívtuk ki a bakteriologia minden diadalát. De ha arra akarjuk használni, hogy a dolgok valójába lássunk vele, hát szintén csak gyermekjáték. Nem hiszem, hogy volna gondolkodó, aki azt reméli, hogy valamikor majd nagyító üveggel lehet bebizonyítani, hogy van atóm. Pedig hát hogy ne volna! Már olyan ember is akadt, épp a minap, aki meg is mérte: mekkora az atóm. Ha jól emlékszem: egy milliméternek az egy-milliomod része. Az atom görög szó; azt teszi: kettévághatatlan. Vagyis ha van egy ezer-milliomod méter temérdekségű darab akármilyen, azt már nem apríthatja szét a késem. Remek elmélet; csak késem ne volna! Mert valamíg késem van és azzal a késsel vágni akarok, sehogyan sem tudok megszabadulni attól a gondolattól, hogy a késem éle mégis vékonyabb, finomabb annál a jószágnál, amelyet ketté akarok vágni; már pedig a bot nem beretva.

Nem idézem Brunetièrre urat: hogy a tudomány csődöt mondott. Idézzé az ördög. Mert csak az ördög nem remél többé. De a természettudomány diadalának közepette is látnunk kell a láthatatlan határt, melyet a teremtés rendje a tudásnak szabott. Gyermekes portékákban akadunk meg. Az astrophysika tulajdonképpen csak azzal bibelődik, hogy bele tudjon látni a csillagvilágok vidékeibe; ahogy én most az ablakból kipillantva elkíváncsiskodom: ugyan sétál-e most valaki a Nagy-Kevély tetején? Ha volna valami jó messzelátóm, e szép, tiszta napszállat kristály levegőjében könnyen megtudhatnám. A szegény csillagásznak rosszabb a dolga. A californiai Lick-observatorium refractora, a legnagyobb a világon, s az - úgy hiszem - rögtön utána következő nizzai, kicsit, keveset, homályosat, bizonytalant mutat. Akár a tudós néz bele, akár én tudatlan. A végtelen nagyság épp oly titok az embernek, mint a végtelen kicsinység. De azért csak járunk mink e szűk határok között emelt fővel és gondolkozva.

REVICZKY GYULÁRÓL.

Az Úr 1882-ik esztendejének nyarán, egy hónap elsején, találkoztam Reviczky Gyulával az Egyetem-utcában. A máskor mindig bánatos fiú, - «ki szomorú nem volt, az mind pogány», - ragyogott a vidámságtól.

Karon fogott.

- Gyere... hozzám! Nézd meg a lakásomat.

S ez a szó csupa boldogság volt. Boldogság, melynek alkotó részei megnyugvás, remény, elkövetkezendő nagy dolgokban való bizodalom, önérzet, hiúság, szerelem a kis otthon iránt, egetverő tervek, poétai mámor és az a higgadt kevélység, melyet a polgári hentes mester érezhet három emeletes házának bokréta-ünnepén.

Elálmlédkodtam. Hol lakik Reviczky, azaz, hogy micsoda külvárosi szurdékban aluszsza végig a fejfel dolgozó emberek szükséges tíz óráját: azt nem tudta eddig senki sem. S most ez a szegény fiú a lakását megnézni hív, dicsekedve és boldogan.

Mentünk.

- Pajtás, mondta Reviczky, a jó módú emberek csendes nyugalmával, a Honék fölemelték a fizetésemet, száz forintra. Ez nagy dolog. Vége a lumpságnak. Mert miért lump az ember? Haj, azért, mert nincs hol lennie! Mert akárhol is jobb, mint otthon! De most!...

Kevélyen fordult be az Egyetem-téren egy régi ház kapujába. Az udvaron valami kis, svájci-házforma épületke állott. Homlokán óriás cégéta: FÉNYIRDA.

- A fotográfus tudniillik megbukott, még a télen, adta tudtomra Reviczky. Mostanig üresen állott az atelier, nem akadt, aki kibérelje. De most az én atelierem lett!

Büszkén vette elő a kulcsot. Bementünk. Nyomorúságos kis kamara volt az, a műhely előszobája: ágy, szék, asztal, szekrény, mosdó benne; semmi egyéb. Reviczky meglátott az orcámon valamit.

- Az üvegfedelű atelier, magyarázta tüstént, beljebb van. A házmesterné lomtárnak használja. Persze! Vagy mit is csinálnék én benne? De ez a szoba gyönyörű! «E helyen andalogni jó, e hely poétának való.» Szegény Csokonai, volt-e neki valaha ilyen?

Körülnéztem. A két ablakot egynéhány kifeszített madzag léniaztta végig; s ezeken a madzagokon csenevész folyondár kapaszkodott fölfelé. Az ajtó előtt «hozd ki, János, a kertet» vegetáció pompázott: zöld dézsában két poros leánder. No de, hogy ne hazudjak, volt az udvaron egynéhány, épp a virágját hullató ákácfa is.

- Nézd, kiáltotta Reviczky, a bécsi Burg nagy színészeinek hatását eláruló taglejtéssel, nézd a természetet!... Ti városiak mit tudtok a természetről? Ti, falak között lakók! Nézd ezt a berket, ezt a ligetet!

Megittasult szavaitól.

- Haj, mikor szürkületkor jövök a redakcióból... haza! És itt, az ablakban, várom a hajnalt! Mikor megszólalnak a madarak és pirosodni kezd a fehér ákácvirág!...

Az udvaron nagy loncsos szolgáló zuhintott egy vájdling moslékot a csatornába és kiabált valamit németül, hátra felé.

- Tündéri percek azok. Ez meg - hehe! - igazi tündérlak Magyarországon. Barátom, új ember vagyok! Most elsején születtem. Végre van hol dolgoznom. Mert hol lehetett volna eddig?...

A redakcióban?... Óh!... Két távirat leadása közben, vagy mikor végre söpreni jön a szolga?... Csoda, hogy eddig is tudtam valamit csinálni. De most!... Most következnek a nagy dolgok! Megírom verses elbeszélésemet, meg a tragédiámat, meg a... Ej, a könyveimet nézed?

Büszkén mutatott a polc egynehány díszes kötetére:

- Schopenhauer!... Ez itt Petőfi... Ez meg Anzenberger... Arany nincs, mert cudar drága. Magyar Shakespeare sincs, mert az is *unerschwinglich*. De azért itt van Shakespeare és itt az egész banda, az egész. Tasso kell vagy Dickens? Goethe vagy Petrarca? Burns vagy Kleist? Mind megvan!

És olyan mozdulattal intett az egyhány száz rongyos, gyűrött Universal-Bibliothek-füzet felé, mint mikor Hallenstein, a Burg Bercsényije, valamely dús patricius szerepében föltárta kincseit.

Aztán elragadták a vendéglátó úr érzései.

- Hát le se ülsz? Ugyan, gyújts rá, kérlek!

S ideadta a zsebéből előkotrott két Virginia egyikét. Aztán a szoba terjedelméhez mérten igen nagy lépésekkel föl s alá kezdett sétálni.

- Dolgozni fogok, dolgozni!... Hiába, a hatalmas koncepciók szobát kívánnak; szobát és íróasztalt... Haj, az íróasztal! Oltár nélkül nem lehet áldozni!

És rácsapott a veres abroszszal leterített kis fenyőfa bútorra.

- Ez az, pajtás, ez minden!... Az első ének már félig kész... Az első fölvonásnak a közepén járok!... Dolgozni fogok, dolgozni!

Jóformán el se búcsúzott tőlem. Már dolgozott. És aztán boldogan dolgozott esti hat óráig, a redakcióba menetelig. - Haj, ott is dolgozott. Nem boldogan, de becsületesen. S dolgozott hajnalig. Adjusztálta a táviratokat. Erre a munkára való volt nagyon. Mert hiszen a szerkesztőség többi tagjai mind komoly, éjszakázni nem tudó, tisztos családapák, a magyar közélet kitűnőségei voltak.

*

Még azon a nyáron, Szent István-napja után, találkoztam Reviczkyvel. Megint az Egyetem-utcában. Mondhatom, sok méltósággal közeledett felém. Tündöklött az arca; s tündöklött igen fényes, ujdonatúj kalapja is. De a ruhája a régi volt. A szervusz után azt mondta nagyon egyszerűen és fölséges hidegvérrel:

- Pajtás, én gazdag ember vagyok!

- Mi a kő?... Csak nem ütötted meg a nagy lutrit?

- A nagyot nem, de a kicsit körülbelül. Kikaptam három havi fizetésem. Az előlegek levonásával. Ha épp szükségem volna valamire?...

Mikor intettem, hogy nincsen, a csalódás, a kedvetlenség árnyéka futott végig csúnya, de igen kedves, tótos ábrázatán. Haj, nincsenek őszinte, bizalmas barátok! Az látszott azon a tömpe orron.

- Kétszáznegyven forintom van, szólt egy amerikai köszénkirály milliomos nyugalmaival. Soha sem volt ennyi pénzem egy csomóban!

- De hát miért adták ki három havi fizetéseidet?

- Mert a Hon megszűnik. Azaz, hogy beolvad az Ellenőrbe. És lesz belőle a Nemzet.

Én akkor még erről a változásról nem tudtam.

- Egy-ketten átmennek az új laphoz, magyarázta Reviczky. Tudod, a nagyfejűek. *Les gros bonnets*. A többi szélnek eresztették. Én három havi végkielégítést kaptam. De azok azt se kaptak.

Ezt is igen kevélyen mondta Reviczky Gyula.

Elképedtem. S említettem egy igen derék, ismeretes, bár a magyar kultúrában nyomtalan nevet.

- És iksz? Azt is csak úgy szélnek eresztették?

- Azt is. Hanem betették az omikron-minisztériumba, végkielégítés nélkül.

- Hát ypszilon?

- Nemkülönben. Repült ő is. Hehehe! De, igaz, az ómega-minisztériumban adtak neki helyet, háromezer forintost.

- No de... És zéta?

- Elcsapták, mint a pinty! Tegnaptól fogva, ha jól tudom, a magyar úszómesterek országos felügyelője. S az a humora a dolognak, hogy nem is tud úszni, te! Kreálták neki azt az állást, pedig balta, valóságos balta!... Ezeknek csakúgy kitették a szűrét! Hehehe! Nem kaptak végkielégítést. Azt csak én kaptam!

És úgy kacagott, hogy fekete szeme tele lett könnyel. És bizony Isten komolyan kacagott; mert nem tudta a szegény áldott lélek, hogy micsoda igazságtalanság esett rajta. (Kell-e okos embereknek mondanom, hogy az az úszómester-felügyelőség *más* volt? Csak azért írtam így, hogy ne bántsak senkit. De Reviczky a maga mondókáját mégis úgy mondta, arra a furcsa új hivatalra.)

Láttam a szegény, jó fiú pásztori együgyűségét. Hát, hogy mégis értsen valamit a dologból, oda markoltam, ahol fájhat neki.

- És a döntők kiebrudaltak tégedet? Nem becsülték valamire a te hírlapírói munkásságodat?

Reviczky elsápadt. Ezt a dolgot ő még erről az oldalról nem szemlélte. Eszébe se jutott.

- No de végkielégítést kaptam, én egymagam!... - szólt önmagát támogató büszkeséggel.

- Bolond vagy, Gyula! Elcsaptak, mint egy inast! Azt dokumentálták, hogy az új lapnál te hasznavehetetlen vagy!

Reám meredt a szeme, a szája. Mindez újság volt neki.

De már erre én is kiabálni kezdtem:

- Hallatlan!... Ha már azok az emberek nem bízzák reád az új lap irodalmi rovatát, hát legalább megtarthattak volna annak, ami a Honnál voltál: a telegrammok éjjeli leadójának. Becsületesen végeztél te azt a munkát. Ne vették volna el tőled. Tartottak volna ott. A kenyérért. Gyula, csakis a kenyérért!...

Mintha átvillant volna valami az agyán. Összehúzta a szemöldökét. De aztán megint az igen gazdag emberek nyugalmaival szólott:

- Kétszáznegyven forintom van. Ez nagy pénz. Igen nagy pénz, egy csomóban. Igazi új életet kezdhettek vele. Megírom a tragédiámat. Aztán majd jönnek a tantièmeek, a tantièmeek!

Vállon ragadtam és a fülébe kiáltottam:

- Kilöktek, hé! Nem kellesz ordenáré napszámos-munkára sem! Megaláztak!

Föltekintett és tüzet szórt a szeme.

- És mit szólt mindehhez Jókai? ezt kiabáltam, egyre rázva a vállát. Vagy nem is tud róla? Fuss azonnal Jókaihoz!

Reviczky Gyula most már igen nyugodt volt; olyan, amilyen csak egy igazhívő schopenhauerista lehet; és olyan keserű is.

- Jókai? - mondta csendesen. Jókai a Krisztus, akihez csak imádkozni lehet. Én is imádkozom hozzá - irodalmilag. De, ha a feszülethez azért, specialiter azért folyamodom, mert szükségem van ötszáz forintra, hát jól tudom, hogy a Krisztus nem fogja a jobb kezét legott kihúzni a szegből, hogy az ágyékát övedző vászon redői közül elővegye az ötszáz forintot. Én nem vagyok hívó; de akkor sem hinnék, ha hívó volnék.

Lehajtotta fejét. Elváltunk.

*

... Hogy mi lett azután a te sorsod, te feketével írott fehér árnyék, én édes barátom? A koldus nagy úr, mert nem úr. Ha üres a gyomra, hát oda áll, sorba, a többi közé a klastrom hátulsó ajtajába, ahol a levest osztják, meg a kenyeret. De amikor *valaki* az, akinek emésztő csatornáját az éhség fájdalmai tépik, az oesophagustól lefelé!... S mikor a nevevő ember azt a vadállati büzt kezdi maga körül érezni, amelytől valaha megirtózott, menaszériákban, a koplaló farkasok ketrece körül! Óh, tudom én azt! Mert próbáltam én is. Mert valamint néked, azonképpen nékem sem adatott meg az, hogy kérni tudjak. Hát a hajléktalanság!... Egy-két hónapig meg se kottyant fiatalságomban nekem, szívós macskaegészségű fráternek! De amikor tégedet, beteg, szörnyű beteg embert lelt a novemberi esős utcán, éjjeli kártyázásból jövet, Kiss József bátyánk, hajnali négy órakor... És vitt haza, és fölverte az asszonyt, azt a jó úri asszonyt, hogy neked is legyen egy kis szalámid, egy csésze teád, s hogy a te árva fejedre is süssön az ebédlő lámpásának meleg világa!

Óh te szegény, te szent szenvedő!...

Mit írok? Pedig be tudnék írni feketével feketére, a te nyomorúságodnak ismerője, a magaménak élője!... Haj, azok a nyolcvanas évek, a nyolcvanas évek eleje! - De azt mégis megmondom, ki volt a te Perditád. Az a kis fény a sötétségben, az a kis meleg a hidegben. Leány egy ocsmány táncteremben. A miss. Úgy hívták. Én mindig angolul beszéltem szegénynyel. Valamelyik indiai brit szigeten született. És növendék-lyányka korában, ide, Budapestre sodrotta őt az élet árja; bonnenak egy nagy úri családhoz. A családban volt úrfi is. És egy téli este, mikor a kegyelmes asszony mindent megtudott, a kezére csavarta az angol rima haját, aki az ő egyetlen fiát, a jámbor, tiszta ifjút elcsábította, és úgy dobta ki... Úgy. Aztán, aztán... Mikor én a miszt először láttam, ama *mauvais lieu*n, ahova mi hajnalonta sört inni jártunk, az ujságírás gályarabságából felszabadulva, akkor a miss már a nyomorúságtól összetöprödött, megvénült teremtes volt. Csúnya. De arcán még ott a világbíró nagy faj erős, nemes vonásai; és utolsó fuvalma a pirosságnak, annak a dús angol pirosságnak, melyet a roastbeef, a felséges sör, a gyermekkor óta mindennapos hidegfürdő és a bölcs brit hygiene ad ő minden erejével.

A miss!... Őt, a szegény kis rútat, a hervadtat, csak azért tűrte meg a táncterem nagytekintetű igazgatója, hogy a személyzet népesebb legyen. Színházi fogás. Tetszik tudni, szép kóristánék mögött a tömeg... No meg más is... A «fogyjon.» A miss, ha sejtette, hogy van egy kis pénzem, hajnali négy órakor mindig rántott csirkére éhezett. A *chicken*! S mikor kérte, nem az éhség szólt a szeméből, hanem a félelem. Vajon megkapja-e? Drága étel az. Rántott csirke, hajnalban, egy forint húsz krajcár vagy mennyi! Drága és fontos. Mert az igazgató, derék fővárosi adófizető polgár, mégis látja, hogy a miss nincsen itt hiába. Tehát tovább tűrhető.

Szolgálja az üzleti érdekeket. *A chicken!* És összetette szegény, sovány, mosogatástól vörös kis kezét a miss.

És mikor Reviczky beleszeretett ebbe a csöpp nyomorúltba, az én rossz szám arra a tréfára nyílt, hogy most a csúnyaság ördöge tapsol a pokolban, mert ehhez fogható rút emberpár még nem került össze ezen a világon. - Így beszélt az én rossz szám. De lelkem mást gondolt. Imádkozott. Add, Uram, hogy az a szegény, beteg fiú csak egy pillanatig is hihesse, hogy Perdita szereti őt. Add meg néki, csillagoknak teremője, hogy ihasson egy csöppet a legnagyobb boldogságnak, a szerelemnek szent kelyhéből, az ő hite szerint. Joga van hozzá. Emberi joga. Add meg ezt neki, Isten, azt a csöppet!... Ezen a földön a szegényektől elvételik nemcsak a gazdagság, hanem a tiszta, az első szerelem is. A virágot letépi a dúsak, mert övék minden, a szép ház, a drága ruha, a kocsi, a ló... Adjad, örök Igazság, hogy e költő mámora, szegény mámora, vissza fizessen mindent, amit ő tőle az igazságtalanság elvett!

S megadta a Jóság. A Perditáról szóló versek éneklék a hálaadó imádságot.

*

Mi lett még Reviczkyvel?... A lexikonból böngészem, mert elszakadtunk. De egy kicsit tudom kibővíteni a lexikont. A tudóvész második vagy hányadik stádiumában a Pesti Hirlaphoz fogadta a költőt Légrády Károly. S reá bízta az irodalmi rovat vezetését. És Reviczky Gyula, a nyomorúságok nyomorúsága, az erkölcsi nyomorúság után a bukó lapoknál, német ujságoknál való tengődés kínját is végig szenvedve, végre elérte azt, amihez joga volt: hogy nagy magyar lapban megmondja a magyaroknak a maga kedve szerint: miként ítél ő a magyar emberek írásairól! Légrády Károly urat én tulajdonképpen csak a ki nem nyomtatott irodalmi rémregényekből ismerem. Személyesen, gondolom, legutóbb most hat éve volt szerencsém hozzá, mikor reám bízta Flammarion *Stella* című regényének magyarra fordítását; s megalkudott velem, hogy egy ív hány forint. Arra is emlékszem, hogy a kéziratnak igen pontos beszolgáltatását kérte, mert ő «pedáns ember.»

Hát áldja meg az én istenem ezt a pedáns embert, meg a másikat is, Bródy Zsigmondot; mert ők adták meg ennek a szegény költőnek, hogy ifjú élte alkonyatát megaranyozhatta a tiszteletben részesülő munka igaz napja, és az a másik nap, az a szívettépően hazug, de a halál révén jótékony féle nap: az arcai.

... Barátomat, - véletlen, hogy játszol te velünk! - a *fényirda* tájékán láttam utoljára egy nyári reggel. Az nap, mikor este Szabó Bandi és a felesége, ez a két jó lélek, azt mondta neki: «De most már jönni kell, öreg!» Orcája zöldes volt, mint a patinás bronz. Klinikákon járatos embernek ismerős szín. Derülten mondta, hogy Sziciliába megy az őszön. Erősen helyeseltem.

Tíz nap múlva temették.

MÁTYÁS KIRÁLY.

KOLOZSVÁRI SZOBRÁNAK ÜNNEPÉRE.

«*Nemo Hungaros et eorum naturam magis unquam novit, quam nos.*» Soha senki nem ismerte a magyarokat és az ő természetöket jobban én nálam. Ezt írta Mátyás király, kevéssel halála előtt.

Szent ünnepének szombatján lelkem óhajtó sejtéssel emelkedik a Nagy felé. E repülésnek közepette gyakran ólomként húz le tudatlanságomnak tudata. És irigyen gondolok a történetbúvárokra, akik életök szorgalmas munkájának legédesebb gyümölcseképpen méltón és teljesen tudnak most ünnepelni. Én csak azt rebeghetem: «*Domine, non sum dignus*»... Mert hiába, eljő most Ő az én kis hajlékomba is. Eljő álmatlan éjtszakákon, eljő álmaimban. S most, mikor ezt az amerikai írógépet verem, azt érzem, hogy mellettem áll egy dús verhenyeges hajú, nagy orrú, zömök férfi, - aranyhímes zöld bársony a ruhája, - mosolyogva nézi munkámat és azt kérdi tőlem: «*Quid hoc?* Micsoda kis orgonát billegetsz te? Kattogása hallik egy kicsit, de sípja nem szól. Miféle muzsika ez, te deák?»

És én felelek nékie alázatos szeretettel: «A te nagyságod dicséretét zengi ez a kis acél orgona, én felséges uram, királyom. Testi hangja nem hat ki ebből a magányos íróházból, de lelki szava a magyarok százezreihez szól. Gyorsabban, mint mikor a te vitézeid habos paripán száguldották végig az országot, véres kardot hordozván annak jeléül, hogy hadba akarsz szállani a haza ellenségeivel. De vajon tudom-e méltóképpen hirdetni a te dicsőségedet, én tudatlan; ismerlek-e tégedet én, ama jövőendő ködében élő, amelybe a te sasszemed sem pillanthatott bele!»

S kevélyen nevetve szól az én szegénységem királyi vendége: «Hát nem mondtam-e: *Nemo Hungaros et eorum naturam magis unquam novit, quam nos?* Óh te együgyű bátortalan! Vajon nincsen-e benne ebben az ígében az is, hogy ha én úgy ismertelek benneteket magyarokat, mint soha senki, akkor tik is úgy ismertek engemet, mint soha semmi királytokat!»

... Esteledik. Meg kell gyújtani a gázt. A nemes földek sarával megitatott szövedék izzásából olyan világosság árad, a milyen fényt soha sem szórtak a renaissance kárbunkulussal kirakott arany lámpásai. Megint magam vagyok. De velem a gondolat, az isteni eszme, hogy nincsen magyar, aki Mátyás királyt ne ismerné méltóképpen, igazán, teljesen; se a pásztor-emberek cserényeiben, se - ami kevesebb - a nagyúri palotákban.

Ismerjük őt, imádjuk őt; mert a vérünkéből való, mert magyar vala; és ami legnagyobb, legdicsőbb *barátunk*. Barátunk, a szónak régi *frater* és új *amicus* értelmében. Halhatatlan erejű fajszeretet és emberszeretet. Bölcsesség és jóság. Világbírási és tűzhelyhez ragaszkodás. Nagy a nagyokban és nagy a kicsinyekben. Ott Európa homlokán tombol, itt a paraszt fejére teszi hatalmas kezét, fiúi gyöngédséggel: «Édes bátyó, édes néne!» Óh Krisztustól való szent szeretet! Félelmesen nagy, mikor országokat alkot döntő erejével; szelíd, mikor közöttünk jár boldogságot hinteni! Négyszáztizenkét esztendősi fájdalomunk, idegen kéz alatt való sanyargásunk, a szeretet után való sóvárgásunk szava az íge, amelyéhez fogható mélységgel és keserőséggel soha semmi nép nem siratta el fejedelmét: «Meghalt Mátyás király, oda az igazság!»

Mert így sírunk ma is. S nem az elménk, hanem a szívünk szerint. Haj, ki tudós közöttünk, milliók között? Mátyás királynak Spanyolországban jegyezték föl ezt a mondását, - mert még oda is elhatott az ő híre; - nagy királynak kettőre van szüksége: fényes tettekre és íróra, aki a fényes tetteket megörökíti. Mátyás királynak nem voltak hozzá méltó történetírói. A közép-

kori tudákosság és renaissance uralkodott az ő idejében. Mind a kettő idegen portéka. S mind a kettőben elhal az, ami nekünk a legdrágább, a legédesebb: a magyarság. Világbíró Nagy Mátyás imperator. Az olyan «csekélység», amilyen a nemzet, szinte eltűnik óriás voltában. Orcájának kőbe vésett képe nem magyar, hanem a holt római typus, mely a renaissanceban föléledt. Magyar írás kevés maradt reánk korából, csupa drága ritkaság a nyelv emlékei között; noha szent valóság, hogy ő a magyar nyelvet nagy becsben tartotta és udvarában a renaissance tudósai és poétái mellett kiváló becsületök volt a mi hegedőseinknek is. Bizonyossága a Szabács viadaláról szóló szép ének, melyet a nékem oly igen kedves emlékezetű Vég hely Dezső fedezett föl egy ungmegyei család levéltárában. Amit Mátyás királyról a sima, kedveskedő talján humanisták, ez udvari adulatorok, mint emberről följegyeznek, kezdve a hivatásszerű hízelgő Galeottin: szinte csupa olyan általános dicsérendő dolog, amelyet megírhattak volna ama kornak bármely uralkodójáról.

És mi mégis ösmerjük őt, úgy, olyan teljesen, olyan élő, olyan igazán, olyan emberi valósággal, mint soha semmi királyunkat. Még az átkos emléküket sem. S ezt azért említem, mert a gyűlölség mindig erős bűvárlója a lelkeknek. Mátyás király alakját a szeretet alkotta meg bennünk, századokon által és örökre. De nem a vak szeretet. Soha nem múló dicsősége a magyar génusznak, hogy így ki tudta formálni ezt a shakespearien vegyes, tökéletesen emberi alakot; s ha azt mondom, hogy a maga képére és hasonlatosságára formálta ki, a művészetnek és a bölcseségnek olyan nagyságát követelem nemzetem számára, a melyet talán soha senki én előttem. Mert csodálatos emberlátás az, ami a magyarságban Mátyás király magasztos és édes alakja. Semmi költő nem képzelhetett ilyen istenien tökéletes és ilyen emberien tökéletlen személyt. A Shakespeare, a Cervantes teremtsései... Egy se olyan igaz, olyan mély, olyan örökkévaló, mint ez a költemény, a ki az Úr kegyelméből egykor élt e világon és a magyarok királya volt.

Midőn feléje emeljük szemünket, megvakít a fény, szédít a nagyság. De egyben bátorít valami, hogy tovább nézzük. A Napnak, melybe nem tekinthetünk, nyájas verőfénye van; a félelmes óriás pedig - Mátyás deák. A rettegő tisztelet a bizalmas szeretettel vív; nem győz egyik sem, hanem megbékélnek, ölelkeznek. És szívünkben vagyon a Halhatatlan, kinek nagysága szörnyű és bájos vala. A villámos égből való és virágos réteken járó. Zeus és Adonis. Szemöldöke megfélemlít, karja dönt; mosolygása földerít, kedves szava gyönyörűsége. Fensőségét akkor látjuk legjobban, mikor közöttünk, alant jár. Bölcsesége tréfájában tündöklök. Erejét soha sem érezzük, értjük oly teljes hatalmában, mint ha nyájas. Mátyás deák a mi emberünk. Mert az óriás, akihez nem bírtunk fölemelkedni, leszállott hozzánk, evett a kenyereinkből, ivott a borunkból és jobbát nyújtotta nekünk. Fény nevére, áldás életére! Életére, mely nem szűnik meg, valamíg magyarok vannak e világon. Bennünk él ő, mi örök dicsőségünk, drága kincsünk; halhatatlan a mi halhatatlanságunkban.

Tudós emberek, akik talán művészek is, könyveket írnak arról, hogy ki volt Hamlet, Shakespeare elméjének legnagyobb szülőtte. Hisznek ez árnyék-emberben, a levegőből valóban. Boncolják az agyvelejét, markolásznak a szívében. Egy-egy írott szava, a jambus lába, exegesis tárgya. Miért mondta ezt vagy azt, miért ment erre vagy arra, miért cselekedett így vagy úgy! És mi mindent gondolhatott, ami szerepébe nincsen beleírva! Nemes elmék töprenkednek és vitatkoznak rajta. Elemzésök valóságos chemiai művelet. Nem csufolódásképen mondom. Nagyra becsülöm a lélekbúvárlatnak e munkáját. De mennyivel elevenebb, épebb, izmosabb az a pszichologiai munka, melylyel a magyar elme és szív megalkotta Mátyás király alakját! A történeti valóság egyesül a hagyománnyal, a költeménnyel e képben; némely vonásról tudjuk, hogy idegen; ez az Ezeregyéből való, - Mátyás Harun-al-Rasid, - amaz északi ballada töredéke, s mégis igaz mind, mert *olyan* volt ő!

Dicső, bölcs, igazságos, magyar király. Saját fényében a haza fényét akarja ragyogtatni. Maga tulajdonképpen katonásan egyszerű természet; minden fejedelmi ebédnél jobban ízlik neki a szegény falusi kántor káposztás húsa; a táborban köpönye az ágya és a takarója. De Buda és Visegrád pompája oly vakító, hogy az idegen követeknek eláll a szavok az álmélkodástól. Megalázza a dölyfös oligarchákat, fölemeli a porból a népet. A törvény előtt egyenlővé teszen mindenkit. Az igazságszolgáltatás hűtelen sáfárlaira álruhában les; Kolozsvárt egy napig cipeli a fát és tűri a kegyetlen poroszló ütését, hogy színről-színre láthassa: miként sanyargatja a szegény népet a főbíró; de este fölemelkedik félelmes nagyságában és hóhérekre juttatja a gonoszokat, akik a törvény nevében garázdálkodtak. Olyan, mint az ókori színjátékban a *Deus ex machina*; ott terem mindenütt, ahol szükség van hatalmára. A pór házában, ha igazságtalanság történik és a csatákban, ha döntenit kell észszel és bátorsággal. Ő, a hadvezér, egyszerűs mind a legügyesebb, a legmerészebb kém. Ostromolt várakba oson be éjnek idején; nem ismer félelmet; hős és cselvető, mint a Homeros daliái. Világtörténetet csinál, de mintha nem egy ember volna, hanem száz; arra is ráér, hogy korának legnagyobb tudomány-kedvelője legyen, s nemcsak ontja az aranyat a humanismus pompájának, hanem összeül a szőrszálhasogató theologusokkal vitatkozni és megpirítja őket: a szent atyák könyveiben járatosabb nálók. S ő, a hadverő, leszáll a porondra lándsát törni a félelmes idegen bajvívóval. Tud rettenetesen gyűlölni és gyöngéden szeretni; kemény, mint a vas és lágy, mint a selyem. Ebben is magyar, sőt ebben a legmagyarabb. Tréfás kedve, elméssége, humora olyan, amilyen csak mély bölcsé és a tündöklő művészléleké lehet. Nagyságát, a szinte zordont, megannyozza kedvessége. Ami gyöngesége van, mind csak arra való, hogy tökéletessége annál jobban ragyogjon; a fény nyel árnyék jár. Mint a világ minden igazi nagy férfiai: ő sem szerencsés a fehércselédek körül. Szerelmei között csak a múltó kalandok a boldogok. Xanthippéjét megtalálja ő is. Beatrix papucs alatt tartja; s még ez is illik neki, mert jóságának jele és annak a naivságnak, amely nélkül semmi igazi nagyság nem lehet.

Minden szobor, amit neki állíthatunk, csak hideg symbolum, még akkor is, ha a művészet legtisztább aranyából való. S minek is az új? Sok millió emléke van évszázadok óta neki, minden igaz magyar szívben; e képe hübb a véső remekelésénél, tartósabb az ércnél. A szeretet alkotta önmagából. *Nemo Hungaros magis unquam amavit, quam ego*. De mi sem szerettünk és szeretünk úgy senkit, mint őt. Szeretetünkben történetünknek minden boldogsága és gyásza vagyon. És a nemzetünk sorsán esett világhistóriai igazságtalanság is benne van abban a panaszban, melylyel örökké siratjuk, hogy meghalt Mátyás király.

IGAZMONDÓ KELECSÉNY.

I.

Ki ne tudná, hogy Mátyás király három restet hízlalt egy budai házban. S tudjuk azt is, amit gróf Ráday Gedeon, egy régi szóbeszéd szerint, megírt:

Egykor a ház történetből kigyúl.
«Jaj, ég a ház!» sikolt az egyik rest.
Felel a másika: «Kihordat a király,
Ha kellünk nékie!» - A harmadik szól haraggal:
«Hogy nem restell a szátok szólni?»
Mint ment ki a dolog? - A három rest ott égett.

Mondom, ezt mindnyájan tudjuk; csak hogy nem jól tudjuk, mert az igazság az, hogy nem mind a három rest égett oda; csak az az utolsónak beszélő filozófus: Boldizsár. A másik két rest: Gáspár és Menyhárt bizony kiszaladt az égő házból, mikor sütni kezdte őket a tűz. S csak az egy Boldizsár, az igazi rest, nem billentette a fülét akkor sem. A másik, két nem-igazi restnek azután való életét megírtam én valamikor. De az most nem tartozik ide.

Ez úttal csak azt akarom mondani, hogy az a kis sárga ház, a restek háza, ott a budai várhegy oldalában, az elriasztó példaadásnak háza volt. Igazságos és bölcs királyunk ugyanis jól tudta, hogy a vétek rútságának szemlélése hathatósabb tanulság minden szép szóbeli oktatásnál és intésnél. - Gyermekkoromban azt a kis házat - ma már nyoma sincs - nekem mint a restek házat mutatták. Holott a három resten kívül még más három bűnös embert is tartott benne az ország kenyerén, nemkülönben intő példának okáért, Mátyás király.

Kórógyi Pétert, Veres Gyurkót és Igazmondó Kelecsényt.

Volt pedig ez a három bűnös az ország legnagyobb étkű, legnagyobb italú és leghazugabb embere.

Ama Kórógyi Péter azt vallotta, hogy ő még soha sem lakott jól világéletében. Híre terjedt ennek; s a király azt mondta: «No hadd lám, nem tudlak-e legalább én jól tartani?» És három béresasszonyt állítottak neki egy véka lisztnek: haluskát gyúrni belőle. Kell-e mondanom, hogy bőven volt hozzávaló tepertő, túró és tejfel is. Mikor elkészült ama ritka éhes ember számára ez a borzasztó nagy étel: maga a bölcs király is úgy gondolkozott, hogy beadásához segítség kell. Két vitéz tartotta Kórógyi Pétert; a harmadik meg rakta bele, nagy fakanállal, a haluskát. «Jaj!» nyögte ekközben a jó Péter, «inkább egy tartson és kettő rakja!» Úgy lett, ahogy óhajtotta. S minekutána kiürült a véka, nemes Kórógyi körültekintett: «Hát az ebéd merre van?» - Ennek utána ítélte őt Mátyás király arra méltónak, hogy beiktattassék a példaadás házában lakói közé. Sokáig lakott ottan Kórógyi Péter, még az égés után is, Mátyás haláláig. Mi lett vele Dobzse László alatt, nem tudni; de az bizonyos, hogy II. Lajos afféle udvari bolondot csinált belőle: ő felsége mulattatására kellett patkószeget, eleven egeret és más effélét ennie. És mégis minden magyar ember kalapot emelhet ez előtt a rút torkos előtt. Mert Kórógyi Péter, az immár vén zabáló, elment az ő királyával a mohácsi csatásokra és ott halt meg a haza védelmében, dicső, szent halállal.

Veres Gyurkó, mint mondtam, a nagyitalú magyar volt. Halhatatlan név. Róla nevezik a kulacsot Veres Gyurkónak. A példaadás házában Kórógyi Péternek az volt a dolga, hogy egyen; Veres Gyurkónak meg az, hogy igyon. Mondják, Veres Gyurkó még tökéletesebben teljesítette az ő kötelességét, mint a másik. Abból állott az élete, hogy egy rengeteg nagy

kulacsot szorongatott a szívéhez folytonosan. Nem józanodott ki soha; s észre se vette, mikor megszímította a guta. Jövén pedig a pap, feladni neki a haldoklók szentségét, áhítatosan vette magához az Úr testét; de nem mulasztotta el azt kérdezni: «Hát az Úr vére hol vagyon?» S ez volt az ő utolsó szava.

Igazmondó Kelecsény pedig mint a hazugok hazugja került a példaadásnak házába. Az Igazmondó nevet azért ragasztották rá, hogy rettenetes nagy hazugsága már ebben is nyilvánvaló legyen.

A példaadás háza minden délben, harangszóra, kinyílt a népek előtt. És jöttek az emberek az ország minden részéből, látni és utálni azokat az eleven bűnöket. Legkivált az apák vitték oda serdülő gyermekeiket: hadd borzadjanak és okuljanak - avagy ami fontosabb: nevéssenek - ez ocsmányságokon.

Sördén András uram, ama ház felügyelője, a jövevényeknek megmutatta a csodákat sorban. Elsőben bevezette őket a három rest kuckójába és így szólt a gyermekekhez, a heverő lustákra mutatva:

- Vegyetek példát ezeken az istenteleneken!

- De az ördögbe is, vegyétek azt a példát mentől hamarább! mondta Menyhárt, a legbeszédesebb rest.

- Mert iszonyú fáradság tűrni, hogy így bámészkodtok ránk, ásított Gáspár.

A legigazibb tunya, Boldizsár, hallgatott. Meg se mozdult hevertében. Hát csak vegyék azt a példát a - háta közepéről. Bánja is ő. És ő vala a legtökéletesebb intő példa.

Ennek utána Sördén András bátyó elvezette a látogatókat Kórógyi Péterhez, szemlélni, hogyan eszik meg egy ültő helyében egy hízott sült toklyót; majd nézniök engedte a kulacsával csúf részegségben heverő Veres Gyurkót; végezetül pedig bekalauzolta őket egy kis szobába, mondván:

- Itt meg vagyon Igazmondó Kelecsény, az ország leghazugabb embere!

Abban a kis szobában a polcok tele voltak könyvvel. S a szoba lakójának is mindig könyv volt a kezében.

Az okulni jövők mindig meghökkentek láttán. Mert a többi bűnösön rajtok volt rosszaságuk bélyege. A restek csúf, pöffedt fickók, a nagyétű rút, falánk ábrázat, a részeges csupa bibircsó. De ez becsületes, jóképű, szép szál legény volt; hosszú bajusza a nyugodt lelkiismeretű emberek békeességes indulatára vallón lógott két felé; fekete üstökébe itt-ott immár egy ősz szál vegyült és homlokán - akár csak vitéz volna - egy forradás látszott.

Mondom, mikor bementek a szobába azok a kíváncsiak, Sördén bátyó rámutatott - akár csak Márton mester a vadas kertben ketrecbe zárt amaz oroszánokra, akikről írva vagyon, hogy Mátyás király bécsi halálának órájában mind egyszerre megdöglöttek, senki sem tudja: miért -:

- Hát ez meg Igazmondó Kelecsény, az ország leghazugabb embere!

Ilyenkor Igazmondó Kelecsény mindig fölpillantott a könyvéből és azt mondta:

- Én nem hazudtam soha!

De olyan bágyadt, erőtlén, hideg hangon mondta ezt, mint aki évek óta minden nap mondja; s már rég beleunt, hogy mondja.

S ugyanilyen hangon kezdett kacagni Sördén bátyó. Az ő kacagásában ráadásul még benne volt a csodamutogató komédiás tanult vígsága is. Ezerszer elkoptatott tréfát tálal fel a sokaságnak, tányérozás előtt. Nevetése hát olyan félelmes, üres, nem emberi, amilyen azé a beszélő masina-fejé, amelyet Regiomontanus mutatott egyszer Mátyás királynak.

- Hehehe! nevetett Sördén András, azzal a kísértetes merevséggel. Az ő rettenetes nagy, példátlan hazugsága épp abban vagyon, hogy azt meri mondani, hogy soha sem hazudott!

Aztán, nemkülönben minden nap azonegy mozdulattal, egy tréfásat legyintett Igazmondó Kelecsény felé. Mintha azt akarná mondani: «Vigyen el az ördög!» Majd elhadarta rendes mondókáját:

- Szüzek, ifjak! Különösen erről a megátalkodottról vegyetek példát, hogy megírtózván az ő hazugságától, mindig az igazságnak útjain járjatok, hogy boldogok legyetek mind ez életben, mind pedig halálotoknak utána, midőn adatik az üdvözülteknek olyan gyönyörűség és boldogság, amelyet szem nem látott, fül nem hallott és nyelv nem tud kimondani... Ámen!

S ezt ledarálván, levette kopasz fejéről a süveget, hogy hulljon bele a peták. Amint hogy hullott is minden nap, meghálálni a látott intő példákat. - De Igazmondó Kelecsény ilyenkor mintha már ott se lett volna. Belemerült fatáblás könyvecskéjébe. És mindenek borzadva távoztak kamarájából.

II.

Pedig úgy volt a dolog, hogy ez a szegény Kelecsény deák csakugyan soha sem hazudott világeletében; s épp az lett az ő veszte.

Alig hogy megkapta az első zekéjét, egyszer, vízkereszt napján, megáldani jött az ő kis nemesi házukat plébános uram. Szép ceremónia az. Ott van az egész falu. Szentelt vízzel hinti be a falakat a pap és minden ajtófélfára ráírja krétával a három királyok nevének kezdőbetűit; hogy azon a küszöbön át az egész esztendőben ne tehesse a lábát semmi gonosz lélek. Jámbor, istenes éneklés is jár ezzel a dologgal. Áhítatosan füleltek mindenek; de az a kis fiú minduntalan közbekacagott. Csitították, de hiába.

Tiszteletes uram, az asztalszéken állván szép aranyos palástjában, épp az utolsó ajtó fölébe írta ama szent betűket, mikor a gyerek megint hahotázni kezdett. Ekkor a plébános hátrafordult és így szólott igen keményen:

- Mit nevensz, te kölyök?

A kis Kelecsény meg bátran felelt:

- Nevetem a bácsi veres orrát.

Mindenek szörnyen mozgolódni kezdtek. Tiszteletes uram azonban egyszerre igen megszelídült és igen búsan mondotta:

- Rosszúl cselekszed, fiacskám. Mert hogy az orrom ilyen, arról én nem tehetek: nyavalyától vagyon.

Kelecsény most felkiáltott nagy bátran és diadalmasan:

- Úgy-e tütü a neve annak a nyavalyának?

Igen nagy keveredés támadt erre. A gyereket hátba vágta az apja:

- Fogod be a szád, te istentelen!

Az anyja meg fülön fogta;

- Gyere a kuckóba, rossz gyerek! Borsón fogsz térdepelni estig!

De plébános uram közbeszólt, az aranyos palástnak minden pompájában:

- Ne bántsa kendtek!... Fiacskám, mondd: kitől hallottad te ezt?

Kelecsény pityeregve, de vitézül válaszolt:

- Hát apám uramtól, anyám asszonyomtól.

- Hazudik! kiáltották a szülék egy szózatál. Hazudik a gyalázatos! Tiszteletes uram, mi soha sem mondottunk ilyen rútságot. Megállj, kölyök! Ezt megkeserülöd!

... A nadrágszíjtól csupa kék volt a szegény kis Kelecsény háta, mikor a borsón térdepelt étlen-szomjan; de a szíve tele volt édes, erős, vigasztaló igazsággal. Mert érezte a rajta esett igazságtalanságot. És véghetetlen nagy erő támadt együgyű, gyermeki lelkében. Szenvedni fog, ha kell, mindig; de hazudni soha!

Hát szenvedett is aztán a jámbor eleget, teljes harminc esztendeig.

A következő vasárnap tiszteletes uram arról mondott prédikációt, hogy a hazugságnál nincsen förtelmesebb bűn. A mai rossz világban már beleférközik a gyermekek lelkébe is. *O tempora, o mores!*... Hát tulajdonképpen az egész falu tudta volna, mitől veres plébános uram orra. De azért mégis mindenképpen igen megbotránkoztak ama rossz fiú istentelenségén. S mikor vecsernye után Kelecsény bigézni ment a malom alá, a gyerekek nagy csúfondáros riadallal fogadták:

- Ni, itt jön a hazug Kelecsény!

Kilencet ütött a fiú, becsülettel. Mindenki látta. De osztozáskor mégis letorkolták:

- Nem igaz! Csak hatot ütöttél. Harmadik vagy, nem első! Hiszen te mindig hazudsz!

És így volt ez azután mindig. Mikor a mester elébe járult a fiú, ábécét tanulni, a *ludi magister*, plébános uram bizalmas jó barátja, így szólott a gyerekekhez:

- Hát itt vagyon immár köztetek ama hazug Kelecsény is!...

- Csakhogy én sohasem hazudtam, magyiszter uram! vágott közbe a gyerek tiszta, erős hangon.

- Épp azért vagy megátalkodott gonosz, hogy ezt mondd! kiáltotta a mester.

S aztán ha valami csiny történt az iskolában, a vásott kölykek mindig Kelecsényre fogták. És sok csiny történt. Vagy hogy is ne történt volna, mikor bizonyos volt, hogy csak mindig egynek járhat ki a skutika: a hazug Kelecsénynek. Mert ha ő tagad, akkor nincsen kétség. Ő a ludas. Soha se ragasztottak több számárfület a magyiszter hátára, mint az időben; és soha sem járta sűrűbben a skutika, mindig a Kelecsény nadrágját porozván ki.

Mikor pedig Kelecsény, esztendő múltán, elment Pécsre, a *studium generale* végzésének okáért, a rektor, jólelkű, kövér úr, ezzel fogadta inscriptiókor:

- Hát *carissime frater*, te vagy ama bizonyos hires tiszamelléki *mendax*? Jól vagyon, ha nincs is éppen jól. De vigyázz a nyelvedre, fiú! A spártaiak azt mondták, hogy lopni szabad, csak el ne csipjék az embert. Hát én is azt mondom néked, *carissime*: hazudj, ha tudsz; de rajt ne fogjanak! Mert ha fülön fogunk... Tudod, mi a *consilium abeundi*?... Nos, élj egészségben, szorgalmatoskodjál és ha nehezedre esik is: ne hazudj!

Igazmondó Kelecsény élt egészségben, szorgalmatoskodott is és nem hazudott. De mégis kicsapták az akadémiáról a hazugságáért. Pedig ő volt a második eminens mindenben. A dolog úgy esett, hogy Domos deák, a classis legszamarabbja, tíz kupa borért megcsináltatta

magának a matematikai pensumot az első eminenssel, a pad alatt. Irtózatossághoz a pensum volt az: ha a házfödél bálványa húsz sing, a bálványtól az ereszig meg huszonnégy sing, hány sing akkor a szarufa? Ezt bizony csak Pythagoras tudja megmondani, más alig. Főképpen frater Domos nem. S mikor a matheseos professor sarokba szorította carissimus Domost, gyilkosan ráförmedvén:

- Ki csinálta kendnek ezt a pensumot?

Frater Domos ő nagy ijedelmében kibökte:

- Hát a hazug Kelecsény!

Minek mondjam tovább?...

- Éljen egészséggel! - szólott kegyesen a rektor úr, útnak bocsátván a kicsapott deákot. - Kár volna itt fáradoznod! Hiszen ezt úgyis előre tudhattuk volna. Eredj vitézlő hadi embernek, Kelecsény! Azt javaslom tenéked. Háborúban a kard beszél, nem a nyelv. És a kard nem tud hazudni.

... Ha nem tud-e? - Báthory István hadába állott Kelecsény. És nem volt benne a legutolsó vitéz. Török szablya vágta homlokára azt a sebet, - bizonyisten nem ingyen. De a kenyérmezei csata reggelén a vezér azt találta kérdezni jó katonájától:

- Mi ujság, Kelecsény?

- Az, vitézlő hadnagy uram, hogy félünk! Csak csoda menthet meg bennünket!

Mindenek elsápadtak.

- Hazudsz, fattyú! kiáltotta a vezér. Nem hiába hazug a neved!

Pedig akkor is igazat mondott jó Kelecsény. Bizony féltek a magyarok a tízszer több töröktől; és csak a Kinizsi Pál csodája mentette meg őket.

Csata után, este, mikor Kinizsi a foga közé ragadott az övénel fogva egy holt török vitézt és úgy járta a toborzót, Báthory körüljárt a tábortüzek között és odaszólt Kelecsénynek:

- Hát te mit kotorászol a tarisznyádban?

- Számolom a török füleket; nem tudom: húsz-e vagy huszonkettő?

- Magyar fül az, te hazug! Magyar vitézek fülét vagdostad le, halálukban, te impostor!

- Én mindig igazat beszélek, hadnagy uram! Nézd ezeket a füleket: mind konya a turbántól...

- Hazudsz, Kelecsény! Amint hazudtál ma reggel is!... Megállj!... A király is megtudja majd, micsoda hitvány, hazug ember vagy te! Gondoskodom róla.

És harsogott a kevély diadalmi ének a táboron végig.

... Így került bele Igazmondó Kelecsény a példaadásnak budai házába.

III.

A hegy oldalában, a sikátor fordulójánál, nem messze a példaadás házatól, volt egy nyájas házikó. Mindig olyan frissen meszelt, mintha száz sátoros ünnep volna az esztendőben. Rozmaringos ablakában naphosszat egy feketehajú, fehérarcú szép nő ült és csipkét vert. S mintha csak valami szent kép kerete lett volna az az ablakráma: olyan mozdulatlan, hideg, komoly és mindig egyforma volt az a lesütött szemű, gyönyörű asszonyfej. Csak az arca élet

lehetett látni; mert soha sem tekintett ki az ablakon. És soha sem vetette fel hosszú pilláit a csipkeverő párnáról. De a huncutszemű ember mégis kisüthette, hogy ez a hideg szentkép mindenkit lát, aki a sikátoron végigmegy. Mert az ablakban egy parányi tükör volt a rozmaringos cserepek között. A tükörnek megvan az a furcsa physikai tulajdonsága, hogy aki engemet néz benne, azt én is meglátom benne; mert a szemünk sugara találkozik. Ezért mondotta a huncutszemű ember, hogy az a szép, szelíd szent kép talán inkább alamuszi macskát ábrázol; alamuszi macskát, aki nagyot ugrik.

Rossz a világ nyelve. Kató asszony, Sördén András uram leánya, istenfélő, jámbor özvegy volt. Ura, a nagyszakálú német Giljén vitéz, immár nem volt mai gyerek, mikor feleségül vette őt. Sördén András akarta ezt így. Hadd legyen a lyánya olyan ember hitvestársa, aki még sokra viheti a fekete seregben. De szegény Giljén vitéz nem vitte sokra, ha nem a dicsőségben. Mert immár harmadik éve, hogy megérkezett Szabács alól a hír, hogy dicsőséges halált szenvedett az ostromban.

Volt pedig az a huncutszemű ember, aki azt a kis tükröt fölfedezte, Domos deák. Ha csakugyan deák-e?... Hát sok iskolát járt, az bizonyos; de mindet csak félig. Pécsről is kutya képibe jött el. Nem kellett ott sem a korhely, a röst nebuló. S most korcsma töltelke volt Budán ez a Domos deák. Kóbor vitézeknek, vándorlegényeknek, hóhéroknak társa lett a csapszékekben; s ennek a gyülevész népnek forgatta a kintornát, feslett énekeket mondván melléje. Tudott volna ő szép virágénekeket is. De mikor épp az nem akarta hallgatni, akinek dalolta volna. Kató asszony.

Menjen az ablakom alól, Domos deák! mondta neki végre. Nem kell kend se testemnek, se lelkemnek. Minek hoz hírbe? Fel is út, alá is út!

- Tudom, mért nem kellek kednek! Mert szegény legény vagyok. Ked gazdag. Az ura után hópénzt kap a királytól. Sördén bátyó meg minden nap fél süveg petákat hoz haza. Hej, ha én is a király embere volnék, mint valaki a példaadás házában!...

- Hazudik kend, Domos deák!

- Nem vagyok az Igazmondó Kelecsény! röhögött a deák.

Aztán egy csúfondáros nótára fordítván kintornáját, eltűnt az esti homályban. Csak a nyekergés hallatszott még egyre.

Az a lilimarc meg olyan lett, mint a pipacs.

Egyszerre elhallgatott a kintorna. És Kató asszony ablaka alatt egy hang azt suttogetta:

- Hátha gazdag leszek? Hátha kincset, gyöngyöt, kalárist hozok neked?

Egy vödör víz zúdult ki az ablakon.

- Hé, Duna, csípd meg a tolvajt!

S a kapu küszöbét dühösen ugatva kaparta a mérges szelindek.

IV.

Három nap múlva nagy dolog történt a példaadás házának utcájában. Euthymust, a dús, vén görögöt, megölték és megrabolták vityillójában. Harminc lépésre attól a nevezetes háztól. Reggel vérében lelték a gazdag fősvényt. Csákánnyal verte agyon a gonosztévő. Ki lehetett az az istentelen? Nem volt nehéz kitalálni.

A vérvonások elvezettek a példaadás házaiig, s ott egy kamara ablakáig. Csupa vér volt a fal, az ablakpárkány is, - jele, hogy úgy mászott be a gonosz -; a kamarában, az ágy alatt pedig megtalálták a vértől undok csákányt.

Volt pedig az a kamara az Igazmondó Kelecsény kamrája. Világos ez, mint a nap.

- Hazug, mondotta a bíró Kelecsénynek, most az egyszer hiába folyamodnál a mesterségedhez. Vagy ha mégis megpróbálnád: majd eltérít tőle Márton mester. Érzed a szenes serpenyő szagát?... A tüzes harapófogó kicsikarja az igazságot a leghazugabb emberből is. Csak ki vele!... De tanu is van: Domos deák. Ő látott, mikor az éjjel kimásztál az ablakodon. Hát mered mondani, hogy otthon voltál?

- Egy szóval se mondom, bíró uram! válaszolta Kelecsény olyan nyugodtan, mintha azt kérdeznék tőle, hogy hány gomb van a zekéjén. Szent igaz, hogy én az éjjel kimásztam az ablakomon, s nem voltam otthon hajnal hasadtáig.

A bíró meghökkent. Országos nagy valóság volt, hogy ez a Kelecsény mindig hazudik. Akkor hát az az igazság, hogy az éjjel mégis csak otthon volt. De arra való a juris prudentia, hogy a bíró az ilyesmin ne akadjon meg. Semmi római judex nem találhatta volna ki jobban, mit kell ezután kérdezni a reustól:

- Hát akkor hol voltál?

Igazmondó Kelecsénynek a szeme se rebbent meg.

- Azt soha sem fogom megvallani.

- No majd mindjárt megkérdezi Márton mester is. De hogy került a vér az ablakodba és a csákány az ágyad alá?

- Az nem az én dolgom. Én tudom, meg az élő Isten is tudja, hogy a görögöt nem én öltem meg. Egyebet nem mondhatok.

A bíró kikiáltott a törvényszék pitvarába.

- Márton mester, jöjjön kend!

A veresszakálú Márton mester olyan szép illedelmesen tűrte fel Kelecsény inge ujját, mint mikor a borbély igen nagy úron készül eret vágni. És oda tartotta a tüzes harapófogót a reus keze csuklójának fölébe, kérdő pillantást vetvén a bíróra.

- Hol voltál az éjszaka? kérdezte a bölcs úr még egyszer.

Kelecsény bőrét perzselte az izzó vas. De csak olyan nyugodtan felelt mint addig is:

- Nem mondom meg.

A bíró intett. Sustorgott, gőzölgött valami; meg nyikorgott is.

- Hát nem mondod meg?

Kelecsénynek el se változott a hangja:

- Nem én, soha!

A bíró megcsóválta a fejét.

- Még egyet, följebb, Márton mester; és szakítsa is kend!

- Megálljatok! kiáltott most egy erős, tiszta hang a küszöbről.

Mátyás király volt. Egymaga; minden udvari kíséret nélkül. - Hallotta, mi történt a példaadásnak házában. Azért jöve el.

És végighallgatta a tanukat, akik látták a vérnyomokat és Domos diákot is, aki arra esküdött, hogy Kelecsényt látta kimászni az ablakon.

- Fölösleges tanú vagy, mert maga Igazmondó Kelecsény is azt mondja, amit te! szólott a király. És - beszélt tovább, összeráncolva a homlokát - ha csak ennyit tudsz vallani, hát minek sápadozol úgy? Minek, te?...

Domos deák arcán tűzzé vált a fagy.

- Tudok én egyebet is mondani. Ha kevés, hogy csak azt mondom, hogy Kelecsény kimászott az ablakán, hát tanuja vagyok én egyébnek is. Meglestem azt is: hova mászott be. A Kató asszony ablakába!

Kelecsény felordított, akár csak tüzes vassal csipkednék - most először:

- Nem igaz!... Megvallok mindent!... Én öltem meg, én raboltam ki a görögöt!

Mátyás király megsimította a homlokát.

- Menjetek ki innen mind, szólott lassú hangon. Csak Kelecsény maradjon itt.

S mikor mindenek távoztak, megszorította a reus kezét, a pörzsölt sebtől egy ujjnyira:

- Hazugom, most már tudom, hogy most hazudtál először világeletemben. És amivel eddig tégedet csak csúfoltak, dicséretes neved néked az Igazmondó Kelecsény. Hű szolgám leszel könyves házamban. Vagy nem kedves néked a bibliothecarius mesterség? Te könyvmoly!... Hanem a násznagyod is én akarok lenni. Vagy nem kellek?... Ej, ne csókold a kezemet!... Nem szeretem a szakállas asszonyt meg a férfinak kezét csókoló embert.

Aztán egyet rúgott az ajtón:

- Jertek be mind!... És lássátok azt a derék deákot, aki soha sem hazudott: Igazmondó Kelecsényt. Ártatlan ez és maga a becsület. Hogy ki a bűnös? Azt majd kisütitek ti hárman: bíró, Domos meg Márton mester. Semmi közöm többé hozzá. Csavarj egy kis íres patyolatot a kezed csuklójára, aztán menjünk innen, Igazmondó Kelecsény barátom!

TOVÁBB!

Hő nyári délután. A bögölyöktől bosszantott hat fekete ló türelmetlenül prüsszkölve rázza ezüstös csótárját. A koszorús szekér elé fogott két öreg fehér herélt csöndesebb vérű; megadó bölcselkedésbe merülve legyezik magukat hosszú farkukkal jobbról és balról, sorra pihentetvén fáradt négy körmüket, egészen a komfortáblis lovak paraszti módja szerint. Az utca tele van feketekabátos urakkal és mosónéféle asszonyokkal, meg mezítlábas gyerekekkel. A rendőrség ugyanis lent is, fent is szigorú kordont vont, s csak a nagyságosokat bocsátják át rajta. De ez az intézkedés nem gátolhatta meg, hogy a közbeeső külvárosi házacsok akácfás udvarairól ne csődüljenek elő a bennszülöttek. Lábamnál három ferencvárosi csemete játszik lyukbavetóst, minekutána beleúntak a kocsik és lovak nézésébe. Mellettem pedig szegény nénikék töprenkednek, az állukat szorongatván:

- Isz téz a gráf?

- Ná, téz iz a dokter!

- Oba gengansz, frau Khádi, téz iz a szengerin!

- Hernsz auf! Téz iz a miniszter!

Aztán mindnyájan elhallgatnak egy kicsit e nagy impresszió alatt. - A társaság fényes. Vagy legalább hinnem kell, hogy az. Hihetővé teszi a jeles alkalom és az a körülmény, hogy minduntalan a szemembe ötlük egy-egy, a vicclapok képeiről ismerős arc. Másképp nincsen szerencsém hozzájuk, mert jó, ha minden tíz esztendőben egyszer jelenek meg efféle és egyéb más gyülekezetekben. S olyan furcsa az: torzképről ismerni meg valakit! A karikatúra-rajzoló azt keresi az emberi ábrázatban, ami csúnya és szertelen; s azt teszi még csúnyábbá és szertelenebbé. Most, hogy e fejeket színről-színre látom, valamennyiből a groteszk vonás tolakodik a szemembe legelsőbb. Rendszerint nem hökkent meg semmi rútság. De mikor előre kiválogatták számomra az arcoknak minden fölfedezhető csúfságát, s először kerül elé az eredeti: én, a sugallat erejénél fogva, csakis a rútat látom rajtok. Csupa Gwymplayne-orca ez; s azért irtózatoss mind, mert egy sem akar ocsmány lenni. Olyan karikatúrák között járok, mint a negyvenfokos láz álmaiban.

A társaságnak központja van. Egy kimagasló, mindazáltal kopott és borzas köcsögkalap. Ezt a kalapot huszáros szőke bajuszú, de igen borotvátlan, nyurga úri ember viseli. Alkalmassint ő köztünk az egyetlen, akinek szorosan az alkalomhoz illő ruhája van; de ezen a ruhán meglátszik, hogy már évek óta hordják hasonló alkalmakkor. Kántor ez az úr? Vagy kórista? Avagy civilbe öltözött házi tisztje a szállító intézetnek? Aligha. Minden érkező egyenest feléje siet és kezét szorít vele. Ő komoly, de nyájas; némely méltóságos vagy exellenciás lapockát meg is vereget a kézszorítás után. De furcsa, hogy ezt az embert a bizalmas tisztelgés után mindjárt faképnél is hagyják. Mikor közeledik az óra, s már minden vendég együtt van: olyan egyedül áll a feketeruhás szőke huszár, mint a bélpoklos. Nézem őt, az egyedülvaló rejtelmest. És valami sejtés lep meg. Istenem, hiszen ez Fazekas, a könyomatos! Legutóbb a nyolcvanas években láttam, szegény kis csupaszkepű, futkosó suhancnak. Irgalmas egek, mekkora bajusza nőtt azóta! S még nem képviselő vagy bankigazgató? Szegény! Persze én is tüstént színe elé járulok; mert az embernek, ha jelen van, elvégre is jelen kell lennie. Kegyesen rám ismer és megveregeti a lapockámat. Hirtelenében még csak azt kérdezem tőle, hogy kapunk-e új minisztériumot; aztán én is faképnél hagyom. Tehetem. Minden rendben van. Jelen vagyok, voltam és leszek holnap az ujságokban.

És elvegyülök a népes és kellemes kaszinóban. Igen sűrűn állunk. És szivarozunk, akár csak a Stromboli-vulkán. Én, igaz, csak későbbben gyújtottam rá, mert ritka vendég levén, nem

tudtam, hogy ez szabad és szokás nálunk. Növekedvén a társaság, szinte tolongunk. Csak egy kis üres tér van, épp ott az aranyoszlopos kocsi mögött. Tudniillik az üvegajtó már nyitva van s a fekete deszka előrehúzva; holmi szíjak is lógnak két oldalt. Mi kerüljük ezt az egyetlen komorságot. Hiszen minden oly vidám! Az élet lakozik itten. A levegőben fecskék nyilálnak csicseregve; a sötét fullajtár leszállt a nyeregből és pipaszó mellett beszélget a magas bakján ülő kocsissal. Gyönyörködve nézem együgyű, de bölcs vigyorgásukat. Az ilyen mesterségű ember, tetszik tudni, mind humorista, még pedig a legjavából.

Be alig megy valaki. A paszomántos, magas portás árván áll a szépen diszített kapuban; nincs kinek szalutálnia; meddő méltósága szörnyen untatja. De ki is akarna abban a szűk, fülledt udvarban szorongani, hideg szájjal, némán, s végighallgatni a hosszú énekeket és a még hosszabb beszédeket! Jobb idekint ebben a kedves, derült, úri társaságban. Orrom a sok finom havanai illatába beleképzei a feketekávé zamatos páráját is. Csak az a hiba, hogy nincsenek itt jó angol zsöllyék és török kerevetek is, hogy végigtehénkedhessen rajtok az ember. Hogy az ilyesmiről még nem gondoskodnak a magyarok! No de ne essünk kétségbe; ki tudja, mit hoz a közel jövő.

Eddig csak távollétemmel tündökölvén e nyájas délutáni összejöveleteken, szerény jelenlétem némi feltűnést kelt. Tárgyalnak engemet. Érzem még a hátam mögött is. Tanakodnak: csak kémkedni jöttem-e, vagy valami hasznoskát akarok. Tehát már én is? Eggyel több. Egy méltóságos úr azonban önzetlenül fel akarja használni az alkalmat. Minekutána hosszas reámmutogatás és kérdezősködés után kétségtelenül meggyőződött róla, hogy én vagyok én, amolyan régi csendbiztosos sasírozással elélem bokázik, egy kissé emelt fejhangon bemutatja magát - tüstént per «engedd meg, kérlek alássan» - s miután örvendett a szerencsének, kitör kebeléből a panasz, hogy őt a napi sajtó célzatosan mellőzi. Például a magyar és etruszk perjog viszonyáról írott tanulmánya is el van eddig temetve. Bámulatos véletlen, hogy egy példány épp itt van a hátulsó zsebében. Ha egy Esti levél keretén belül... és a többi. Végül a lelkemre kötven, miszerint, bár ismeretlen oldalról, hódoló kézcsókját összes női rokonságnak átaladni el ne mulasztaszam, derült fenségességgel odábbpöndörödik.

Jönnek a jóbarátaim, a tíz év óta nem látottak, üdvözölni a ritka vendéget Rácországbán. Lebocsátkozik hozzám a hazai irodalom egyik fénycsillaga is:

- Szavamra mondom, pajtás, a te nekrológod a legszebb az egész bandában. Mély, mély!

Aztán a kezével mutatja, hogy milyen mély. Esküszöm az élő Istenre, hogy nem olvasta; sőt meglehet, hogy nem is írtam semmit. Látszik az orrán, hogy szeretne még valamit mondani; valami elméset főképpen. Végre is csak azt süti ki megint:

- Mély, mély!

S újra mutatja az ujjával. Egy perc múlva a szomszéd csoportból hallom, hogy másik ujságírónak beszél «Szavamra... mégis csak... a te... banda... mély, mély.» S látom a gesztust is.

A nőttön növvő zsibongásból mondatok, sőt anekdoták töredékei ütik meg fületem. Ama szentmaglódi parcellázások fényes sikere... Udvari tanácsos in petto... Nyilvános rendkívüli... Azok a tót választók a herkópáternek sem fogadják el az új tízforintost, de valami kincsásó reá bukkant háromszáz darab régire, tehát... A rendes tagság... Államtitkársjelölt... Hahaha!... Tizennyolc percent is lehetséges... Ellensúlyozni kell a rosszakaratú kritikát... Különben zsidó... Tegnap beszéltem a kegyelmessel... A bizottság a mi részünkön van... Egy hét alatt huszonkét koronával estek... Biztos kerület... Tencer Pál... A főispán mulya... No pedig ezt a sikert meg fogjuk csinálni, huszonöt előadáson alul meg se állunk... Az a lap megbukik, már a ház mestertől kérnek bélyegre valót... A királyi táblánál majd elalszik...

Egyszerre végigszáguld a társaságon a jaguár. A legalsó csoport ugyanis szóba hozta, hogy egy approbálás alatt levő tankönyvben a jaguár növényevő állatnak mondatik. Nagyon jó ez a vegetáriánus jaguár! Tüstént szálló igévé válik és szájrul szájra repül még azok közt is, akiknek a legkisebb gondjuk ez a jaguár. De mulatságos a jaguár. A legfelső csoport (más cég képviselője) egy pillanatra belesápad ebbe a jaguárba; hanem azonnal magához tér s ő is beledob a sokaságba egy bombát: hogy az approbálás alatt levő másik tankönyvben az van, hogy a *genus accusativusa generem*. Gördül tehát a *generem* is, és sokan nevetnek rajta, főképpen azért, mert sokan nem igen tudják, hogy mi rajta a nevetni való. Erre az alsó csoport visszavágna a szűz Szent Imre herceg ugyancsak approbálás alatt levő négy fiával, de...

Jön a főtisztelendő klérus.

Az apátúr egyet ránt a vállán, hogy ünnepibbre igazítsa az ezüsthímes pluviálét. Egy külön üdvözlő tekintetet vet az én könyomatos barátomra, s egy általánost reánk, díszes közönségre. A bojtos dalmatika terhét cipelő káplán urak kisasszonyos szendességgel mosolyognak; nekik is kő nyomja a szívöket. A paszomántos, magas portás haptákba merevedik, még pedig első osztályúba. De nem ez a megható. A megható, azaz hogy a szenzációs, a minden tereferének elnémítója, a papság nyomában kelő gyászos jelenet. Sötét leplek és fátylak felhőjébe veszve a hazai színművészet Napja közeledik. Megtörtén, összezúzva. Roskadozása, negyedik felvonásbeli roskadozása, mint mindig, most is a realizmus nagy erejével hat bennünket tönkre. Két oldalt támogatják őt. Jobb felől egy ismeretlen öreg asszonyság, bal felől egy ismeretes fiatal úr. Emberségemre merem mondani, hogy a Nap nem ismerte jobban a ma délutáni gyülekezet tárgyát, mint én a chicagói kereskedelmi és iparkamara elnökét; s nem is lehetett vele több dolga. De az a bevonulás mégis igen sikerült volt. Méltó záradéka pedig az az enyésző eltűnés a gyászkárpitos kapu sötétségében... Ah, még most is ide kell kapnom a szívemhez!

De a jelenvoltak között, *per associationem*, tüstént mindennek fölébe kerekedik két nagy rokon-téma: a színművészet és a szerelem. Én odulakó már elszoktam egy kicsit az ilyen beszédek hallásától. De hegyezem a fületem, mert valóban érdekesek, s milyen újak, legalább nekem! Cannesból Montreuxbe mentek, onnan pedig Gmundenba... A nyaraló bére egy saisonra tízezer korona... Monte-Carlóban állítólag be kellett csapni a smukkot, tetszik tudni, abban a meredek sikátorban... Két manicure foglalkoztatott; az egyik csak arra való volt, hogy szecessziósan piszkosra fesse a körmét... Az a híres történet?... Legenda... Ugyan kérem, húszezer korona honorárium, ezekben a súlyos napokban!... *Venite, exultemus Domino: jubilemus Deo salutari nostro.*

Ez belülről hallatszik; a lágyan zordon, a vigasztalón félelmes énekszó. Meg se hallottuk volna, ha nem elegyedik bele egy idegtépő sikoltás, az ötödik felvonásbeli országos hírű sikoltás. Legott dült arcú alak jelenik meg a kapuban, az az ismeretes fiatal úr: a Nap rosszul lett, orvost, orvost! Mintha forgószerű sodorná, úgy repül ki a sokaságból egy jeles ifjú doktor (kinek magántanársága ellen hallatlan ármánykodást viszen véghez a vetélkedő szanatórium) s elszánt, drámai markolással kiragad a belső zsebéből egy hosszú műszeres tokot. Klinikákon járatos szemnek nem titok, hogy 1-30 számú katheterek vannak benne. A buzgó ifjú tehát eltűnik a feketeposztós alagútban. A paszomántos, magas portás szalutál; tisztelt barátom, a könyomatos, pedig jegyezz.

A gyülekezeten mintha új hullám hömpölyögne végig. Nem igen tudom az okát, de minden felől Deák Ferenc, Beóthy Aldzsi, Ujházi és névtelenek olyas anekdotái hallatszanak, amelyek, kinyomtatva, okvetlenül könyvelkobzásokkal járnának. S valami folytonos crescendo észlelhető. Eleinte csak halkan suhan a trágárság, de később - vajon ettől a mód nélkül való dohányzástól részegedett meg a kompánia? - harsog a szabad száj és vele a kacagás. Hanem egy incidens ennek is véget vet.

Mentelmi eset fordult elő a rendőri kordonnál. Dr. Purzicsán, a dalnok, lélekszakadva érkezvén, hogy a Pompéry-társaság részéről jelen legyen, át akart törtetni a vonalon. De, mint hattyúhoz és nyaraló hazafihoz illik, talpig fehérben, többször kimosott tennisöltözetben volt; a fején Stanley-sisak; a hóna alatt - mivel negyven perc múlva indul a vonat - két rúd szalámi, három láda szivar, külső és belső zsebeiben pedig bámulatos bősége a negyed kiló gyöngykávénak, a keményítőnek, a dohánynak és a sajtoknak. András az ő józan eszével azt hitte, hogy a lázas ifjú eltévelyedett ebben a nagy városban; megmagyarázta neki, hogy a pályaház nem erre van. Erre a nagyságos úr rövid, de hangos szónoklatban tiltakozott mentelmi jogának megsértése ellen; s minekutána a kérdés tisztázódott, diadalmas fönséggel rohant végig soraink között, be a sötét kapuba, - *black and white*.

Ez az eset megint a törvényhozás felé irányozta a közvéleményt. Eleinte csak a casuistica forgott szóban. Rendkívül tanulságos történetek, hogy ötven szekér választó érkezését hogyan lehetett meggátolni az ő falujokbeli tűzvész hírével; továbbá, hogy ha az ellenjelölt takarékpénztári könyvecskékkel veszteget, legcélrányosabb azokat a könyvecskéket a hely színén kész pénzen beváltani; a szavazatok biztosak, sőt kamatok is. Aztán soká tartottak odabent a beszédek - következett a sok szám. Százezer, nyolcvanezer és lefelé. S mind bizonyos, mint az, akinek a kedvéért tulajdonképpen itt vagyunk: a halál. Kiabálták a numerusokat. Egyszerre elém toppan egy ismeretlen úr és felajánlja nekem a szent-lilliputi kerületet; fillér nélkül, csak húsz különböző esedékességű váltót kell kiállítanom öt esztendő negyedévi fizetéseiről és a lakásbérekről. Ítélem meg magam: nem tündöklő ajánlat ez? Hallani ilyet a mai világban? Felelni sem tudok, olyan nagy a zaj. De egyszerre erős pisszegés hallatszik és lassankint csönd lesz. Még csak egynéhány elkésett szám hallatszik.

A kapuból fekete tollbokréták bukkannak elő, s fehérteni kezd egy nagy halom virág és szalag. A sötét, de vidám fullajtár, a csizmaszárba tüntetvén pipáját, iziben nyeregbe mászik. A fényezett deszka egyet csikordul, amint betolják; az üvegajtó becsapódik. A koszorús szekeret is gyorsan megterhelik. S egy igen tiszteletreméltó, deres pofaszakálú úr felszól a kocsisnak:

- Tovább!

TRANS, APUD, ADVERSUS.

Tisztelendő oktatónk katonás, nyalka legény volt, mint különben a hatvanas évekbeli fiatal piaristák kivétel nélkül. Ez a huszárosság egynéhány évvel idősebb társaikról ragadt rájuk; azok tudniillik még csakugyan a Guyon, a Bem, a Damjanich huszárai voltak, s mikor megint visszabujtak a reverendába, a fekete teveszőr szoknya nem bírta eltakarni többé a vitéz honvédtisztet. Ez az újabb nemzedék a szerzetesi és papi életet úgy fogta föl, hogy a noviciátus közlegénység, a négy kisebb rend altiszt, a subdiaconus hadnagy, a diaconus főhadnagy, a presbyter kapitány. A mi tisztelendő urunk fránya egy kapitány volt. Hirtelen szöke és hirtelen haragú ember. Haját hátul sündisznóformára fölkefelve viselte, az akkori divat szerint. És szidta a jezsuitákat, mint a bokrot. Mindez egy csöppet sem volt papos. De azért már látszott a tisztelendő úron némi kezdetleges paposság is. Például szerette a kezét minduntalan dörzsölni. Aztán volt egy csodálatos szokása: fölfujta a pofáját, aztán a szája jobb szélén kieresztette a szelet, s ekközben a bal szemével egyet pislantott, mint a macska. Tudja Isten, ez is olyan papos volt.

A gramatika és a pálca között szoros összefüggést látott a professzor úr. Ha azt kérdezte, hogy milyen nemű a *humus*, s a fiú nem tudta hirtelen eldönteni, hogy milyen: egy jót sózott a spanyol náddal a nyaka közé. Ekkor a páciens kinyögte: «Hímnemű!» Most következett a második és erősebb ütés, s reá a jajgató felelet: «Semleges nemű!» A harmadik és szörnyű csapásra aztán felüvöltött a «nőnemű» is.

- No lám, hogy mégis tudod, édes fiam! Csak gondolkozni kell! mondta a tisztelendő úr elégedetten.

Aztán a tábla mögé dugta a palcát, megdörzsölte a kezét és felfujta a pofáját, fél szemmel pislantván.

A tisztelendő úr nem bírt belenyugodni abba a bajba, hogy az osztályban vannak fiúk, akik *trans, apud, adversust* egy hónapi keserves nyúzás után sem bírták megtanulni. Ezt a hatsoros verset, mely vagy harminc praepositiót sorol fel. Nehéz ez a hat értelmetlen hexameter annak is, aki ért deákul és aki tud skándálni. Hát nekünk, akik se nem értettünk deákul, se nem tudtunk skándálni. Negyvenen mégis bevágtak valahogy; harmincnak azonban csak nem fért a fejébe. S megszűnt itt a pálca gramatikai csodatékonysága is; mert mikor a fiú elakadt a második sor végén, a harmadikat nem varázsolta ki belőle nem hogy a nyak, de még a hát alá alkalmazott spanyol nád sem.

Végre egy délután azt mondta a tisztelendő úr:

- Aki holnap sem tudja a *trans, apud, adversust*, azt a pedellussal dobatom ki az iskolából.

És rémületesen fujta fel a pofáját és rémületesen pislantott. Nemkülönben rémületesen dörzsölte a kezét.

Gyermeki józan eszünk, igaz, felszólalt e képtelenség ellen; hiszen az iskolából csak azért lehet valakit kidobni, ha valami gonoszságot követett el, s azért nem, mert nem tud egy vagy más leckét. De azért másnap a misén mégis forrón, dühösen imádkoztak az eminensek is, hogy ne hívják ki őket; mert ha elakadnak a félelemtől, akkor...

A deák óra a harmadik, az utolsó volt: tíztől tizenegyig. Halálos csönd volt az osztályban, mikor a tisztelendő úr elővette a kalkuluskönyvet és bűvárkodni kezdett benne. Mi még egyszer, utoljára kétségbeesetten és vakon meresztettük szemünket a *trans, apud, adversus* soraira; hátha most ragad még belénk valami!... Végre elhangzott a szörnyű szót:

- Majer!

Majer felállt a tizenkettedik pad szélén, az ablaknál.

Ő volt az osztály vénje. A legöregebb, legnagyobb és legerősebb fiú, akit világeletemben láttam. Az ember tudniillik mindig magához méri a teremtés dolgait. Hát persze öreg a száz-esztendő is, nagy a granatéros is, erős a vasgyúró is; de nem hozzám képest! Ez a Majer lehetett már vagy tizenöt esztendő, a szakála, jámbor kapucinus-szakál, serkedni kezdett - mert az időben nem csupa angyalos fésülésű és matrózruhás Elemérkéék jártak az elsőbe, mint most - és négy tagba szakadt, izmos kamasz volt. Igen szegény józsefvárosi gyerek. Ruhája rongyos és piszkos is; látszott rajta, hogy gyakran megfordul az istálló körül. Magyarul sem tudott jól. De szerettük őt, mert szelíd kebel vala. Szörnyű erejét soha sem használta velünk fiatalokkal, kicsinyekkel és gyöngékkal szemben. És dicsően tudott ministrálni. - Hogy háromnegyed hatkor már a sekrestyében lehessen, hajnali négy óra felé kellett útnak indulnia hazulról; de mégis mindig ő kéredzett legelsőnek ministránsul. S amint mondtam, olyan remekül tudott ministrálni, hogy még a főtisztelendő igazgató úr is vele ministráltatott magának.

... Felállott tehát Majer, és mi mindnyájan fájdalmas rémülettel néztünk rá.

- Mondd! szólott a professzor úr és felfujta a pofáját.

Majer nekifohászkodott és rákezdte az ő svábos nyelvére:

*Trans, apud, adversus quarto junguntur et ante,
Pone, per, adversum, juxta, prope, versus et infra...*

Aztán elhallgatott, bután és szomorún. Tudtam, tudtam, előre tudtam, hogy csak eddig juthat! A szívem összeszorult. A tisztelendő úr nem haragudott egy csöppet sem. Szelíden dörzsölte a kezét, nyájasan fújt egyet és derülten pislantott:

- Hát csak szedd össze a könyveidet, édes fiam, és eredj Isten hírével!

Ez a jóakarát szörnyűbb volt minden dühnél. A torkom kiszáradt, fülemben lüktetve zúgott a vérem. Beletemetkeztem a Szepesibe, hogy ne lássak és ne halljak. De mégis hallanom kellett a Majer ügyefogyott, rimánkodó szavát:

- Kérem, főtisztelendő úr!...

Imádság sem lehetett alázatosabb és könyörgőbb.

- Nem, fiam, mondta a professzor úr lassan. Csak szedd össze a könyveidet... Vagy (ezt már hangosabban mondta) nem még?

Egy esdeklően dacos, kétségbeesetten bátor síró hang felelt a terem mélyéből:

- Nem megyek.

A tisztelendő úr gyorsan megdörzsölte a kezét, hirtelen fújt és pislantott:

- Tóth, hívd Gyurit!

Ez nekem szólt, mert én ültem az első padban, szélül, az ajtónál. Gyuri pedig volt az iskola-szolga. A szemem sötétedett, a fülem csengett, a torkomat meg valami nagy puha golyóbis fojtogatta belülről. Nem mozdultam, nem bírtam mozdulni.

- Siess hát, te! kiáltotta rám a tisztelendő úr.

A következő pillanatban már vadul nyargaltam a hosszú, néma, üres folyosókon. Nem volt többé semmi ájulhatnékom, csak a szörnyű sápadtság fagyát éreztem arcomon. Először az első emeletre rohantam le, aztán föl a harmadikra; és folyton suttogva kiabáltam: «Gyuri! Gyuri!» Mert tudtam, hogy hangosabb szóval az előadásokat háborgatnám.

A harmadik emeleten élém bukkant a fizikai múzeum nyitott ajtajából Gyuri. Egy lombikot törülgetett. Bár ragyavert, de jóképű magyar, matyó ember volt, s mindig kötött kék ujjast viselt.

- Mi tetszik, úrfi?

- Jaj, az Istenért, jöjjön hamar az elsőbe!

- Minek?

- Egy fiút kell kidobni!

Gyuri hirtelen beszaladt a lombikkal meg a rongygyal, aztán ki és hozzám szegődve, ügetni kezdett velem együtt lefelé.

- És mit vétett az a fiú? kérdezte a lépcső fordulójánál.

- Jaj, nem tudja a leckét!

Még most is emlékszem rá: úgy rémlett, hogy Gyuri lassítja a lépteit. De fél perc múlva mégis benyitottunk a klasszisba. Én elül, Gyuri mögöttem.

Az osztályban minden szakasztott úgy volt, mint az imént. A tisztelendő úr nyugodtan ült a katedrán, a fiúk könyvbe süttött fejjel szepegtek, Majer pedig csak állott a helyén. Mintha most is látnám; pedig már harmincnégy esztendeje ennek. A nap rá süttött, s valami fényesség tűnt a szemembe. Egy nagy, fényes, mozdulatlan, állandó könycsepp csillogott az orra hegyén. S meghosszabbodott tőle az orra, egészen halottasan.

Ebben a pillanatban valami rettentő, elképzelhetetlen szégyen lepett meg. Ni, Gyuri a hóhér, én pedig vagyok az ő legénye!

A tisztelendő úr nyugodtan dörzsölte a kezét stb.

- Hát csakugyan nem mégý?

Az a konok, de alázatos hang, mintha a föld alól jött volna:

- Nem megyek!

A professzor úr most már dühösen fujt és pislantott:

- Akkor hát, Gyuri, dobja ki azt a gazembert!

Furcsa ereje az emberi gyöngeségnek, hogy a szörnyű dolgokra való előkészületet mindig iszonyúbbnak érzi magánál az aktusnál. (Észrevettem ezt kivégzéseken is.) Mindnyájunkat valami kíváncsiság fogott el. Mohón vártuk a történendőket. De Gyuri csak nem mozdult.

- No, ne vesztegessük az időt! kiáltotta a tisztelendő úr és türelmetlenül fujva dörzsölte a kezét.

Gyuri ekkor lassan bement a padok mentén Majerig, megállt előtte és azt mondta:

- Ugyan kérem, ne bolondozzon! Menjen Isten hírével!...

De most ádázúl válaszolt a delinquens; szinte ordította:

- Nem megyek!

Gyuri ekkor kezet vetett rá. Megragadta a karját és kifelé kezdte cibálni a padból. - De Majer sem volt rest. Egy erős rántással kiszabadította magát a szolga markából, aztán szembe szállt vele, amúgy józsefvárosiasan. Nyilván látta már búcsúkor a milimári-legények vitézi mérközéseit. Előre szegte hát szegény tömpe fejét, mint a bús tinó, és birkózó állásba helyezkedve, a két tenyere élével lassan, tempósan szegdelni kezdte a levegőt. Ez, tetszik tudni, arra való,

hogy ki tudja előbb elkapni az ellenfél keze csuklóját? Nagy «fór» az, kérem! Szegény Gyuri is derék verekedő legény lehetett valamikor Mező-Kövesden. Felgyúladt benne a virtus. Teringette, csak nem fog szégyent vallani?... Nekidurálta hát magát ő is. A tagadóját ennek az izének... Hát majd meglássuk, ki kapja el a csuklót előbb? Isten és a józsefvárosi gyakorlat kedvezéséből Majer kapta el. Sőt legott elkapta még a Gyuri derekát is és keservesen falnak szorította az embert.

- Akkkasztófáraló! fújták a kathedrán.

A jámbor Gyuri most felbőszült. A következő pillanatban már a földön folyt a birok. Nem láthattuk tovább. Hányszor csinált Majer vagy Gyuri «hidat», s hányszor érintette egyikök vagy másíkok válla a talajt - nem ismeretes. De a viadalnak mégis csak az lehetett a vége, ami a fizika törvényei szerint bizonyos, sőt kikerülhetetlen. A ha nem is éppen erősebb, de nehezebb Gyuri felnyalábolta egy dühös hátulsó derékfogással a könnyebb Majert és - hiába kapálódzott, bőgött a boldogtalan - kicipelte a klasszisból. Amint ott lógott a szolga hasán, rossz lajbija felcsúszott és kilátszott szennyes, rongyos inge, meg a bőre. A szegénység titkát láttam először az életben, a természet ereje szerint; s láttam az embert. Gyuri meg csak hurcolta.

S iszonyúság: még nekem, hóhérlegénynek kellett ajtót nyitnom mesterem előtt. De már akkor elszédültem. Fölemeltem a két ujjamat és nyúlfülezttem:

- Kérem, főtisztelendő úr, mindjárt meghalok!

- Eredj a pokolba!

Útnak indúltam a szoba felé. A folyosón, a csengettyűnél, Gyuri állt. Még kipirúlva és felgyűrődött ruhaujját igazgatva.

- Hej, úrfi! sóhajtotta. Nehéz a lelkem, sírni szeretnék. Mert tetszik tudni, *az* is csak olyan szegény ember, amilyen én vagyok!

S ebből is valami nagyot tanúltam; nagyobbat és többet, mint amit az iskolákban tanulhat a gyerek.

*

Kell-e mondanom, hogy Majer délután már megint a rendes helyén ült, mintha semmi sem történt volna. És ministránsnak jelentkezett.

*

Magam sem tudom, miért kísértett engemet mostanában a régi, az eltűnt iskolának ez a képe. Hogy a mai emberek gondolkozzanak rajta? Meglehet, sőt úgy is van. De lappang bennem valami más erő is, mely követelte a jogát.

KARÁCSONYEST.

Ennek a karácsonyestnek sok minden között megvolt az a nevezetessége is, hogy januárius tizenkettedikére esett.

Tudniillik az egyetemi professzor felesége - a «kis zsidóné» - december huszonharmadikán hirtelen elutazott (a mamája betegedett meg vagy mi) s a sánta zongoramesterné nem kérhetett tőle előleget. Jobban mondva: nem kérhette meg a nagy előleget. Az ötven forintot. Azt a legendás ötven forintot. Arra a karácsonyestére való ötven forintot.

A sánta zongoramesterné comtesse volt. Tulajdonképpen igen jó családból való. De a grófságot csak 1768-ban kapták, s Nagy Iván szerint a családfa gyökerei csupán a XV. századig nyúlnak. Elvégre ez is valami. De az igazi, a nagy nemes a férje volt. Pócs-Petri és Mária-Pócsi Pethry Ubul, *de genere Werbulch*, a török császári Medsidjerend commandeurje, a Szent Szilveszter-rend lovagja, az ottomán hadsereg v. lovas századosa, v. pápai zuáv-főhadnagy; jelenleg magánzó. A nagyapjának még megvolt az a *primæ occupationis* darab földje; az egy kvadrát geográfiai mérföld a Tisza mellékén. De a zsidó elvitte azt is, mint mindent. Ubul, dicső harci tetteinek utána, most magánéletet élt; még pedig a feleségének a zongoraleckéiből. Vagy miből is élhetett volna egyébből? Csak a hadi tudományhoz értett, semmi máshoz. Azt tanulta a bécsujhelyi akadémiában. Vagy mi is méltó a nemes emberhez? De az akadémiában az utolsó évfolyam végén az a nagy malheur érte, hogy dubiózus váltókat számíttatott le a házmesternével; vitézi pályáját tehát kénytelen volt a cs. ottomán hadseregben folytatni, s miután Birgizli várát hősiesen megvédelmezte a lázadó örmény katolikusok ellen: kardját a szent atyának ajánlotta fel, s küzdött is egész a Porta Piáig.

Élete most sem volt egészen tevéketlen. Tudniillik ő főzött otthon, míg a grófnő leckeadni járt. Valóban kitűnő tiszamelléki tokányosokat és zsványpecsenyéket tudott alkotni. De csak télen. Haj, a nyár! Mikor a zöldben van mindenki - már mint a zsidók - s kidobott pénz az apró hirdetés, hogy a zongoramesterné hajlandó felvállalni minden leckét, ki Török-Bálintig! Ilyenkor a nagy szakácművészet csak a vastagételekre és a németül vízi verébnek nevezett galuskára szorítkozott. Haj, a nyár! Vagy néha a tél is. De most igen jó világ volt. Az egyetemi professzor felesége - a «kis zsidóné» - tagadhatatlanul igen derék menyecske... Először is nem igen törődik a pénzzel. Szó nélkül nyugodott bele, hogy egy óra egy forint. S ez akkor is kijár, ha Magduska bármi okból nem vesz leckét. (Hallják, kérem: Magduskának hívnak egy zsidó leányt! Milyen kapaszkodás!) Ez azonban az Árpádka francia leckéivel együtt (hallják, Árpádka! bizonyosan Áron!) havi negyvenkét forint volt. Igen nagy pénz a mai világban, mikor mindent elhordanak a...

No de a kis zsidóné mégis igen derék asszonyka volt. Igazi kedves teremtés. Jó szív. Ubul ugyan azt mondta, hogy az egész csak zsidó hengegés. De a sánta zongoramesternének is megvoltak a maga csendes, de makacs meggyőződésai. - Mikor a kis zsidóné egy nedves téli nap észre vette, hogy a grófnő fekete ruháskája igen vékony, olyan kedvesen tudott belekönyörögni a markába egynéhány kék bankót.

- Majd elszámoljuk Mili néni... persze, hogy elszámoljuk, igen pontosan.

Szegény harminc forint! A grófnő tízéért téli köntöst vett, húszért pedig megverte az ura. Mert az italos embernek csodálatos sejtelmek vannak. A méltóságos asszony megkuporgatta azt a pénzecskét. Rossz napokra. Mint ahogy a macska elássa a maradék csontot. A nagyságos commandeur megszimatolt valamit. Egy este nem jött haza vacsorálni, az az hogy nem is főzött vacsorát. Éjfélkor állított be. Vérben forgott a szeme. Suttogva rikácsolta: «A pénzt! Add ide a pénzt! Akarom a pénzt!» Az asszony azt mondta, hogy nincs. S akkor az ember ütni

kezdte, ott, abban a sovány kis ágyban. Az asszony pedig visszaütötte. Vissza, az ő vékony csontos öklével. Az egyiknek az orra lett dagadt, a másiknak a szeme kék. Így szokták. Ilyenkor aztán Ubul sírva fakadt. Mili is mindjárt. Felkelt az ágyból, hideg borogatást rakni az Ubul orrára. Aztán odaadta a pénzt mind. Ubul pedig egy kicsit elérzékenyedve azt mondta: «Kisztihand!» és szaladt vissza a kis kávéházba. Első dolga volt két forintos becsületbeli adósságát megfizetni; a többi tizennyolc forintot pedig tíz perc alatt elnaszivasította. Aztán haza ment. Igen alázatosan. Kivéve, hogy csuklott. - Óh a szegények! Bizony ellehettek volna ennélkül is. Dehát igen szerették egymást. A méltóságos asszony szeme azonban kék volt még kilenc napig.

... Karácsony! Annak a karácsonyestének végre meg kell lennie. Hét hosszú év óta várják, halogatják, álmodják, hisznek benne, majd kételkednek benne. Hiába. Ez egyszer meg kell lennie. És meg is fog lenni. Az úri vacsora. Az úri társaság. A fény. A bőség. Mint egykor volt, régen, mindkettejük gyermekkorában. - Ah! Az íróasztalról leszedik a felső két fiókot; úgy aztán meg lehet vele toldani a kétfelé hajlós asztalt. Keskenyebb, no de mindegy. Hat gyertya fog égni; a házmesterné kölcsön adja két karos gyertyatartóját. Meg két széket. A menu? Haj! Hideg halpástétom. (Napok óta látni a charcuterie kirakatában olyat.) Pörkölt csirke, az Ubul módja szerint, amúgy tisztaiasan. Két nyúl. Vagy nem elég nyolc embernek kettő? Kalács, mákos és diós patkó. Egy forintért giardinetto. Hat liter igazi bor. (Ubul fölfedezett egy biztos forrást a Magdolna-utcában.) És... öt üveg pezsgő! Igazi francia pezsgő. Nemes embereknek való. Aztán tea, puncs; kinek mi kell. Istenem, milyen este!

A vendégek?

Legelsőbb is a hercegek. Schundowski herceg és Schundowska hercegné, született Lipipenska hercegnő, fejedelmeknek egyenes leszármazottja. Szegények! Pillanatnyi zavaruk már számos év óta tart. Borzasztó! Dolgoznak: papiros zacskót gyártanak; de otthon, nem a Berger fabrikájában. A herceg bizalmasabb helyekre cigarettát is szállít.

Leopold Ritter von Krantschenkruntschek (von Krantschen und zu Kruntschek) a krajnai ösнемesség tagja. Volt cs. k. őrnagy. De tulajdonképpen tábornagyszernagy; mert már okvetlenül tábornagyszernagynak kellene lennie az érdemes aggnak, ha a hatvanas évek elején nem éri az a szörnyű szerencsétlenség: az Eynatten-ügy legutolsó hulláma nyelte el. Ah, a fiatal császárnak rossz tanácsosai voltak! Kegyetlenek. De azért éljen a császár! A lovag harminc év óta napidíjas a zálogházban.

Borza bácsi nem éppen ősi családból való. De kétségtelenül nemes ember. S főképpen nagy összeköttetései voltak a legősibb magyar nemzetségekkel, míg ügyvédkedett. Két-háromszáz esztendő óta húzódó pöröket folytatott. A kis ujjában az egész genealogia. Silentium alá a zsidó fiskálisok gaz irigysége helyezte. Most irnok a megyénél, szegény öreg.

Hábador Ignác a tudós és költő. Az igazi neve nem Hábador, hanem Szloveczka. A Hábador nevet Vörösmartyból kölcsönözte. Igen gazdag ember. Budai házi úr. Háza a Gellért-hegy oldalában van, egy kicsit följebb. Az ötvenes évek előkelő körei igen kedvelték muzsáját. Egy kissé cinikus. Mindig nyári ruhát visel. Kánikulában csak egyet; de a napok hűvösödésével kettőt, hármat ölt egymás fölébe; s decemberben eljut a hétig. Igen jeles költőnek mondja magát. Sokkal különbnek a betyár Petőfinél. Boldog emlékü V. Ferdinánd királyunk hetvenedik születése napjára írott ódája legfelsőbb helyen elfogadtatott és prágai hitbizományi könyvtárba kebelezetett. Erről írás is van, üveg alatt. Hábadort az Akadémia ötven év óta állandóan mellőzi. Irigységből, a nagy historikust. No de nem is fogja a vagyonát az Akadémiára hagyni. Hát kire hagyja? Pedig van ott hagyni való. Ez a bölcs a provizórium óta szalonján és vöröshagymán él... Kire hagyja a százezret, kire hagyja? Olyan kedves ember! De mikor a hét ruhája így télen megázik, hát szörnyű bundaszag van körülötte. De, mondom, igen kedves öreg úr, az tagadhatatlan.

A hatodik vendég Cowaach bácsi volt, a derék Cowaach bácsi. Róla csak annyit lehetett tudni, hogy Franciaországban a lovasságot szervezte - maga mondta, s egyebet se mondott soha - továbbá, hogy most gyakran, sőt minden éjjel megfordul olyan helyeken, ahol némi szerencsejáték folyik, s éberségével elejét veszi a rendőrség holmi betolakodásának; végül: igen jó családból való.

... A méltóságos asszonyt nagyságos férjeura rávette, hogy ötven forint előleget kérjen a kis zsidónétól. Arra a vacsorára. Mert annak a vacsorának meg kell lennie. Immár szétküldötte a meghívókat is. De a kis santa zongoramesterné csak nem hozta az ötven forintot.

Nem hozta még december tizenkilencedikén sem. S Ubul sötéten összehúzta a szemöldökét. Mili mindig elő tudott hordani egy csomó kifogást. A kis zsidóné nem volt otthon... Vendégek voltak... Nem lehetett beszélni... És a többi.

Huszonegyedikén, mikor megint csak nem volt ötven forint, Ubul fenséges keserűségű kitörésbe öntötte egész férfiúi és nemesi méltóságát:

- Ah, tudom! A kis zsidóné már rég ide adta azt a pénzt, de te titkolod, mert azt hiszed, hogy karácsonyig eliszom és elkártyázom!... Hahaha! A Werbulch utolsó ivadéka ilyen komisz! Legalább a Mária Terézia korabeli új grófok azt hiszik. Úri vendégeket hív meg úri módon, úri vacsorára, aztán elherdálja a pénzt! Becstelen gyanu! Először is legfeljebb tíz forintot fordítanék a saját céljaimra abból az ötven forintból, mert így járnak el a Werbulchok! *Sans peur et sans reproche!* A vacsorát soha! A vacsorának meg kell lennie!

Mikor huszonkettedikén sem volt meg az ötven forint, Ubul igen nyugodtan kijelentette, hogy most már érti a dolgot. A kis zsidóné komisz. Nem ad előleget. Ők vittek el egy kvadrát geográfiai mérőföldet! Olyan fekete humust, hogy a holló nem látszik meg, mikor rászáll... S most nem adnak annyi előleget, amennyit a magyar nemes a Józsa Gyuri kocsisának dobott borraivalóul, ha Tisza-Füredről Egerbe hajtott vele a legény...

Huszonharmadikán a grófnő igen későn és rémülten tért haza. Mindennek vége! A kis zsidóné elutazott! Nem lehet többé kérni tőle! - Ebből aztán nagy verekedés lett. Mivel hogy Ubult épp egy órával azelőtt hívta meg Cowaach bácsi egy pohár borra s igen el találtak borongani a múlt emlékein. Mondom, igen nagy volt a verekedés. Ubul a Mili fejéhez vágott egy findzsát, Mili meg reá döntötte az Ubul lábára a kétfelé hajtós asztalt. Aztán mind a ketten sírtak s rakták egymásra a hidegvizes borogatást...

Pedig a kis zsidóné csakugyan elutazott. S a dolognak az volt a nyitja, hogy a santa zongoramesterné azt a kérést naprul-napra halogatta. Félt. Nem attól félt, hogy nem kap, de attól félt, hogy kérni kell... Óh, csak ezt ne, csak ezt az egyet ne! - Néha már a nyelvén volt. Például huszonegyedikén. Aztán mégse bírta kimondani. Huszonkettedikén pedig a kis zsidóné így szólt hozzá, angolul, hogy Magduska ne értse:

- Én napok óta érzem, hogy maga nekem valamit mondani akar, hogy kíván tőlem valamit... Szóljon, kérem, szóljon...

Óh, hát ki tudna ilyenkor, épp ilyenkor szólni! «*Oh not at all, dear madam... Nothing... Indeed...*» És megölelte a kis fekete göndör professzornét. És nevettek mind a ketten. - Holnap, holnap! Holnap meglesz, bizonyosan, kikerülhetetlenül... De másnap a kis zsidóné már Bécsben volt. Telegramm hívta föl.

Ubulék a szent este alkonyatán szétküldték a meghívást visszavonó leveleket. Betegek. S valóban lefeküdtek már hat órakor. A krumplivacsora után. A leveleket vivő hordárnak két forintot kellett fizetni. Budára is ment. Karácsonykor a hordár drága. Az volt az utolsó két forint a háznál.

Januárus tizenegyedikén a kis zsidóné hazaérkezett Bécsből, s akkor a sánta zongoramesterné igen nyugodtan, minden aggodalom nélkül kért tőle ötven forint előleget. Még az nap szétküldték az új meghívókat. Este Ubul tizenöt forintot követelt a saját céljaira.

Világos reggel tért haza. Füttyörészve és egy nagy bokkrétával. Egy kicsit kapatosan, de igen szeretetreméltóan. S mindenekfölött méltóságosan.

- Kisztihand. Nyertem. Igen sokat nyertem. Nem tudom, mennyit, mert nem tudom, mennyit dobáltam el a cigánynak, a kelnereknek, a virágáros culáknak... Jó reggelt, édes!

S kevélyen odavágott az asztalra egy halom bankót, ezüstöt, mindent; aztán sok vizet ivott és lefeküdt.

Hát csakugyan igen sok pénz volt az. Huszonkilenc forint hetvennégy krajcár, meg vagy kilenc upesti huszas. - Ez igen komoly dolog. Délben megállapodtak, hogy nem halkocsonyát fognak enni, hanem strassburgi szarvasgombás pástétomot; a két nyúl helyett lesz egy egész özgerinc. Pezsgő nem öt, hanem hat üveg. Meg egy nagy palack chartreuse. Továbbá ötven darab tizenháromkrajcáros szivar. Venni kell négy alpaka kávéskanalat is. Aztán igen jól be fognak fűteni a szobába.

Délután bevásároltak mindent, gyönyörűen. A vacsora nyolc órára volt kitűzve. Ubul már hatkor a főzéshez látott. Tiszta kötényt kötött; megmosta kezét. A csirkét a viceházmesterné kopasztotta. Ezalatt az úr a borok körül forgolódott. Az a magdolna-utcai csakugyan nem volt rossz. Kivált ha kóstolta az ember. A nagyságos úr pedig kóstolta; a kóstolásnak az lett a következménye, hogy a viceházmesternét hirtelen kidobta. Mi lehetett a közvetlen ok? Nem tudom.

Aztán sírva hámozta a vöröshagymát.

- *Ah, grässlich!* mondta a feleségének, idegen nyelven, nem bizonyos: miért. *Pensez donc, ma chérie, chez nous, à Pócs-Petri, la cuisine!* Matyi, a tót szakács, *avec ses deux marmitons*, a Kristóf meg Laci! *Cinq filles pour la vaisselle!* Meg három béresné, meg a kulcsárné! *Et me voilà!... La bonne à tout faire...* Egye meg a fene!

Bement a szobába. A drága szivarokból elvett kettőt. Továbbá kibontotta a chartreuset. Nem sokára hallani lehetett, hogy a viceházmesternével megbékült, mert egy forint borralalót adott neki és sörért küldte. Ha dolgozik az ember, hát nem szomjazhat.

A pezsgő egy dézsa hóban állt. Ah, igen szép lesz ez az este! A vendégek közül elsőnek Cowaach bácsi érkezett, s mikor a terített asztalt meglátta, azt mondta:

- Mikor Franciaországban a lovasságot szerveztem...

Aztán mosolyogva pödrötte meg ősz bajuszát és elhallgatott. Csakhamar behúzódott Hábador is.

- Meleg van egy kissé, szólt amaz emberek hangján, akik meg vannak róla győződve, hogy minden szavuk rendkívüli és klasszikus. Ha a méltóságos asszony megengedi...

És hét öltözet ruhájából hármat a kályha mellé teregetett száradni. Jöttek a hercegek; a hercegné semmi szín alatt sem akarta levenni esőköpönyegét, s mindjárt belemarkolt a giardinettoba. Nemsokára bekopogtatott Borza bácsi, az ügyvéd is; meg a krajnai lovag. Az utóbbi igen ünnepiesen; elkobzott rendjeleinek összes és egy kissé zsíros szalagjaival.

... De hol van Ubul?

Azt kérdezte az egész társaság. Itt van, itt van!...

Egy kicsit kipirulva érkezett a konyhából. S vígan, mert azon kezdte, hogy Hábadort, a filozófus költő-aggastyánt, hátba vágta.

- Nono! Hehe! szólt a nagytekintetű férfiú, szendén tiltakozva.

- *Madame est servie!* kiáltotta Ubul tüstént. Asztalhoz ültek.

A hercegpár a háziasszony jobbján és balján. A strassburgi pástétom járt körül, igen nagy csendességben; csak Cowaach bácsi szólalt meg egyszer:

- Mikor Franciaországban a lovasságot szerveztem...

A hercegnek igen hosszú szőke bajusza volt és igen sokat vett a pástétomból.

Ubul nem evett. Bort töltögetett a poharakba - néha melléjük - és azt mondta:

- Csak ki kell inni hirtelen, mert...

Elfeledte, hogy miért. Kocintani akart, de egyszerre csak a szoba sarkába vágta a poharát:

- Ej, löre! Nem uraknak való! Hé, izé... Jánosné! A pezsgőt!

Aztán maga szaladt ki a pezsgőért. - A társaság összenézett. Senki sem volt jókedvű. Baj van, nagy baj van!

- Mikor Franciaországban a lovasságot szerveztem... szólt zavarodottan Cowaach bácsi.

Ubul visszatért két palack pezsgővel és - hol van valami olló, kés vagy mi az ördög? - bontogatni kezdte. Elég jól sikerült. A dugó pattant.

- Pezsgődugó pattan, éljen a sült kappan! szólt a költő fontosan mosolyogva.

Negyven esztendeje, hogy ezt a kádenciát csinálta; s mindig hatott. De most rosszul hatott.

- Uraságod moquirozza magát rajtam, mert nincs kappan! förmedt fel Ubul keserű főhadnagyi hangon.

- De Pethry úr... szabadkozott a költő.

- De édesem... rimánkodott az asszony.

- *Keh, tu alta Hitzkopf!* kiáltotta a herceg.

Aztán mind nevettek és igen megkönnyebbültek. Mert nevetett Ubul is. S rögtön igen szeretetreméltó lett. Töltögette a pezsgőt, s mikor Jánosné behozta a paprikás csirkét, úgy látszott, nincs többé semmi baj.

- Mikor Franciaországban a lovasságot szerveztem... szólt Cowaach bácsi derülten, s egész tornyot rakott a tányérjára.

A paprikás valóban igen remek volt, kivéve, hogy egy kicsit kozmás. De a siker hízelgett annak a tiszai szakácstudománynak. Ubul igen becsületesen viselte magát egész az őzgerinc közepéig. Akkor már a negyedik üveg pezsgő járta. A szobában a vadhús erős illata terjengett. Jó meleg és vacsora kedv volt. A két asszony nagy beszédbe elegyedett. Toilettekről beszéltek, Istenem... A fiskális ama nagy Úrvölgyi contra Úrhegyi pört kezdte magyarázni az uraknak, a költőnek, a krajnai lovagnak és a házi úrnak; de mikor ott járt, hogy a leány-ágon esett hallatlan törvénytelenység, a bírák megvesztegetésével... Ubul hirtelen felugrott, kezében a pezsgős pohár, és szólani kezdett, olyan kemény hangon, mintha egy török zászlóaljnak kiáltaná: jobbra kanyarodj!

- Midőn e poharat... e poharat... kedves kötelességem a... az én úri...

Egyszerre elfehéredett a képe. Lecsapta a poharat az asztalra úgy, hogy vele tört és dőlt minden. S a herceg szeme közé nézve, gyilkos haraggal ordította:

- Te fortwährend moquirozod magadat rajtam! Disznó gazember vagy! Kilöklek! Mars ki!

Az a szegény ártatlan lengyel csak nézett. Fakó képe megnyúlt, s kenderszínű bajusza szemlátomást hosszabbodni kezdett. Nagy csendesség volt. A herceg végre összeszedte magát, mosolyogni próbált és azt mondta:

- *Aba tu alta Pamschabl, pist psoffn, keh schlafn.*

- Meghalsz! - üvöltötte Ubul s felragadva székét, a lengyel főúr felé akart rohanni. A két szegény asszony sikoltott. A költő a kályha felé húzódott. A fiskális azonban megragadta a széket. No csak ez kellett. Ubul a földre teperte az öreg urat és ütötte, ahogy bírta.

- Dehonestatio! Violentia! hörögte Borza bácsi. Criminalis dolog ez, Pethry úr!

Leopold Ritter von Krantschenkruntschek meg Cowaach bácsi le akarták szedni barátjokat az igen tisztelt ügyvéd úrról; de ügyekezetüknek csak az a foganatja lett, hogy a következő percben már négyen hemperegtek a földön, összegabalyodva, dulakodva.

- Jézusnak szent lelke! síránkozott a szegény házi asszony. Schundowski, válassza őket széjjel! Segítség, segítség!

A herceg rohant is volna; de abban a pillanatban a vacsorálóasztal toldalékját tevő íróasztalnak kijött a lába - az alatt küszködő urak lökték meg - s összeomlott minden. Az özgerinc mártása a tányérok és poharak cserepeivel elegy zuhant a hadakozók nyakába; s ez még semmi volna: hanem az abrosz lobbort vetett a felfordult gyertyáktól.

- Tűz van! ordította mindenki s rohantak kifelé. Legelül, három rendbeli ruháját felkapva, a költő. Utána mindjárt a házi úr. A következő percben az egész társaság a konyhában volt s azt kiabálta: tűz van!

- No nincs már tűz! szólt közbe Jánosné, a szobából jövet. Eloltottam.

De a csillapító szózatnak nem volt hatása. A vendégek kiszaladtak mind, azaz hogy elszaladtak. Hallani lehetett, hogyan botorkálnak le a sötét lépcsőn. S felhatott a Cowaach bácsi megbotránkozott hangja:

- Mikor Franciaországban a lovasságot szerveztem...

Akkor vették észre, hogy az Ubul orra vérzik. Mili hideg vízéért futott.

- Kisztihand! mondotta a hős csendesen.

S igen halavány és igen szelíd volt. A méltóságos asszony pedig sírt.

- Ha a házmesterné meghallja, hogy az abrosza összeégett... tűnődött Jánosné.

Ez a gondolat is növelte a bánatot. - Hét éven át vártak erre az estére, erre az úri estére, aztán... De az orrvérzés elállt.

- Sebaj, az úr pokolban is úr! kiáltotta Ubul. Van még két palack pezsgő!

BIKAVIADAL.

I.

Nézegetem a spanyol bikaviadalokról készítettem fényképeket. Egész album. Az első tíz vagy hány rossz. Mind a tárgy megválasztása, mind a munka dolgában. Épp a legérdektelenebb jeleneteket fogtam az érzékeny hártára, s azokat is úgy, hogy mély megvetést érezhet irántam a legjámborabb kezdő kodakos is: a képek ferdék, nem élesek és kifele fut belőlük minden alak. Ez a lelki és testi gyöngeség: az akarat hiánya meg a szem, a kéz ügyetlensége az első corrida okozta borzalomból eredt. Mikor az istállóból kimentő bikával szembe szálltak azok az emberek, aztán piros lett a fövény a vértől, a felöklelt lovak beleiben gázolt a bős barom, majd a véres banderillákat rázva bömbölt kínjában, míg végre torkából rőt zuhatagot ontva összeomlott, lapockája mögött a matador markolatig bedöfött kardja: iszonyodtam, mint a falusi kisasszony, akinek Budapesten megmutatják a közvágóhíd érdekességeit. S még a bennem lakozó buddhista uralkodott rajtam: az állatok kínja, vonaglása és halála feldúlta az egész valómat. Bizony pokol ez a világ; az állatok a kárhozott lelkek benne, az emberek meg az ördögök. Hogy ezek az ördögök könnyen pórul járhatnak, sőt egy kicsit meg is halhatnak, mivelhogy a bikaviadal tulajdonképpen a veszedelem felidézése és kikerülése, minden sava-borsa meg az a bizonyos *hátha*: eszembe sem jutott nekem pogánynak.

De csakhamar felülkerekedett bennem a keresztyén. Bizonyítják filmjeim. A negyedik-ötödik bikáról csinált képekből már látszik oroszlánkőrmöm; a tizedik, a harmincadik, az ötvenedik bika fotográfiáján pedig teljes nagyságában tündöklök fényes amateurségem. (Nem bánt egyéb hiúság ezen a világon: hát ne tessék rám haragudni.) A legútálatosabb, a legvéresebb jeleneteket tudtam kiválogatni - még olyasmiket is, mikor a *puntillero*, a sintér, árat ver a döglődő ló nyúltagyába; és a technika is elsőrendű. Ime, nem remegett többé sem a szívem, sem a kezem! E nagy változás oka az ideális keresztyén felfogás győzelme. Mit, egy állat fájdalma, vére és pusztulása! Bika vagy légy? Ló vagy szűnyog? Hát nem mindegy az? Oda se neki! Az első ló felöklelése még iszonyodást gerjesztett bennem; de mikor a huszadik, irtózatoss kínjában felrugdalta a levegőbe három méter hosszan kilógó beleit, szörnyen bántott a fotográfus lelkiismeret, hogy ezt nem kaphattam le, mert objektívem elé ágaskodott egy nagy karimájú spanyol kalap. *Panton men koros estin!* Haj, megszokunk, megununk mindent! Az idealizmus győzedelmét különben az segítette elő bennem, hogy nekünk, avatatlanoknak, teljesen egyforma az a sok huszonöt perc, amely alatt egy-egy bikával végezni kell. Mert mi nem látunk. A mi szemünkben csak palástlobogtatás, ugrálás, lóbél, vér és mészárosmesterség az egész. De a spanyol, aki szakértő és tudja ezer mozdulat, ezer helyzet mivoltát, sőt még a nevét is! Reggeli csokoládéját hat bikaviadal-folyóirat olvasása közben issza. S ha könyvtára csak tíz kötet, mind a tíz említődik abban a három kilogrammos tobusban, melynek címe *Bibliografía de la tauromaquia*. E nagy mű szerzője, a Señor Don Szinnye bácsi, noha vagy hatvanezer címmel szolgál, azt mondja a bevezetésben, hogy ő a szent Ágoston kisdede, aki az Óceánt kagylóval akarta kimeríteni!

... És mi tudatlan idegenek merünk írni a bikaviadalról! Mily megvetés lehet ilyenkor a kevély spanyol szívben! Nincsen hozzá fogható, csak a Hans von Wolzogené, mikor az Eötvös Károly wagnerista beszédeit olvassa az ujságban. S én még sem átallok kimondani azt a szörnyűséget, hogy a spanyol bikaviadal mivoltát csak mink, oktondi idegenek ismerjük igazán, noha sejtelmünk sincsen az olyan tudományos dolgokról, hogy a palástlobogtatásban mi a különbség a *levantado* és a *parado* között; hát hogy érzékünk volna a *volapié* vagy a *media vuelta* leszurás iránt! S mégis mink idegenek mondjuk, hogy a bikaviadal, melynek

titkai előttünk örökké rejtettek, a legnagyobb emberi dolog, mert egy nemzet életének egyetlen és épp ezért csodálatos hatalmú megnyilatkozása.

Azt mondják, hogy a római arénák lelki maradványa a bikaviadal. Dehogy az! A katolicizmus műve, semmi egyéb. Papi fegyelem alatt van egy nagy, egységes nép; a vallás uralma olyan erős, amilyen másutt sehol. Mindent a papság kormányoz, a lelkiismeretet zsinóron húzgálják. Azért komor, zárkózott és sötét az ibériai félszigeten minden. Egy hónapig voltam most Spanyolországban, de tízéves gyermeket sem láttam, aki még mosolyogni tudna. Azt hittem eddig: csak az iszlamnak van ilyen rettenetes átalakító ereje minden egyénben. A turbános ember nem olyan ember, mint amilyenek mi vagyunk; más világból való. A spanyol, noha európai ruhában jár, nekünk épp ilyen idegen. Rejtelmes. Hozzáférhetetlen. Körülsáncolt. Az a tulajdonsága, melyet nemes kevélységnek mondanak, a kietlen ridegség. Schemák, formások vagy babonások nehezdednek rá, s elfojtják benne az embert. Vallásossága a külsőségekbe vész. Templomai is csak arra valók, hogy a papi hatalmat éreztessék. Minden spanyol templomban külön templom van építve a papok számára, a kórus, ahova a laikusnak a szeme se hathat. Így teljes az egyiptomiaktól öröklött szent, hatalmas rejtelmesség. De azért ez a nép az úrnapi processziót föltett kalappal nézi, s nagyobb a cigaretta füstje, mint a thuribulumoké. Ez semmi, ez szokás. De a papi uralom mégis mindenható. El tudja nyomni egy déli népnek minden temperamentumát, életét álommá csökkenti; de mégis szükségesnek tart valami kis megengedett hézagot, amelyen kitörhessen néha az őszinteség, az emberi dolog; s ez a szellentyű a bikaviadal. Amolyan Papin-féle biztosító csap: rajta zúdul ki az élet az elnyomhatatlan, az örök, az emberi.

Már a télen is bekukkantottam Andaluciába, de csak úgy, mint Bolond Istók Debrecenbe. És mikor a gonosz véletlenség kényszere egy nap múlva elkergetett a spanyol földről, nem volt bennem se bosszúság, se bánat, se valami veszteség érzése. A tengeren a messzeségből nem nézett rám hidegebben a Sierra Nevada, mint én öreá. Murillo?... Az Alhambra?... A Giralda?... Ej, minek teketóriáznék sokat: barbár vagyok. Azért kóborlok harminc év óta, mint az Orbán lelke, hogy az életet lássam, semmi másért. Az volt az ostobaság, hogy télen mentem Spanyolországba, mikor ott nem élnek az emberek; mert nincs bikaviadal. Ezt tudtam. Mit néztem volna azon sötét, álmos, mozdulatlan, elburkolt népen! Akkor kell azt látni, mikor felvillan a szeme, pezsdül a vére; mikor eldobja álarcát és lobog benne az élet, oly féktelenül, az önzésnek oly őszinte lángjával, aminőt egyszerre sehol sem szemlélhet halandó. Forradalmas városokban sem, csatatereken is alig. Mert egy-egy Waterloo is tagoltabb. De a tizenhat-ezer ember, az aréna szűk tölcserében! Borzalmas nagyszerű volna ez a sokaság mereven, fagyosan is; mert ki tud elképzelni ennyi fejet, ennyi testet így összehalmozva! Hát mikor él ez a sokaság az ő rettentő egységében! Mintha csak láthatatlanul megnyíltak volna a koponyák és egybeömlött volna az a tenger agyvelő; minden idegrendszer imponderabilis szálakat bocsátott ki, millió kapcsolattal ragaszkodni az összeséghez, egymásba forrtak az erek is, hogy egyetlen közös lüktetéssel keringjen bennök a vér. Ez több, ez félelmesebb, mint a német nép regéje, a *Heerwurm*, a myriád féreg, mely egy állattá tömörült és él és mászik és pusztít az erdőben. Minden tömeg-psychologia holt betű annak, aki nem látott spanyol bikaviadalt.

Mondtam az imént, hogy nekünk avatatlanoknak egy bika megölését látni épp elegendő, mert a mutatvány, vagy minek is nevezzem, hihetetlenül stereotyp; s aki végignézett egy számot, körülbelül tudja, hogy milyen a többi, az ezrek végtelenségéig. Ember elnyomorodása vagy épp halála? *Panton men koros estin!* Az első egynéhány megrémít. Valami az, mikor a bika felökleli, maga alá tapossa azt a torerót, vér buggyan ki az aranyos ruha paszomántja közül, aztán hat veres-zubbonyos sintér gyakorlott kézfogással kicipeli a porondról a színészt, aki ma már nem játszhatik. De ez is olyan, hogy az ember végre reá sem fordítja a kodakját. Közöséges. Rendes. Egyforma. A spanyol legalább meg tudja mondani, hogy mi a helytelen

fordulat szakszerű neve. És egy pillanatig elképzelhetetlen nagyszerűségű hullámot vet az a néptenger. Három másodperc múlva azonban figyelme már a következő eseményé.

Hogy e tavaszon Andaluciában egy teljes hónapot töltöttem, mégis valóságos tanulmány tárgyává tettem a bikaviadalokat. Azt hittem, hogy jobban érteni a spanyol emberek ama szenvedélyét, azt a nagy nemzeti kitörést, illik kutatnom azt az óriás tudományt, művészetet vagy mit, melynek neve *lidia*. Csöppség, amit megtudhattam, látomásból és az irodalom parányi töredékéből. De munkám - merem így nevezni - talán mégis több a semminél. Kivált ha eszembe jut, mennyi balga tudatlanságot írtak össze az idegenek erről a dologról.

II.

Az ember ügyességének és bátorságának győzelme a barom erején és indulatán; felidézni és elhárítani a veszedelmet: ez volna a bikaviadal etikája. Maga a dolog az, hogy egynehány lovas pikaszúrással, gyalogosok pedig vashorgok sebzésével felbőszítik a bikát; s mikor az állat már dühös a fájdalomtól, egy ember leszúrja. Mind ennek csak az állattal egyenesen szembeszállva szabad történnie; és a támadó csakis a bika lehet. Ha a marha gyáva, tűzzel bőszítik; olyan horoggal, melynek nyelében puskapor sül el időnkint, és perzseléssel, durrogással ingerli az állatot. Az ember védelme a dühös bikával szemben négyféle: félreugrani öklelése előtt; a sorompó mögé menekülni; palástok lobogtatásával elterelni az állat figyelmét arról, akit megtámadott; végül paizs gyanánt használni a piros posztót, hogy a bika azt döfje meg, ne az embert. Ezt az utóbbi eszközt csakis a bikaölőnek szabad használnia. Az igen szigorú törvények szerint is az az ideál, hogy a viadalon ne essék kár se emberben, se lóban. De ami a lovakat illeti: hallgatag megegyezés van arra nézve, hogy a bika mentől több lovat öljön meg; mert ez bizonyítja legjobban erejét és dühét. Ami az embereket illeti: közfelfogás, hogy nem is komoly viadal az, amelyen baleset nem történik. Leggyakrabban éri baj a lovasokat, mert nekik valósággal feladatuk, hogy miután megszúrták a bikát, földre zuhanjanak, feloklelt lovukkal egyetemben. Ez ritkán esik meg kisebb-nagyobb agyrázkódás, zúzódás, csonttörés vagy ficamodás nélkül; vagy legalább derekasan megüti magát a *picador*. A bika szarvától alig sebesül meg, mert vaslemezzel bélelt és kipárnázott ruhája van.

A bikászok (nevezzük így, régi magyar szóval, a *torerot*) színtársulatszerű kompániákban élnek. Az igazgató a bikaölő, (az *espada* vagy *matador*), ő szerződteti a tagokat: a négy *capeadort* és *banderillerot* (a palástlobogatókat és horogvetőket), továbbá a három *picadort*. Az ő szolgálatában állanak a *chulok* is; ezek a vereszubbonyos legények, akiknek az a feladatuk, hogy a viadal alatt mindenben segédkezzenek és a megölt lovakat, bikákat az arénából öszvérekkel kivontassák. Az igazgató viszont a vállalkozóval szerződik. Ötezer spanyol frank egy-egy viadalért nem is nagy tiszteletdíj. Híresebb bikaölők a háromszorosát kapják; Közép-Amerikában pedig, hol a telet rendszerint töltik, az ötszörösét is. Megjegyzendő, hogy a bikákat, lovakat és öszvéreket a vállalkozó tartozik összevásárolni. A bikák tenyésztése a spanyol főnemesség kezében van; nagy üzlet, ha elgondoljuk, hogy a húsvéttól szent Mihály napjáig terjedő saisonban legalább is hatezer nemesvérű bikát ölnek meg San-Sebastiantól Málagaig, s egynek-egynek kétezer peseta az ára. De mikor a «teli ház» jövedelme gyakran ötven-hatvanezer spanyol frank! Erre van pénz abban a koldus országban.

Ne feledjük, hogy most mindig csak az igazi, a nagy bikaviadalról beszélünk. Ez a *corrida*. Híres, előkelő matadorok és kiváló társaságok küzdelme a legnemesebb, hatalmas, nagy bikákkal. És a legszigorúbb törvények szerint. Ezenkívül szeri-száma nincs a *novillada* nevű bikaviadaloknak, melyeken vagy «ripacsok», vagy műkedvelők verekednek s a *torok* csak olcsó, harmad-negyedfű bikák. Ezek a tulajdonképpen borjúviadalok szoktak a legvéresebbek

lenni. Igazi mészárlások szigorú paragrafusok nélkül. Mert a «ripacs» így csodít közönséget, a műkedvelő meg így bizonyítja be, hogy ő a hivatalos bikászoknál is vitézebb.

Spanyolországban legalább is száz városában van bikacirkusz. Köralakú kőépületek. A legkisebben is elfér tizezer néző. De a madridi vagy a sevillai húszezer embert is befogad. A jegyek ára kétszáz és két peseta között ingadozik. Kétszáz peseta a legelőkelőbb páholy; két peseta a szegény ember ülőhelye *al sol*, a napban. Mert az arénák nagy felosztása a *sol y sombra*, a nap és az árnyék. Így volt ez a római cirkuszokban is. A *misera plebs* a napban izzad, az úri nép meg az árnyékban hűsöl. Az alsó helyeket a rikkancsok százai árulják a viadal napján utcahosszat, eget verő *sol y sombra!* kiabálással. A vásárlás az utolsó órában a legnagyobb, mert ha még bőven van jegy, fele áron is adják. S a szegény ember ilyenkor hetven magyar fillérért juthat helyhez az izzó kőlépcsőn. Nemes Málaga városában még olcsóbb módja is van a bikaviadatokban való gyönyörködésnek. A régi arab vár alól, egy kopár, meredek szikláról, épp beleláthatni az arénába. Onnan, a szörnyű magasból, igaz, csak légy a bika, a ló és szúnyog az ember. De mégis minden bikaviadalkor elképzelhetetlen sokaság táboroz azon az ormon. S ez még nagyszerűbb látvány, mint maga az aréna embertengere. - S mikor az a sereg ujjong, ordít, füttyül, tombol odafönt!...

A tűzoltók sokszor tanácskoznak, hogy milyennek kell lennie a riadás és tolongás veszedelmétől ment színháznak. Ezt a kérdést rég megoldták a rómaiak az ő arénaikban; s itt a spanyol bikacirkuszok élő példája. Sok kijárás; ez a nagy titok. Vagyis köröskörül a harminc-negyven *vomitorium*, mely csakugyan okádja kifelé az embereket. Nem egyszer láttam, hogy tizenötezer néző alig egy negyed óra alatt takarodott ki a cirkuszból; pedig nem sietett senki. Köröskörül kapu legyen a modern színház. De mikor nálunk még a bécsi Ring-Theater leégése után is csak egy darabig tartották nyitva a meglévő kapukat is! Most előbb majd megint a kulcsot kell keresni.

A bikaviadal kezdetének ceremóniája olyan ismeretes, hogy untatja még azt is, aki először látja. A zenekar trombitálni kezdi még csak nem is a *Carmen* torero-énekét, hanem a Zellner úr budapesti Krowoten-Marschát, ezt a nevénél is otrombább osztrák muzsikát; mert most ezért lelkesedik a spanyol Madridtól Sevilláig. Valóban bikaviadalhoz méltó hangok; stílusos bevezetése a tülekedésnek. Elül lovagol a két fekete ó-castiliai ruhás alguazil; félig szertartás-mesterek, félig csendőrök. Utánuk lép a három *cuadrilla*, a társulatok. Mindeniknek élén a matador, nyomukban, rang szerint, a tagok. Valamennyinek más színű a ruhája, az arany- vagy ezüsthímes ujjas és pisztoly-nadrág. E színről ismerni meg kikit. A torerok mind drága selyem palástjukat viselik, de úgy összehajtogatva és oly rövidre fogva, hogy szinte csak a gallérja látszik. Leghátul következnek a lovasok, de dárda nélkül és a vontató öszvérfogatok, a szolgálkkal. A társulatok kalaplevéve hajolnak meg az elnökség páholya előtt és levetik palástjukat. A bika előtt ugyanis nem ezt az aranyos selymet hurcolják a porban; durva kék, zöld és rózsaszínű shirting-köpenyegeket használnak erre. Az istállókulcs ledobásának szertartása után az alguazilok kinyargalnak, két trombitás riadót fúj és tüstént kirent istállójából az első bika.

Mi idegenek máris szilajnak véljük. Főképp a mozgékonyága lep meg. Mi ugyanis azt várjuk, hogy a sötét istállójából ide az égő napba, a tengernyi ember forrongásába kergetett állat mindenekelőtt elképped az ő baromi józanságában. Megáll és ránk mereszti szemét: mi ez? Hogy a magyar bika így cselekednék, bizonyítja a budapesti állatkertben volt csúnya hecc. A spanyol más temperamentum. Rögtön fut, ugrál és üzőbe vesz egy-egy bikászt. Azok a palástlengetéssel a lovak felé terelik figyelmét; mert a lőöklelés az első szám. Hogy miért van olyan veszett kedve annak az állatnak? Talán azért, mert megszokta, hogy már borjú korától fogva mindig incselkedjenek vele a pásztorok; hiszen tudva lévő, hogy a spanyol gulyákban valósággal tanítják a bikákat a viadalra. A legkisebb bojtárnak is az a mulatsága, hogy

condráját lengetve futócskát játszik a barmokkal. A spanyol bika szilajságának másik oka alkalmasint a bár tilos, de mégis gyakran üzött felpaprikázás. Igen előkelő viadalokon láttam ez undok dolognak kétségtelen jeleit.

Mikor a bika a lovas ellen fordul, az megszúrja jobb lapockáján a szeges végű rúddal; s erre következik a szegény, bekötött szemű gebe felöklelése. Ez a rútság mindig egyforma. A szolgák úgy húzzák-vonják kantáránál fogva a lovat, hogy a bika épp a hasába mártsa a szarvát és fellökje. Mikor ez megtörtént, a palástlengetők félre csalják a bikát; ez alatt a lezuhant picadort talpra állítják a szolgák és felrángicgálják a kiomlott belü lovat is, ha ugyan még bír a lábán állni. S ekkor a picador ismét nyeregbe mászik, hogy új szúrással megint a ló ellen ingerelje a bikát. Ha azonban a ló már a végét járja, a picador kicammog, hogy más gebére üljön; a vonagló sebesült állatot meg hirtelen megöli egy sintér, a *puntillero*, árat vervén a nyaka csigájába. A döglött ló aztán a fövényen marad, a szám végéig. Mindennapos dolog, hogy egy-egy felöklelt ló még alkalmas arra, hogy a következő számban is szerepeljen; vagyis akkor pusztítsa el a bika immár véglegesen. Az ilyen lovat kivezetik az udvarba, s ott az állatorvos visszarakja kilógó beleit, kóccal és fűrészpörrel csillapítván a vérzést; majd bevarrja a has sebet, s húsz perc múlva megint bika elé vonszolják a boldogtalan gebét. A közönség ennek a dolognak nem barátja. Ordít és fütyül, ha megesik. Óh nem azért ám, mert megszanja az állatot. A szájalom szó ismeretlen a bikaviadal szótárában. De méltatlankodik és dühöng a nagytekintetű publikum, hogy a vállalkozó ilyen szemtelenül fukarkodik a lovakkal. Kétszer léptet fel egyet. S ezzel az egygyel okvetetlenül kevesebb ló döglük meg az nap. Tízezer torok üvölti hát: «*Matarlo!*» Megölni! De ezt nem úgy értik, hogy a sintér vessen véget az állat kínjainak; hanem úgy, hogy megint ráüljön a picador és ismét odatartsák hasát a bika szarva elé. Minden bikának három lovastámadással kell szembe szállania.

Ez után következik a banderillázás. Beleütni a horgos pálcákat a bika lapockájába, mindig párjával, egy mozdulatra jobb- és balfelül. A banderillero megáll, magasra emelve két kezében a tarka papirossal végigragasztott pálcákat; s abban a pillanatban, mikor a bika feléje rohan, hátába veri a horgokat. S ugyanakkor félre is ugrik az öklelés elől. Tulajdonképpen ez a félreugrás a bikaviadalnak egész mivolta. A spanyol tudomány vagy harmincfélét ismer, az árnyéklatokat nem is számítva; s minden mozdulatnak megvan a maga neve. Ha a banderillák beütése nem sikerül, vagy ha csak egy akad meg a bika vérző bőrében, a tízezrek fütyülnek és tapsolnak. A fütyülők a szigorú szakértők; a tapsolók a banderillero hívei, akik mentségét tudják, hogy a *suerte* nem sikerült, ezer nagy és apró okból. Ama sistergő és durrogó tüzes banderillák, mindig úgy vettem észre, nem bőszítik jobban a bikát, mint a rendesek. Sőt többnyire azt látni, hogy a barom csak kínlódik a bőrébe vert horog tépésétől; s le akarja rázni nyakáról a fájdalom okozóját, azokat a kalimpázó pálcákat, búsan bömbölvén. Minden bikába három pár banderillát kell ütni; összesen kilenc perc alatt. Banderillázás alatt közelben vannak a társaság összes gyalogos tagjai, részint hogy palástlengetéssel a horogvető felé tereljék a bikát, részint hogy veszély esetén elvonják a banderillerótól. Ez évben júliusig, tudtommal három banderillerot ölt meg a bika; a sebesülések száma légió.

A matador munkája következik ezután. A nagy férfiú az elnökség páholya elé lép és - kezében fekete pomponokból csinált kalapja, meg a vasnyelű veres posztó zászló, a *muleta* - engedelmet kér a bika megölésére. Afféle toastot mond; ez a *brindis*; felajánlja a bika vérének valakinek az egészségére. A nagytekintetű hatóságéra, a hölgyekére, vagy akárkiére. Néha nem az elnökség felé fordul a matador, hanem a közönséghez. Láttam bikaölőt, aki a *sol*nak, a népnek mondta a brindist, sőt olyat is, aki a zenekart tisztelte meg áldomásával. A *sol* diadalordítással köszönte meg a kitüntetést; a banda tust fujt örömeiben. A matador ezután előkelő hanyagsággal eldobja kalapját, egy szolgától átveszi a hosszú, piros markolatú gyíklesőt és a bika felé rohan. Dolga ugyanaz, ami a banderilleroé; egy darabig ingerli a bikát a posztóval, aztán szembe állva vele, nekifogja az espadát, s abban a pillanatban, mikor a bika támad, két

lapockája közé döfi. Ritkán sikerül a *honda*, vagyis a markolatig menő és szívet érő döfés, melytől az állat csakhamar lerogyik. Harmincféle más, kevésbé dicső szúrás is van. S hányszor esik meg, hogy a matador három-négy kardot is döf az állatba, s az még egyre él! A közönség ilyenkor füttyül és tapsol, a különböző meggyőződések szerint. De ha a bika az első szúrásra, bár percek múlva is, összeomlik és a sintér végez vele: a lelkes tombolás végtelen, s csak akkor szűnik meg, mikor a trombiták megharsannak: jön a második bika!

III.

Írigylem a spanyoloktól a bikaviadalt.

S mikor ezt mondom, e szoba falának háromméteres végtelenségéből négy szem néz rám, öreg buddhistára, véghetetlen nagy állati szomorúsággal. A bika meg a ló. Véghetetlen nagy az ő nézésüknek szomorúsága; mélyebb minden emberi búban. Mert az állat szeme tulajdonképpen mindig szomorú. Nevetni nem tud. A Természet kifejezte benne a szörnyű igazságot: a lét siralmát. Mi emberek, bolondok vagy komédiások, értünk a kacagáshoz is. Megtanított rá - tudja ki az ördög; talán az értelem, vagy az értelem szünetelése. Rendes állapotunk nekünk is a komolyság. A baromi komolyság. Azt vélem: szent dolgot mondtam mostan; hát ne méltóztassék azt hirdetni, hogy már megint gorombáskodom. Bizony az arcunkra vagy írva a bölcsőben és a halálos ágyon, hogy szomorúságra teremtettünk ez világra. Az újszülött ember épp olyan komor, amilyen a sír felé hajló agg. Mikor a csecsemő elsőben mosolyodik el a fölébe hajló anyai arcra - óh, hazudság az, hogy nincsenek angyalok! - értelme fakad, gyarló emberi értelme, és eltűnik az a komor, az az igaz, a minden agyvelőbe beleoltott ösztön, az a rettenetesen nagy filozófia, hogy nem jó lenni. Ebben a filozófiában törhetetlenek az állatok.

Minden nap ágyamba jönnek jó reggelt kívánni az én gyönyörű angorai és tibeti macskáim. Dorombolnak és dörgölődnek. Látszik, hogy kedves nekik ez a viszontlátás, vagy talán inkább is a szabadság, a fürdőszobában való éjszakai raboskodás után. Egy kis képzelemmel azt mondhatnám, hogy mosolyog ilyenkor a fehér meg a fekete «eleven selyem»; de én képzelődni nem tudok, hát abban a macskavidámságban csak egy kis múltó elégedettséget bírok fölfedezni. Maga a felségesen kómikus macskapofa és főképpen az a pompás svarc-gelb szem mindig, örökösen szomorú, a nagy állati világszemlélet szerint. Azt hiszem: az állatok az igazi, a hatalmas humoristák. Vagy ki látta valaha a legmélyebb tréfás dolgok íróit vidámnak? Gyászos hazafi az mind. Kassai Vidor pedig, akiben én e korszak legnagyobb mókázóját csodálom, a nemes magánéletben oly tiszteletreméltóan bús úr, hogy most, vénségemre, már a közgazdasági tevékenységen járván az eszem, azon tűnődöm: vajon ne alapítsak-e temetés-rendező intézetet, megnyervén igazgatójának Kassai Vidort, azzal a kötelezettséggel, hogy a gyászszertartásokon ő járjon elöl, halhatatlan *de profundis* komolyságában. Esküszöm, irtózatosan levernők minden Entreprise részvényeit. Balga, aki azt hiszi, hogy én most csúfolódom. Nem. Épp csak azt akartam mondani, hogy Kassai Vidor, a «komisz halál» szálló ige bölcs megteremtője, ösztönszerű, tehát igaz filozófus.

Istenem, a mosolygás, a nevetés!... Erről talán még Körösi József sem csinált statisztikát. De reá bízom bármelyikünkre: számítsa ki a maga kedve szerint, mennyi jut ezekből egy emberéletre? Hány százezred vagy milliomod rész? Ki derült, mikor egyedül van? Életünknek csaknem fele alvás, ez a nagy rejtelen. Az alvó a nagy, az igaz állati életet éli. És komoly álmában. Ha mosolyog, ha nevet, az már csak szenderegés vagy ébredés; az emberi értelem vagy értelmetlenség győzedelmeskedett a természet szerint való állati szomorúságon. S íme az élet már kedves a fölserkenőnek. A veleszületett fönséges természetes filozófia elhagyta. -

A halottak mosolygása, ez a csodálatos és félelmes rejtelem? Itt van a szívemben Tompa Mihálynak, a nagy gondolkozó énekesnek verse; mert beléje vágott örökösen. Láttam azt a mosolygást én is, nem egyszer. De egy most is itt van előttem, velem; azé a tizenhárom-tizenéves cigányleányé, akit valahol az árok partján szedtek föl, mikor már haldoklott, s akinek nyomorúlt kis barna, szűz testében - dús fekete haja között ezrivel nyüzsgött a hajléktalanná vált féreg - szabadon, tudományos és alávaló szabadsággal dúskált bontókésem, az anatómia téerein bódorogván az időben. És az a «hulla» mosolygott. Öntudatosan, boldogan, rejtelmesen és butául. Embernyi ember koromban láttam viszont e gödörnek szánt szegény kis arc holt mosolygását, az ő nagy keleti testvéreinek, a Sphynxnek óriás ábrázatán, a gulák alatt. Egy beduin egy shillingért belemászott a Sphynx fülébe; hadd lássuk, mi lordok, mekkora az az ízé, összehasonlítás révén. Azt hiszem, észre sem vettem, mikor a fickó fehér burnusza már fönt lebegett a sziklaszörnyeteg téglával kitoldott byssusa mellett. Csak azt a csorba, roppant emberarcot láttam, a Napkelet felé nézőt, a mereven, a halottasan, az én kis hatvani-utcai objectumomhoz hasonlóan örökké mosolygót. Mi ez a derű, ez a titokkal teljes, fönségesen bölcs vagy rettenetesen bárgyú mosolygás? A cadaveré és valamíg nem ront idő és örült kéz, ezé az óriás halott-arcé, a Sphynxé. Azt gondolom, ama mozdulatlaná vált pillanat megörökítése, mikor az élet és halál mesgyéjén még van egy századrész másodperc, melyben az ember, még öntudattal érezve a minden nyomorúságtól való örök megszabadulás kéjét, arcának megszokott, gyarló spasmusával, a mosolygással hálálkodik, hogy íme többé nem fáj semmi.

Az állat halálában nincsen derű. Az állat nem örül az édes megsemmisülésnek. Noha a természet nagy törvénye szerint belé volt oltva a lét fájdalma, ez a megdönthetetlen schopenhauerismus, a halált, emberkéztől, mégis mindig rettenetes jogsérelem érzetének kifejezésével fogadja. Ez az érzet benne van a szemében. Óh, ez a tiltakozó, sértett, panaszos állatszeme!... Ujságíró mesterségem révén sokszor néztem olyan embernek a szemébe, két lépésről, akinek a hóhér a nyakára tette a kötelet; s az a szem nem volt olyan megindítóan, olyan fájdalmas hatalommal ellentmondó, amilyen a megölt állat szeme. Miért? Nem tudom. Csak találgatom. Talán a hosszú, ceremóniás előkészítés, a siralomház forgatta ki azt az embert természetes mivoltából, az igaziból. Bent, a két égő gyertya közt, még lehettek, voltak pillanatai, mikor kitört belőle az élethez való jog érzése: nem akarom, hogy megöljenek! S ezt látta a gyóntató pap. A jóságos stilizáló.

Megölni kellő vigasztalás nélkül, azonban csak az állat tud őszintén. Baromi jogérzete benne van fájdalmas, buta szemében; azzal a nagy kérdéssel, hogy mi jusson veszed el az én ártatlan életemet, nagyságos ember uram? Még pedig válogatott kínzással elegy.

Ezért néz reám most a könyvekkel kárpitozott falból a bika, a ló szeme, mikor azt mondom, hogy a spanyol corrida dicső dolog. Láttam vagy száz bika aljas heccelését, tudva, hogy ennek a hatalmas, gyönyörű baromnak még csak hús perc az élete attól a pillanattól kezdve, hogy kiverték sötét aklából, a tizenötezer örjöngő embertől körülvelt porondra. Marját megbökték lándzsákkal, hátába tüzes banderillákat vágta - hiszen *cobarde*, gyáva! - végül pedig az espada három gyíklesőt döfött a szíve tájékára, mivelhogy az elsőtől nem állott elő a szükséges belső elvérzés. S mikor végre az a fekete barom-kolosszus térdre esett, aztán felfordult és kiöltötte nyelvét ő marhai döglődésében: én láttam gyönyörű szemében - a szépséget legjobban ismerő görögöknek *boops*, ökörszemű, volt maga Juno istenasszony is - láttam utolsó pillantásában a vádat, a méltatlankodást, a jogérzetet: «Miért bánsz velem így, ember!» Hát a ló, azaz hogy a gebe! Ám mondjuk, hogy a leölt szarvasmarhát sajnálni ostoba pityergés; mert elvégre is az az ő sorsa! Spanyolországon kívül is ugyanezt cselekszi véle, hogy rostélyossá magasztosúlhasson, Magyar Mihály mészáros mester taglóval, Ungár Mór húsáruda-tulajdonos pedig több szentéletű rabbinstól autorizált sakter által. De a ló!... Mi városiak megszoktuk, hogy a szegény rabszolga kimúlása a pecértanya titka legyen.

Lebunkózzák vagy leszúrják (mint én tudom) s ki látja azt? Európa lakóinak igen nagy része soha sem látott lovat megdöglenni; Spanyolországban meg az ötéves gyermekektől kezdve mindenki ismeri ezt a látványt, s gyönyörködnek benne. Mentől több a vér meg a kiomló bél, annál szebb az előadás. Az emberi ügyesség arra törekszik, hogy a bika épp a ló hasába mélyessze szarvát. És ujjong a sokaság és trombiták riadnak, ha sikerül a «szám». De azt az egy szemet, a bekötetlent, nem látja senki. Reám itt mered most is, néma panaszával. Bár ne láttam volna soha!

S mégis azt mondom, hogy irígylem a spanyoloktól a bikaviadalt; mert a nemzeti életnek hatalmas nagy dolga az, a faji erő és együttérzés munkája. Azt hiszem, Spanyolország hatalmának megdőlésével kezdődött mostani jelentősége. Az a dicsőségre szomjazó harcias nép, mióta a csatatereken nem terem számára babér, a porondon keresi a véres diadalokat. Minden corrida egy kis háború, s a vége győzelem: íme a vitéz spanyolok becsületes, kemény harcban megsemmisítették az ellenséget, azt a hat bikát. Ezért nemzeti hős a torero. Csupa Cid el Campeador a sok gulyásbojtár, aki az arénákban játszik a mesterségesen fölidézett halálos veszedelemmel. Mi azt mondjuk, hogy mindez csak véres komédia; de ama nemzet szíve egy nagy dobbanásban egyesül érte. S ezt irigyelhetjük mi a spanyoloktól. Az isthmusi játékok óta nincs több ilyen demopsychologiai tünet.

Ha nekünk magyaroknak is volna valami régi szokásunk, szenvedélyünk, minduntalan egygyé forrasztani bennünket a közös felforrásban! De nincs és nem is lehet, mert az ilyen erő a hagyományból fejlődik; mondva csinálni képtelenség.